

מפגשים הדדיים

חושבים מחדש על המפגש בין אנשים לבעלי-חיים

בעיות נפוצות והצעות מעשיות לפתרון במפגשים עם חיות בשבי – בפינות חי ועם חיות שהובלו למקום המפגש • הכשרה מקצועית בגישה הדדית – המשלבת הכרה בצורכי בעלי-החיים עם הכרה בצורכי חניכים, מטופלים ומשתקמים • חומר רקע לצוותי פינות חי, למחנכים ולצוותי שיקום וטיפול בעזרת בעלי-חיים.

צילומי שער: עינב חממי

הפקה: מכון אדם וחיה, פברואר 2022

מכון אדם וחיה לקידום דו-קיום בינו ובין בעלי-החיים עוסק בקידום זכויות בעלי-חיים בתהליכים ארוכי טווח הכוללים חינוך, מחקר ופתרונות מעשיים. המכון ממוקם בכפר הנוער הדסה נעורים ופועל בשיתוף פעולה עימו. אתר haai.org.il, דואר info@haai.org.il.

מחברים: גל חכים-אשר ואריאל צבל

המחברים מנהלים במשותף את מכון אדם וחיה. גב' חכים-אשר היא פסיכולוגית חינוכית, ושותפה בניהול התוכנית לטיפול רגשי בנוכחות בעלי-חיים, המכללה האקדמית לחינוך אורנים. ד"ר צבל הוא פילוסוף והיסטוריון המתמחה ביחסי חיה-אדם (arieltsovel.com).

תודות: היבא אבו סלאח, גיא אפללו, רפאלה בביש, מיכל ביאל-ויסלברג, יואב בן-דב, ד"ר ענת בן יונתן, ענבר בראל, גילה ברוקס, ליאור ברנשטיין, טובי הלברייך, עינב חממי, אלעד ירימי, שרון כהן, רבקה לב, ד"ר שרית לב-בן דוב, תמר לוי, נועה ממון, שולי כלילי, אפרת נופך-כנרי, קרן-אור סולומון, דני פודיס, ג'ניפר פרח, איילין קאלו, תום קורדובה, ד"ר נועם רודיק, ים שלמה, סיון שפר, מירי שרון דה פריס.

תוכן העניינים

מטרה והנחות יסוד — 4

קשרים בין ילדים לבעלי-חיים : תיאוריה — 5

מפגשים בין ילדים לבעלי-חיים במסגרות חינוך : בעיות — 7

חלופות קיימות לשיטות הנפוצות בשטח — 11

הבהרת מושגים : הדדיות, שוויון, התחשבות, פינת חי — 14

גישה הדדית וגישה התייחסותית — 16

שיקום, חינוך וטיפול בגישה הדדית — 18

דוגמאות מהשטח — 25

הכשרה בגישה הדדית – התוכנית להכשרת מטפלים רגשיים בנוכחות בעלי-חיים,

מכללת אורנים — 25

תמיכה מקצועית בגישה הדדית – מובילות המהפכה — 28

פסיכותרפיה בשילוב עם שיקום בעלי-חיים – פעמוני רוח — 29

שיקום הדדי בהשתתפות אנשים מבוגרים – חוות קרן-אור — 30

טיפול בחברת סוסים ללא כפייה – דיאלוג עם סוסים — 31

טיפול רגשי בעזרת בעלי-חיים ללא מגע איתם – מקלט הקופים הישראלי — 33

כתבות טלוויזיה הממחישות פעילות דו-תכליתית – תאגיד השידור הישראלי — 35

הטמעת גישה הדדית בפינת חי – כפר הנוער הדסה נעורים — 35

תוכנית חינוך לקהל הרחב בחוות הצלה – חוות החופש — 38

תוכנית חינוך בית-ספרית במקלט בעלי-חיים – הבית העגול, להתחיל מחדש — 40

התנדבות מרוכזת במקלט בעלי-חיים – תיכון אדם, להתחיל מחדש — 42

שיקום הדדי של נוער ובעלי-חיים – פנימיית דארנא, להתחיל מחדש — 44

תוכנית יחד לשיקום הדדי של אסירים וכלבים – כלא חרמון, שירות בתי הסוהר,

תנו לחיות לחיות — 46

סיכום — 48

מטרה והנחות יסוד

מטרת החוברת הזו היא לספק לצוותי חינוך, טיפול ושיקום התמצאות ראשונית בעקרונות ובהנחיות המעשיות שאנו כוללים תחת הכותרת "גישה הדדית" במפגשי אדם-חיה. החוברת מיועדת הן לצוותים המתמקדים בעבודתם בבני-אדם, הן לצוותים המתמחים בבעלי-חיים. אנו מקווים שאנשי המקצוע, הורים לתלמידים ולמטופלים וכן מטופלים ומשתקמים בוגרים ימצאו עניין בכתוב, אך החוברת לא נועדה לעמוד בפני עצמה אלא לשמש כמבוא להכשרה יסודית יותר שמציע מכון אדם וחיה לאנשי המקצוע. ההכשרה הנחוצה כוללת בהכרח תקשורת ישירה עם צוותים בעבודתם והתייחסות למקרים פרטיים בשטח. החוברת אינה יכולה ואינה מתיימרת להחליף הכשרה כזו.

החוברת נוצרה על רקע המצב החמור במפגשים עם בעלי-חיים כפי שהם מתנהלים במוסדות ובמיזמים של חינוך, טיפול ושיקום: חיות רבות סובלות מהזנחה קשה ומניצול גס, ויחס זה אל החיות מונחל לחניכים, למטופלים ולמשתקמים. במוסדות אחדים נעשו ניסיונות שיטתיים לשיפור המצב, ובפרט בתוכנית לטיפול רגשי בעזרת בעלי-חיים במכללה האקדמית לחינוך אורנים ובשורה של מוסדות חינוך וגופי טיפול ושיקום – שהתקבצו יחד ביוזמת מכון אדם וחיה. הצעות הפעולה המוצגות בחוברת נשענות על ניסיונות אלה.

החוברת מתווה קווי יסוד לשיפור הקשרים בין חיות המוחזקות בשבי ובין הציבור הבא עימן במגע. השיפור מוצע ברובד המעשי וברובד העיוני כאחד, כלומר באופי הקשרים בפועל וגם בדרכי מחשבתם של אנשים על בעלי-החיים.

ההנחות העומדות בבסיס ההצעות האלה מתייחסות לקשר שבין האנשים לחיות כקשר שהשפעתו עמוקה על כל הצדדים, לטובה או לרעה. חיות בתנאי שבי תלויות לחלוטין בבני-האדם הבאים עימן במגע, החל בצוות פינת החי או המשק וכלה באחרון התלמידים המבקרים במקום. יחסם של בני-האדם אל החיות חורץ אפוא את גורלן – בין חיים טובים ובין סבל ומוות. אנו מאמינים כי די בכך להצדיק מאמץ גדול לשיפור יחסי אדם-חיה במפגשים חינוכיים, טיפוליים ושיקומיים. החיות ושלומן חשובים בפני עצמם, ללא צורך בהצדקה נוספת.

עם זאת, המפגש עם חיות עשוי להותיר השפעה עמוקה גם על בני-האדם המבקרים בפינת חי או בחווה, וכן על מי שנתקלים בחיה בכיתה או בחדר טיפולים – החל בחווה מרוממת ומעשירה וכלה בחווה טראומטית. מעבר להשפעתו הרגשית המיידית, קשר עם חיות עשוי להיות גם התנסות מכוננת עם השפעה משמעותית – חיובית או שלילית – על קשרים אחרים שהאדם מעורב בהם בנסיבות אחרות. בפני עצמן, השפעות מורכבות אלה על האדם המעורב בקשר עם חיות מצדיקות מאמצים לשיפור יסודי של מפגשי חניכים ומטופלים עם בעלי-חיים.

למרות האפשרות שיווצרו קשרים מצוינים בין בעלי-חיים ובין חניכים, מטופלים ומשתקמים – קשרים שיתרמו לכל הצדדים המעורבים – מכון אדם וחיה בהחלט אינו מבקש לקדם פתיחת פינות חי נוספות. החזקת חיות בשבי, אפילו כשהיא נעשית באופן מיטבי, כרוכה בפשרות רבות על חשבון החיות, וממילא הישג שהושג במוסד מסוים לטובת חיות עלול להימחק בקלות כשצוות העובדים במקום מוחלף בצוות אחר. אם כן, בהצעות שלנו איננו מבקשים אלא לתת מענה למצב קיים, כלומר לשפר את ההתייחסות לחיות המוחזקות בשבי ממילא ולהציע חלופות לשימוש בחיות שביות.

קשרים בין ילדים לבעלי-חיים : תיאוריה

קיימת ספרות מחקר נרחבת המציגה את הקשרים שבין ילדים לבעלי-חיים כגורם חיובי בהתפתחותם הנפשית של ילדים. בספרות הזו יש גרעין של אמת, ולמפגש בין ילד לחיה אכן עשוי להיות ערך רגשי וחברתי רב, אך יש גם מקום להסתייגות מהותית מהעמדה הזו. לפני הצגת ההסתייגות, נסכם בקיצור נמרץ את שלוש המשמעותיות העיקריות של הקשרים בין ילדים לבעלי-חיים כפי שהן מופיעות בספרות הפסיכולוגית והפדגוגית :

- א. התייחסות חיובית לבעלי-חיים היא חלק מגישה פרו-חברתית בכלל, ולכן פיתוח התייחסות חיובית לבעלי-חיים הוא מרכיב חשוב בפיתוח מיומנויות פרו-חברתיות. ערכם החיובי של קשרים בין ילדים לבעלי-חיים בהתפתחות הנפשית של ילדים מגובה במחקר נרחב.¹
- ב. התייחסות שלילית או אדישה לבעלי-חיים היא חלק מגישה אנטי-חברתית בכלל, והופעת תוקפנות או אדישות כלפי חיות מעידה על כישורים חברתיים לקויים.
- ג. לקשר בין ילד לבעל-חיים יש ערך חברתי בפני עצמו, כלומר שני הצדדים עשויים להפיק מהמפגש ביניהם יתרונות ייחודיים שאינם טיפוסיים למפגש תוך-מיני.

שלושת ההיבטים האלה של קשרי ילד-חיה מודגשים בעבודת מכון אדם וחיה. מטרתנו החינוכית היא פיתוח יכולתו של הילד להבחין בצרכים וברצונות של זולתו, להבחין בקשיים שהזולת מתמודד עימם, להרגיש חמלה ואמפתיה כלפיו ולקיים עימו יחסי כבוד והדדיות. בהנחה שילדים מפגישים מערכות יחסים שהם חווים כמודלים ליחסיים שנהלו בעתיד, תפקידן של מערכות חינוך, טיפול ושיקום הוא לתווך את תהליך ההפנמה, לתקן מודלים לקויים וליצור מודלים שיסייעו לילדים להצליח בהדרגה "לראות את

מציאות מיופייפת. בספרות המחקר הפדגוגית והפסיכולוגית ובשיח המקצועי על התערבויות בעזרת בעלי-חיים נהוג להתמקד בהיבטים החיוביים של קשרי ילד-חיה ולהתעלם מהיבטים שליליים. יתר על כן, מקובל להתייחס לקשר כאילו הוא מתמצה בנסיבות מפגש מבוקרות בין הילד לחיה, ללא התייחסות לנסיבות חייה של החיה מעבר למפגש. גישה זו מבטיחה שהשיח המחקרי והמקצועי יישא מסר שיווקי בעד החזקת חיות מחמד ובזכות מגע ילדים עם חיות שביות. (צילום : Nina Buday / Shutterstock)

¹ למקור המסכם את החשיבות הרגשית החיובית של בעלי-חיים בחייהם של ילדים (אחד מעורכי הספר הוא מנהל "המוסד לקשרי אדם-חיה" באוניברסיטת דנוור ויועץ קבוע למכון אדם וחיה):

Sarah M. Bexell, Susan Clayton, and Gene Myers, "Children and Animals: The Importance of Human-Other Animal Relationships in Fostering Resilience in Children," in *Transforming Trauma: Resilience and Healing Through Our Connections With Animals*, eds. Philip Tedeschi and Molly Anne Jenkins (West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2019), chap. 6.

האחר", כלומר להכיר בערכו ובצרכיו, ולגלות ערנות למצבו בפועל ולמסרים שהוא מביע. פיתוח תכונות אישיותיות ויכולות רגשיות כאלה נעשה בהכרח במסגרת יחסים מסוימים ובהקשר חברתי נתון. לכן אי אפשר ללמד מתוך שליטה באחר, ולא כל שכן כשמתעלמים מצרכיו ומרצונותיו או אף מעורבים בפגיעה בו. תוכנית חינוך, טיפול או שיקום הכוללת מפגש עם חיות עשויה אפוא להנחיל חמלה ודאגה לאחר בכלל רק אם היא מבוססת בכנות על חמלה ודאגה לחיות המסוימות שבתוכנית.²

על רקע הנחה זו אנו דוחים חלק מהנחות היסוד הרווחת בספרות הפסיכולוגית והפדגוגית על מפגשי ילד-חיה – ספרות המספקת הצדקה תיאורטית למגוון רחב של התערבויות חינוכיות, טיפוליות ושיקומיות בעזרת בעלי-חיים. בהקשר של מפגשי ילד-חיה, השאלה המרכזית שנשאלת בספרות המקצועית היא "במה מועיל המפגש לילד?" – ללא הכרה בעובדה שמפגש ילד-חיה צפוי להועיל לילד רק בתנאים מיוחדים. כדי שהמפגש יועיל לילד, מצבה של החיה צריך להיות טוב; הצוות האחראי למפגש צריך להפגין כבוד, חמלה ואמפתיה מרביים כלפיה; הצוות זקוק לידע מקיף על צרכיה, ונחוצים משאבים הולמים כדי לאפשר לצוות לפעול ביעילות לטובתה. ואולם בפועל מפגשי ילד-חיה מתקיימים לעיתים קרובות בחסותו של צוות המפגין אדישות או אף זלזול ביחס לחיות ואינו מצויד אלא בידע בסיסי עליהן, במסגרת שממילא אין בה משאבים הולמים ליצירת תנאים מיטביים לחיות. רוב החוקרים מתעלמים מהמציאות הזו.

האמת על חיות מחמד: למרות שכיחותם הגבוהה של משקי הרבעה ומקומם המרכזי בביוגרפיה של המוני חיות מחמד, הספרות הפסיכולוגית והחינוכית מתעלמת מהתופעה. להמחשה, כלבת לברדור וגוריה ביום חילוצם ממשק להרבעת כלבי מחמד שהוצעו למכירה ברשתות חברתיות. מתוך הודעת תנו לחיות לחיות, שהשתתפה בחילוץ עם וטרנריים רשותיים: "הכלבים מוחזקים בתנאים קשים בתוך כלובים מזהמים ומצחינים, במרחב מחיה שאינו מאפשר להם קיום בסיסי. אימהות על גוריהן בני מספר שבועות רובצים על בטון או על מצע עיתונים ספוג בשתן, ללא כל בידוד תרמי או אמצעי חימום, וללא הגנה מתנאי מזג האוויר הקשים, הקור והגשם."³ (צילום: יואב בן-דב)

² גל חכים-אשר, "מבט פסיכואנליטי על מהלך ההתפתחות הנפשית בטיפול פסיכולוגי הנעזר בבעלי-חיים: ממצבים מנטליים ראשוניים ועד ביסוס יחסים טריאדיים, **שיחות 33**, מס' 2 (מרץ 2019): 8-1. למקור המסכם סכנות חינוכיות במפגשי תלמידים-חיות שלא תוכננו היטב: אריאל צבל, "**כבוד בפינת החי: השלכות חינוכיות של מפגש תלמידים עם חיות שביות**", **דברים 12** (אוקטובר 2019): 247-265.

³ "**67 כלבים חולצו מבית גידול**", **תנו לחיות לחיות**, 11 בינואר 2015.

אנו מאמינים ששלוש שאלות שכמעט אינן נשאלות בספרות המקצועית חשובות ומהותיות למפגשי ילד-חיה לא פחות מהשאלה המקובלת ("במה מועיל המפגש לילד?"). אלה הן שלוש השאלות החסרות: **"במה מועיל המפגש לחיה?"**, **"במה מזיק המפגש לחיה?"** ו**"במה מזיק המפגש לילד?"**. כשמתעלמים משלוש השאלות האחרונות אז המחקר והפרקטיקה החינוכית, הטיפולית והשיקומית הנשענת עליו אינם יכולים לספק אלא תמונה חלקית ומוטה.

ארבע השאלות האלה קשורות באופן הדוק זו בזו, ורק התעסקות במידה דומה של רצינות בכל הארבע יכולה לספק תמונה תקפה מבחינה פסיכולוגית וחינוכית – תמונה המשקפת את המציאות העגומה בלי להסתירה ובלי לייפות אותה. מפגש חינוכי, טיפולי או שיקומי עם חיה סובלת או מוזנחת פוגע בעליל בחיה – אך לא רק בה אלא גם בילד הנפגש עימה; השאלה "במה מועיל המפגש לילד?" מסלפת בעליל את משמעותו של מפגש כזה כשהיא נשאלת לבדה. גם מפגש עם חיות תוך הנחלת הרגלים וערכים כוחניים (דרך ליטוף כפוי, הרמה כפוייה מהקרקע, רכיבה וכדומה) פוגע בילד בסופו של דבר. הפגיעה מתרחשת גם אם אינה ניכרת במבט ראשון, ואפילו כשבמקביל לה אפשר לזהות השפעות חיוביות כלשהן שהותיר המפגש בילד.

אם כן, גם במקרה שאנשי חינוך, טיפול ושיקום אינם מתעניינים אלא בילד, ניהול מפגשי ילד-חיה אינו יכול להניב תוצאות סבירות מבחינתם כשממקדים את מלוא תשומת-הלב בילד בלבד, וללא ספק עליהם להיזהר מההתייחסות צרה להיבטים חיוביים של המפגש ותו לא. במציאות הכוחנית והקודרת של יחסי אדם-חיה, החינוך והפסיכולוגיה מאבדים את תוקפם אם לא מביאים בחשבון ברצינות את החיות עצמן ואת ההיבטים השליליים של היחסים הנפוצים עימן.

מפגשים בין ילדים לבעלי-חיים במסגרות חינוך : בעיות

עבודת מכון אדם וחיה נעשית על רקע מצב נתון במסגרות חינוך. במסגרות אלה קיימים שני סוגי מפגש עיקריים בין ילדים לבעלי-חיים: (א) בפינות חי⁴ ובמתקנים דומים, כמו משקים הפתוחים לביקורי קהל; (ב) בפעילות המבוססת על ניווד בעלי-חיים (כלומר חיות המשוכנות בדרך-כלל במקום אחד, ומופצאות משם ומובלות למפגש חינוכי/טיפולי המתקיים במקום אחר). ברוב המפגשים האלה לומדים הילדים על בעלי-חיים שהוצאו מחוץ לסביבתם הטבעית והמוכרת, כשאינן לחיה אפשרות לממש את יכולותיה ולהפגין אותן, אין לה אפשרות לבחור להשתתף במפגש עם ילדים או להימנע מהמפגש, ובסיכומו של דבר החיה מוחזקת במפגש הלימודי כאובייקט לשימוש ולהנאה. למידה כזו מטפחת בילד כוחנות, זלזול וניכור כלפי בעלי-החיים שמולו בפרט וכלפי הזולת בכלל.

חשוב לציין שאין מדובר בליקויים נקודתיים אלא בצער בעלי-חיים נפוץ ומתמשך. בפינות חי רבות חסר טיפול בסיסי בחיות, יש רבייה ללא הגבלה, אין מדיניות ברורה של כבוד כלפי החיות ומקובל לקיים עימן יחסי כפייה ושליטה. כתוצאה מכך, החיות נפגעות קשה:

⁴ בשנים האחרונות המושג "פינת חי" שנוי במחלוקת. בסעיף "הבהרת מושגים" (עמ' 15) נתייחס למחלוקת ונסביר מדוע בחרנו להשתמש דווקא במושג מסורתי זה.

א. פגיעה גופנית בסיסית, כגון היעדר תזונה מתאימה למין החיה ולמצבה, מחסור כולל במזון, צפיפות יתר, זוהמה קיצונית והיעדר טיפול וטרינרי בסיסי.

צפיפות והזנחה בפניית חי עירונית
המשמשת גני ילדים ומוסד שיקומי בישראל (פברואר 2019). ארנבונים, תרנגולים ופסיונים מותאמים מטבעם למרעה בתנועה על פני אלפי מ"ר ובפיזור רב המונע מריבות קשות וחשיפה לזוהמה. בכלוב שבתמונה, שלדברי צוות המקום יש בו תחלופה מהירה של "חיות שעושות בעיות", כלואים 7 ארנבונים, תרנגול ופסיון בשטח כ-4 מ"ר בלבד. שכבת זוהמה דביקה מכסה את הקרקע, הריהוט והכלים. הצוות אינו מחליף מזון ומי שתייה מלוכלכים אלא מוסיף מזון ומים לכלים המזוהמים, בפעולה המתבצעת מחוץ לכלוב, ללא ניקוי. הפרשות וריקבון נמצאים במגע מתמיד עם עור החיות, וכן במזון ובמי השתייה. החיות שבתמונה נכלאו לאחרונה; חיות ותיקות יותר במקום מכוסות בפצעים.

ב. חשיפה לסכנות ולגורמי מצוקה: בעלי-חיים מוחזקים ללא הגנה ומחסה הולמים, והם חשופים אפוא בתוך מתחמי המחיה שלהם לתנאים אקלימיים מסוכנים, למגע כפוי ואף לפגיעה מכוונת מידי אדם; במתחמי המחיה יש חשיפה מוגברת לרעש עז ולגירויים מעיקים אחרים, למשל בכלובים הממוקמים במסדרון בית-הספר; קבוצות תלמידים גדולות נכנסות לתוך מתחמי המחיה; במקרים רבים נלקחות חיות מהמרחב המוכר שלהן ומובאות אל כיתות הלימוד או אל בתי תלמידים, ורבות מהן חוות עקה מוגברת ולעיתים אף מתות בשל מעברים אלו; חיות מוחזקות בידיים ומורמות מהקרקע ללא הגבלה; וחיות הזקוקות למרחב בריחה גדול מוחזקות ליד טורפים.

חשיפת חיות להטרדות ולפגיעה באופן יומיומי
בבית-ספר יסודי בישראל (דצמבר 2019). זוג צבים דרבוניים (סודניים) (בתמונה – מתחת למנורות) מוחזק דרך קבע בפניית מסדרון פעיל, על רצפה המצופה יריעת פלסטיק ושכבת חול דקה ומטונפת. גדר בגובה כ-30 ס"מ היא ההפרדה היחידה בין הצבים לילדים מתרוצצים. הילדים עלולים להיכנס למתחם בצעד קל, להעיף לתוכו חפצים או להניח שם מזונות מסוכנים. צבים דרבוניים בטבע מגינים על עצמם בהתחפרות, אך בבית-הספר סיפקו להם כמסתור רק שבר של כלי דק, העשוי לסוכך בקושי על צב אחד. ההקפדה על ביטחון החיות במקום לקויה עד כדי כך שבביקור אקראי נמצא אחד הצבים כשכבל המנורות נשמט ונכרך סביב צווארו.

ג. **פגיעה חברתית ורגשית:** בעלי-חיים הזקוקים לחברה מוחזקים בבידוד, ללא חברה של בני-מינם; לעיתים קרובות הטיפול ההורי מופסק בכפייה בטרם עת; חיות הזקוקות למרחב אישי מוחזקות בצפיפות מעיקה עם בנות-מינן, ובכלל זה חיות חלשות הסגורות במקום קטן עם חיות דומיננטיות ותוקפניות.

בידוד של חיה ממין חברתי בבית ספר-יסודי בישראל (דצמבר 2019). הארנבון שבתמונה (מוסתר חלקית בשבר עציץ במרכז הכלוב) שרד שש שנים עד למותו בבידוד מוחלט מארנבונים אחרים. הוא הועבר לכלוב הזה לאחר שהתגלו סימני קרבות על גוף הזכרים כתוצאה ממריבות ביניהם. ארנבונים זכרים חיים יחד היטב במבנה חברתי מדרגי כששטח המחיה מספק, אך הקצאת שטח מחיה מספיק לחיים משותפים לא באה בחשבון במוסד המחזיק ארנבונים בכלובים זעירים כדי להקל על ילדים ללטפם בכפייה. מנהלת המקום גם סירבה לסרס ארנבונים (התערבות המפחיתה תוקפנות בתנאי שבי) כדי שלא לפגוע בהכנסות ממכירת גורים. הארנבון הזה הורחק לחצר, שם הוחזק בכל מזג אוויר בכלוב ששימש כמעין שולחן עבודה, על קרקע בטון עם מעט עלים יבשים עליה. המסתור היחיד שעמד לרשותו לא הכיל את מלוא גופו, ורוב ימיו עברו עליו ברביצה בפינת הכלוב הרחוקה מהדלת, בהתנשמות מהירה.

ד. **מניעת אפשרות לממש התנהגויות טבעיות:** בעלי-חיים הנוטים לישון במסתור נאלצים להיות חשופים תמיד במתחם ריק מעצמים וללא גומחות; בעלי-חיים מוחזקים על מצע שאינו מתאים להם, כגון ארנבונים על רצפת בטון – ללא אפשרות לחפור בקרקע וליצור מחילות, וברווזים ללא גישה למי שחייה; המרחב המוגבל מונע תנועות גוף בסיסיות, למשל כשציפורים מוחזקות בחלל קטן עד כדי כך שאינן יכולות לעוף; שעות הפעילות בפינת החי נכפות על החיות לפי צורכי המקום, ללא התחשבות בשעות הפעילות והערות הטבעיות של החיות.

אספקת מזון באופן המונע כל אפשרות לספק צרכים התנהגותיים בסיסיים, בפינת חי עירונית המשמשת גני ילדים במוסד שיקומי בישראל (פברואר 2019). פסיונים מצויים התפתחו עם נטייה לשיחור רציף על פני כחצי קמ"ר, בקרקע המכוסה בצמחייה צפופה. במשך שעות רבות ביום הם עוסקים בחיפוש בררני אחר עשרות או מאות סוגים של מזונות מהצומח ומהחי – על הקרקע, מעליה או עמוק בתוכה. בפינת החי מוחזק זוג הפסיונים המצויים על משטח בטון חשוף בשטח כ-4 מ"ר בלבד, עם מזון תעשייתי בכלי. הפסיונים הולכים בכלובם ללא תכלית וללא קשר ביניהם, וכשאדם מתקרב הם מתרוצצים בפחד – רחוק ממנו ככל שהכלוב מאפשר להם.

ה. **התעלמות מצרכים קוגניטיביים**: מתחמים רבים עוצבו לשם תצוגה בלבד, ואין בהם גיוון סביבתי ואביזרים המספקים לחיות גירוי חושי, אפשרויות בחירה, חידושים ובעיות הטעונות פתרון ואתגר ליצירתיות; אם ניתנת העשרה סביבתית, היא מוגבלת לאמצעים דלים מאוד ולטווח זמן קצר.

החזקת חיות בתנאים המונעים מהן לספק צרכים קוגניטיביים בסיסיים בבית-ספר יסודי בישראל (דצמבר 2019). אוגרים סיביריים (ננסיים) בטבע חופרים מחילות ארוכות עם כמה פתחים, וכך מגינים על עצמם מטורפים ומוסותים את האור ואת האקלים שסביב גופם. חפירת מחילות ושימוש בהן מהווים אפוא אתגר של פתרון בעיות. בבית-הספר כלואים 6-8 אוגרים יחד בכלוב שממדי 40x40x60 ס"מ (כלוב המועבר בקלות לבתי התלמידים בימים ללא לימודים). שני כלים הפוכים בכלוב אמורים לספק לאוגרים מסתור, תוך התעלמות מהצורך שלהם לחפור. רצפת הכלוב עשויה פלסטיק קשיח ועליה מעט נסורת מטונפת לספיגת הפרשות. מבקרת במקום ראתה שהאוגרים עושים מאמץ גדול לערום את הנסורת כדי להתחפר בה. כשיספק להם עוד נסורת הפסיקו האוגרים את ניסיונות הסרק הממושכים להתחפר ונעלמו ביעילות בנסורת, אך הודות להתחפרות גם יצאו לפעילות מוגברת בשאר הכלוב.

כל התופעות האלה אופייניות לפינות חי ולעסקים המניידים חיות, והן פסולות בראש ובראשונה בגלל הפגיעה בבעלי-החיים עצמם, ללא תלות בהשפעתן על חניכיהם, על מטופלים או על משתקמים. הליקויים הקיימים אינם ניתנים להצדקה משכנעת בשום תועלת שהשימוש בחיות מתיימר להביא לגורם זה או אחר, והם טעונים תיקונים יסודיים ודחופים ולו מטעמי מוסר בלבד. ליקויים אלה מקוממים חלק גדול מהציבור, המעוניין בשיפור מידי. כמו כן, במקרים רבים מדובר בהפרות ברורות של חוק צער בעלי-חיים, ובפרט של תקנות צער בעלי-חיים (הגנה על בעלי-חיים) (החזקה שלא לצרכים חקלאיים), תשס"ט-2009.

מעבר לפגיעה הבוטה בחיות עצמן, **המצב כיום פוגע בבני-האדם הנחשפים למצבן**. לעיתים קרובות אין בשטח ביטוי ממשי לערכים החינוכיים שמפגשי ילדים ונוער עם בעלי-חיים מתיימרים לייצג, כגון פיתוח היכולת ל"ראיית האחר" (הכרה בערכו ובצרכיו וערנות למצבו בפועל ולמסרים שהוא מביע) ופיתוח חמלה, אמפתיה וכבוד. הליקויים השיטתיים והיומיומיים באופן הטיפול בחיות נושאים מסר עמוק המחלחל לנפשם של החניכים. הודות להתפתחויות שונות בתרבות בכללותה, יותר ויותר ילדים ונוער ערים לזכויות בעלי-חיים ומעלים שאלות נוקבות בנוגע לאופן השימוש בבעלי-החיים, אך דווקא מפגשי אדם-חיה הנפוצים במערכת החינוך זורעים בלבול ומנחילים תפיסות לקויות.

יתרה מזו, לעיתים קרובות מפגש החניך עם החיה נוגע בפגיעות אישית שלו. אחד ההישגים החשובים של מערכת החינוך הוא המאמץ לטפח אקלים חינוכי מיטבי, כלומר "ליצור סביבה בטוחה וערכית החיונית

לתהליך ההתפתחות של הלומדים במסגרות החינוך השונות. [...] לפעול ליצירת סביבה המאפשרת הכלה וקבלה של האחר, לעודד יצירת אווירה תומכת למידה ופיתוח אחריות אישית וחברתית.⁵ ואולם מפגשי חניכים עם חיות כפי שהם מתקיימים בדרך-כלל אינם עולים בקנה אחד עם העקרונות המנחים של משרד החינוך ליצירת אקלים מיטבי. אדרבה, חניכים וכן מטופלים ומשתקמים נחשפים לשחזורים כואבים של חוויות פגיעה וחוסר הגנה בחייהם שלהם. לדוגמה, ילדים ונוער בסיכון, שחוו פגיעה עמוקה בביתם וזקוקים אפוא במיוחד למקום בטוח ושמור, נחשפים בפינות חי ובכיתות ומעורבים שם בעל כורחם במקרים נוספים של פגיעה והיעדר הגנה. חשיפה כזו עלולה להיות ממושכת ולגרום נזק נפשי מצטבר.

בשנת 2017 פרסם משרד החינוך החלטה זמנית לעצור הקמה של פינות חי ("מרחבים זואולוגיים") חדשות,⁶ אך מאז טרם פרסם המשרד הנחיות קבע ברורות בנושא. ממילא ההחלטה לא פתרה את המצב הקיים בחינוך הקדם-יסודי ובבתי-ספר יסודיים, ואף לא מנעה הקמת פינות חי חדשות. במוסדות החינוך יש לכל הפחות מאות פינות חי שלא ניתן בהן מענה טיפולי הולם לבעלי-החיים. במוסדות אלה אין פיקוח רציף על פינות החי ואין בהם הכשרה מספקת לצוותי החינוך ולמנהלי פינות החי. בחינוך הקדם-יסודי גם נפוצים חוגי חיות המתבססים על ניווד בעלי-חיים, תוך הפרה בוטה של תקנות רווחת בעלי-החיים וללא פיקוח רציף. למותר לציין שהמטרות החינוכיות שפעילויות אלה אמורות לקדם אינן מתממשות בפועל.⁷ אם כן, פתרון הבעיות במפגשי חניכים עם בעלי-חיים מחייב שינוי מערכתי.

חלופות קיימות לשיטות הנפוצות בשטח

חינוך המטפח כישורי כבוד, חמלה, אחריות ו"ראיית האחר" דרך זיקה לבעלי-חיים עשוי להתקיים בשתי צורות עיקריות: ללא מפגש עם חיות ממשיות ולכן ללא חשש מקונפליקט מידי עם חיות; ובעזרת מפגשים עם חיות ממשיות – בתנאים מיוחדים המונעים את הבעיות האופייניות לפינות חי ולחוגי חיות.

פעילות חינוכית ללא מפגש עם חיות ממשיות מתקיימת בעבודת הסברה מטעם ארגונים להגנה על בעלי-חיים, בשיעורים פרי יוזמה ותכנון של צוותי הוראה מקומיים (למשל בארבעה ימים רלוונטיים שקבע משרד החינוך),⁸ בתוכנית של השירות הפסיכולוגי הייעוצי (שפ"י) ו-SOS חיות – "הרוח החיה שבחבורה",⁹ בהרצאות מקוונות של משרד החינוך,¹⁰ בתוכנית של מטה ומכון אדם וחיה – "חיות איתנו"¹¹ (שלוש התוכניות האחרונות מיועדות לילדי בית-הספר היסודי), במערכי שיעור שיצרו מורים ומדריכים כיוזמות מקומיות,¹² וכן בספרות ובקולנוע לילדים. הערכים האמורים עשויים להופיע גם בתכניות קיימות

⁵ **אקלים חינוכי מיטבי והתמודדות מוסדות חינוך עם אירועי אלימות וסיכון** (חוזר מנכ"ל), הוראת קבע 0256, משרד החינוך, כ"ו באייר תש"פ, 20 במאי 2020, דבר המנכ"לית.

⁶ עיריית בירן, הנחיות בנושא מרחבים זואולוגיים במוסדות החינוך (מכתב), המנהל הפדגוגי, משרד החינוך, 3 באפריל 2017.
⁷ למקור המסכם את המצב הנתון בפינות חי ובפעילויות המתבססות על ניווד בעלי-חיים: תנו לחיות לחיות, המחלקה המשפטית, **נייר עמדה לוועדה המייעצת לתחום צער בעלי-חיים – "הדרכה והפעלה עם בעלי-חיים במוסדות חינוך"**, 7 בספטמבר 2020.

⁸ יום המגוון הביולוגי, יום למען חיות משק, יום שימור חיות הבר, יום זכויות בעלי-חיים – ימים שקבעו ארגונים שונים כימים בינלאומיים, והנחיות משרד החינוך לפעילות בהם כלליות מאוד. ראו: **בעלי-חיים במוסד החינוכי**, חוזר מנכ"ל עד/3(ב) (הוראת קבע 0171), משרד החינוך, כ"ח בחשוון התשע"ג, 1 בנובמבר 2013, סעיף 17.

⁹ **בעלי-חיים במוסד החינוכי**, נספח 4: תוכניות בנושא בעלי-חיים; פעילות חינוכית בנושא בעלי-חיים, 3. **"הרוח החיה שבחבורה"**, המשרד להגנת הסביבה.

¹⁰ הרצאות מטעם שפ"י ומחלקות אחרות במשרד החינוך מפוזרות בערוץ **מערכת שידורים לאומית** (ערוץ יוטיוב). ראו "פלייליסטים" של שיעורים מוקלטים לפי כיתה, לפי מספרי השיעורים בכל "פלייליסט": א' 46, 179, 196; ב' 94, 250, 268; ג' 241, 342, 456; ד' 180, 187, 188, 323, 499; ה' 193, 201, 202, 612; ו' 181, 188, 189.

¹¹ **חיות איתנו: מקשיבים לרגשות בעלי-החיים**, המרכז לטכנולוגיה חינוכית (מטח).

¹² **פעולה חיה: מאגר מערכי שיעור לזכויות בעלי-חיים** (אתר אינטרנט), אנימלס.

וחינוך סביבתי המדגישות השפעות הדדיות בין בעלי-חיים לבני-אדם, כחלק מתפיסה כוללת של חיים במארג משותף ו"בריאות אחת". בכל התוכניות האלה, בדרך-כלל אין קשר ישיר עם בעלי-חיים ואפשר אפוא להנחיל בהן ערכים וידע באופן עיוני גרידא. לכן גם אין בתוכניות כאלה קושי לעמוד בערכי התוכנית המוצהרים – ללא סתירה עם פעילות ממשית בעייתית.

בלי מפגש עם חיות ממשיות, תוכניות חינוך מטעם ארגונים להגנה על בעלי-חיים וארגונים סביבתיים מצליחות להנחיל ידע וערכים רצויים דרך התנסות ומשחק המעוררים חוויה חזקה של הזדהות עם החיות. למשל, ביום שיא של תוכנית עמותת דלפוס ושותפיה התנסו ילדי גן בחפירת "בורות הטלה" של צבי ים וגילמו אבקועים היוצאים מהחול אל ה"ים" (בתמונה). כך למדו הילדים על תכונות הצבים ועל האחריות האנושית לעזור להם. פעילות ברוח דומה נעשתה ביום האוקיינוסים (8 ביוני) ב-14 גני ילדים באשדוד, ובכל גן התמקדו במין ימי אחד. תוכנית "גני ים" של דלפוס פועלת למעלה מעשור, והיא כוללת השתלמות גננות ופעילות בחוף הים לצד פעילות בגנים. (צילום: סיגל כרמי, דלפוס למען היונקים הימיים, 2020; המיזם נעשה בשיתוף עיריית אשדוד, איגוד ערים לאיכות הסביבה חבל יבנה, ונמל אשדוד)

מפגש ממשי עם חיות במסגרת פעילות חינוכית מסבך את התמונה. במקרה כזה עלולה להיות סתירה בין הערכים המוצהרים ובין התנהגות מערכת החינוך בפועל: מצד אחד הבטחה מוצהרת לפתח בחניכים כבוד, חמלה ואחריות, ומצד אחר הפגנת יחס מעשי אל החיה כאילו מדובר בסחורה, בכלי שימושי, במשאב חסר זהות אישית וכו'. במובן זה, הקשר הישיר בין בני-האדם במוסד חינוכי ובין חיות ממשיות מכונן מבחן לערכה של תוכנית חינוך, כי כשמדובר במפגש ממשי עם חיה ברור שאי אפשר להנחיל ערכים רצויים בדיבורים בעלמא בלבד, אגב התנהגות העומדת בסתירה לדיבורים. למרות האתגר, כמה שיטות חינוך נפוצות כבר מתבססות בהצלחה על יחסי אדם-חיה משופרים:

- א. **תצפית בחיות חופשיות מרחוק**, כלומר ללא שליטה בחיות, ללא התערבות ישירה בחייהן וכמובן ללא מגע גופני איתן; למשל, בעת טיול בחיק הטבע.
- ב. **פעולות ישירות להגנה על בעלי-חיים** – הכוללות שליטה בחיות ומגע גופני איתן אך ורק במידה המזערית ההכרחית לשם סיוע להן. למשל, חילוץ גורים או גוזלים נטושים והעברתם לטיפול כחלק מתוכנית העברה לאימוץ או השבה לטבע.
- ג. **חשיפה לבעלי-חיים במקלטי הצלה** – כלומר חיות הנמצאות בשליטה דרך קבע, אך מצבן במקלט ההצלה והשיקום הוא תוצאה של מאמץ כן לספק להן פתרון מיטבי, וזהו השיקול היחיד להחזקתן בשבי. כל מגע גופני עם החיות נעשה אך ורק כשמדובר בהתערבות לטובת חיה או ביוזמה מצידה.

מקלטי הצלה ושיקום עשויים למשוך קהל דומה לקהל המגיע לפינות חי ולפינות לטיפול, ולענות על ציפיות דומות של קרבה מובטחת לחיות ומגע איתן. עם זאת, במקלטים החיות לא רק מטופלות טוב יותר ומוגנות יותר מפני המבקרים אלא גם אופי המפגש שונה. בהדרכה צוות המקלט ובפיקוחו הקפדני, המבקר מספק לחיה עניין ובידור לא פחות משהחיה מספקת למבקר את מבוקשו. למשל, גדיים מוצאים עניין עצום בטיפוס למקומות מוגבהים ולא יציבים. בחוות החופש, הגדיים שמחים לתרגל את שיווי המשקל שלהם על גבם של מבקרים, הנהנים מצידם ללמוד על העדפויות של החיה ולקיים איתה קשר בלתי אמצעי והדדי. (צילום: חוות החופש, פברואר 2020)

לכל השיטות שצוינו לעיל, ובמיוחד לשלוש השיטות הכוללות מפגש ממשי עם חיות, יש ערך לא רק בפני עצמן אלא גם כחלופות ישירות למפגשים המקובלים עם חיות בפינות חי ועם חיות שהובאו לכיתה או לחדר הטיפולים. כל היתרונות החינוכיים, הטיפוליים והשיקומיים המיוחדים לפינות חי ולחיות שנידו למקום המפגש ניתנים להשגה גם בשיטות החלופיות, במיוחד כשמתאימים באופן מושכל את השיטה לנסיבות הפעילות ומשלבם היטב בין שיטות חלופיות שונות. מובן מאליו שיתרונות השיטות החלופיות מתקבלים ללא החסרונות של השיטות המקובלות.

שימוש בשיטות החלופיות נעשה בגנים ובבתי-ספר, אך בהיקף מוגבל. פינת חי במוסד החינוכי, ביקורים בפינות חי חיצוניות וניוד חיות מבחוץ אל הכיתה הם תופעות נפוצות יותר, ולאור זאת יש גם ביקוש גבוה מצד צוותי חינוך וטיפול ומצד הורים וחניכים לשיפור המתקנים והנהלים הקיימים. לכאורה, אפשר להמיר פינת חי רגילה ולהפוך אותה בצעדים מעטים למתקן חלופי מוצלח: הכשרה מיוחדת לצוות פינת החי, מניעת פגיעה בחיות (למשל: מניעת רבייה, הרחבת מרחבי המחיה של חיות, אבזור מרחבי המחיה, הגבלה של חדירת אדם למרחבי המחיה והגבלת מגע אדם בחיה), קליטת חיות נזקקות בלבד, מתן שירותי הצלה ושיקום לחיות, וכן התניית ביקורי חניכים במקום בהשתתפותם בתוכנית המנחילה ידע, ערכים וכללי התנהגות מתאימים. ואולם בישראל אין תוכנית מסודרת להמרת פינות חי מן השורה במתקנים המנוהלים בגישה חלופית כזו ("גישה הדדית"), ואיננו מכירים תוכנית כזו גם במדינות אחרות. לכן מכון אדם וחיה מפתח הנחיות שיקלו על מנהלי פינות חי קיימות להשיג שיפורים מרביים במתקניהם ויקובצו יחד **כתו תקן** למתקנים המנוהלים בגישה הדדית. לצד רשימה של הנחיות כלליות יש צורך גם בליווי מקצועי פרטני של צוותים הפועלים להשגת השינויים הרצויים בפינות חי, ואף מוסד בישראל (ולמיטב ידיעתנו גם בחו"ל) אינו מספק ליווי כזה. ניסיון ראשון לקבץ במקום אחד את הניסיון שנרכש בשטח במתקנים חלוציים החל בינואר 2021 דרך מכון אדם וחיה (ראו עמ' 28).

הבהרת מושגים : הדדיות, שוויון, התחשבות, פינת חי

הרעיונות העיוניים והפתרונות המעשיים שמציע מכון אדם וחיה לכינון מערכות יחסים טובות בינינו ובין בעלי-חיים נכללים יחד במה שאנו מכנים **"גישה הדדית"**. בהקשר של טיפול בעזרת בעלי-חיים, המושג "הדדיות" הופיע בישראל לכל המאוחר בתחילת שנות האלפיים, ומאז 2018 זכה לתפוצה רחבה בזכות עבודתו של צוות התוכנית לטיפול רגשי הנעזר בבעלי-חיים במכללה האקדמית לחינוך אורנים, והודות לעבודה שנעשתה בכמה מתקנים ייחודיים המשלבים שיקום חיות עם טיפול בבני-אדם, כגון עמותת פעמוני רוח וחווות קרן-אור. לאור שימושים מבלבלים ומטעים שנעשו במושג "הדדיות" ובמושגים הנגזרים ממנו, חשוב להצביע על ההטעיה והבלבול; לאחר מכן נפרט למה אנו מתכוונים ב"גישה הדדית".

גלגול נפוץ של רעיונות על גישה הדדית ביחסי אדם-חיה מופיע בצירוף המילים **"טיפול הדדי"**. צירוף המילים הזה הוצג בעבר בפעילות שנעשתה במכללת אורנים, והוא עורר בלבול עד כדי כך שהפסקנו להשתמש בו. המונח "טיפול הדדי" עלול להתפרש כאילו יש שני גורמים לפחות המטפלים זה בזה, ואחד מהם הוא החיה: למשל כלב המטפל במטפלת שלו, או כלב המטפל בילד שגם מטפל בכלב, וכן ילד המטפל במטפלת שלו. אמנם מצבים כאלה עשויים להתקיים במציאות (במובן מסוים של המושג "טיפול"), ואמנם אפשרות קיומם היא נדבך חשוב בהדדיות, אך עצם קיומו של כלב מטפל אינו הכרחי כדי שטיפול בנוכחות כלב ייחשב לטיפול בגישה הדדית. המרכיב ההכרחי הוא הכרתנו בכך שאפילו במהלך טיפול שגרתי בנוכחות כלב, לא רק המטפלת משפיעה על הכלב אלא גם הכלב משפיע עליה (ועל המטופל) בהתנהגותו, באישיותו, במצבו הרגשי ובמה שלמד והבין. אם כן, ההכרה בהשפעת החיה על האנשים שסביבה כסוכן מרגיש, חשוב, מתכוון ומתנהג עומדת בלב הגישה ההדדית – וזאת גם בהיעדר כל פעולת טיפול מצד החיה. (יש להעיר שלעומת השפעה טיפולית, לעיתים קרובות השפעתה השיקומית של חיה על אדם דומה יותר להשפעתו השיקומית של האדם על החיה, ולכן איננו נמנעים משימוש במונח "שיקום הדדי").

בעיה אחרת במושג "הדדיות" היא בלבול בין הדדיות ובין **שוויוניות, סימטריה או תרומה זהה** כמאפיין של הקשר בין כל הצדדים המעורבים ביחסים ההדדיים. איננו מקבלים שימושים כאלה ב"הדדיות". אנו רואים בהדדיות מצב של השפעת כל הצדדים המעורבים זה על זה, יהיו אשר יהיו טיב ההשפעה ועוצמתה. היחסים בין מטפלת לכלב הם אפוא יחסים הדדיים משום שרגשות, מחשבות ופעולות של המטפלת משפיעים על הכלב, וגם משום שרגשות, מחשבות ופעולות של הכלב משפיעים על המטפלת; ההשפעות האלה ארוגות זו בזו באופן דינמי, מהדהדות זו בזו עד כדי כך שהכלב והמטפלת יוצרים יחד ישות חברתית מיוחדת העולה על סכום מרכיביה. אפיון זה נכון באותה מידה ליחסי הילד המטופל עם הכלב. מובן מאליו אפוא שגישה הדדית אין משמעה שהאחריות המוטלת על הכלב המשתתף במפגש שקולה לאחריות המוטלת על הילד, שהכלב חייב לצאת נשכר מהמפגש בדיוק כמו הילד, או אפילו שהכלב מלטף את הילד כפי שהילד מלטף את הכלב.

בהקשר של יחסי אדם-חיה, המושג "הדדיות" צבר מטען בעייתי נוסף כאשר **משמעותו נשחקה** במהירות. על רקע השימושים המבלבלים שנעשו במושג "הדדיות" ביחס לטיפול בעזרת בעלי-חיים, הצלצול החיובי והנעים של המושג הביא להתפשטותו המהירה כמעין הבעת עמדה חיובית ללא מחויבות לתוכן ברור. רבים החלו להגדיר את עצמם כעובדים ב"טיפול הדדי", מנהלים פינת חי ב"מודל הדדי" או "בגישה הדדית" וכן הלאה – ולא התכוונו בעצם אלא שהם **מתחשבים** בחיות, מתייחסים אליהן בחיבה ובדאגה ומקיימים הנחיות בסיסיות או מחמירות יותר לשמירה על רווחתן. ואולם התחשבות ודאגה לרווחתן של חיות הן

בראש ובראשונה עמדה חד-צדדית, אחריות המוטלת על כל אדם הבא במגע עם יצור רגיש. זו איננה הדדיות אלא רק יסוד אחד מני רבים בכינונה של הדדיות.

מושג נוסף הטעון הבהרה כאן הוא **"פינת חי"**. בשנים האחרונות יש המחליפים את המושג הוותיק הזה במושגים "מרחב חי" ו"מרחב זואולוגי", מן הסתם כדי להעניק למתקנים אלה תדמית חיובית יותר: "מרחב" מרמז על מקום מרווח וחופשי יותר מ"פינה". ואולם המכנה המשותף לפינת חי ול"מרחב חי" – המושג "חי" – משמש בצירופים אלה בהוראה מחפצה ומכלילה ההולמת תיאור משאב בשפה חקלאית (כמו "בקר", "דגה" וכדומה). החלפת "חי" ב"זואולוגי" אינה משפרת את המושג כי היא מעוררת ריחוק מדעי והתנערות מאחריות חברתית כלפי החיות. יתרה מזו, בדרך-כלל לשני החידושים הלשוניים האלה לא נלווה ביטוי מעשי בשטח, והמונחים החדשים כבר נהפכו למכבסת מילים. אם כן, אנו מעדיפים להשתמש במושג הוותיק והמוכר ביותר, "פינת חי", ומתכוונים בכך לכל המתקנים שכלואות בהם חיות למטרה עיקרית של לימוד ו/או בידור, ובהקשרים שונים הם מכונים בשמות שונים מלבד "פינת חי": מרחב חי, מרחב זואולוגי, משק חי, מכלאה, חדר חקר, חיית מחמד כיתתית וכיוצא באלה. אנו כוללים במושג "פינת חי" גם את הגופים הקטנים מבין אלה המכונים "גן חיות", וכן פינות ליטוף עצמאיות (כלומר שאינן נספחות למתקן גדול יותר).

ומה בדבר פינות חי שניהולן מתקיים במאמץ גדול וכן לפעול לטובת החיות ולהנחיל למבקרים במקום כבוד, חמלה, אמפתיה ואחריות כלפי החיות? ובמילים אחרות: האם יכולה להתקיים פינת חי בגישה הדדית, ואם כן – איך ראוי לכוונת אותה? מובן מאליו שיש מושגים מוכרים המציינים החזקת חיות בשבי לטובתן הן. אחד המושגים הוותיקים המציינים החזקת חיות בשבי לטובתן הוא "מקלט". אמנם המושג הזה נשחק בעברית (ועוד יותר מכך באנגלית: shelter, pound) לאחר שבמשך כ-150 שנה אינספור מקומות כאלה שימשו פחות כמקלטים ויותר כמתקנים להשמדה המונית של כלבים וחתולים. "בית מחסה" הוא מושג ותיק נוסף שמשמעותו המקורית עולה בקנה אחד עם הדדיות, אך תדמית העליבות שדבקה בו מכבידה את השימוש בו בימינו. המושגים המקובלים יותר כיום לציון מקום המחזיק חיות בשבי לטובתן הם "מרכז שיקום", "חיות הצלה" וכדומה. אם כאיש/ת צוות פינת חי המושגים האלה זרים לגמרי בעיניך לפינת החי שלך, אז ככל הנראה אין שם די שיקום והצלה – והמקום אינו פועל אפוא בגישה הדדית.

דברים אלה מובילים להצעה לשונית משלנו. לדעתנו, אף מושג פשוט אינו יכול לבטא את המורכבות הנדרשת לציון החזקת חיות בשבי בגישה הדדית. המושגים הפופולריים "מרכז שיקום" ו"חיות הצלה" דלים מדי לציון מוסדות שבעצם אינם עוסקים בשיקום בלבד או בהצלה בלבד. לכן אנו מציעים מושג מעט יותר מורכב, לאו דווקא בניסיון להטמיעו בשפה היומיומית אלא לכל הפחות כסיכום קצרצר וקליט של הסוגיה כולה: **"מרחב מש"ה"** (מרחב מגורים שיקום הצלה). כל גוף הפועל בגישה הדדית ממלא שלושה תפקידים מרכזיים שונים כלפי החיות שבו (נוסף על תפקידים אפשריים כלפי חניכים, מטופלים, משתקמים ומבקרים אחרים): הצלת חיות, כלומר הגשת עזרה דחופה לנוכח סכנה מיידית; שיקום חיות, כלומר טיפול ותמיכה בחיות לאחר חלוף הסכנה המיידית, עד שישבו לאיתן ויוכלו לחיות חיים נורמליים; ומגורים לחיות, כלומר פתרון קבע או "בית", מתוך הכרה בכך שבניגוד לבני-אדם משוקמים, חיה משוקמת ממין מבוית או חיית בר פגועה אינן יכולות לשוב לחיים נורמליים במקום אחר. בקיצור – הצלה, שיקום ומגורים. ובסדר קליט יותר: מרחב מש"ה.

גישה הדדית וגישה ההתייחסותית

יש קשר הדוק בין הגישה ההדדית שאנו מציעים לגישה ההתייחסותית בפסיכואנליזה (relational psychoanalysis). הדיון בנושא מחייב הערת הקדמה לשונית: בטקסט באנגלית נשמור ללא היסוס על קשר הדוק יותר עם relational psychoanalysis, ונכתוב "relationality", "relational attitude" וכו' – ולא "mutuality" וכו' (או "reciprocity" וכו'). המושג "relationality" מבטא היטב את התוכן שאנו עוסקים בו ביחסי אדם-חיה, במילה יומיומית שמשמעותה מובנת באופן אינטואיטיבי לכל דובר אנגלית. המילה באנגלית אף אינה מוגבלת לזרם מסוים בפסיכואנליזה אלא משמשת בהרחבה גם באינספור הקשרים אחרים. לצערנו, בעברית אין מילה דומה. התרגום העברי שהשתרש, "ההתייחסותיות", קבע מונח מסורבל להגייה ולכתיבה, בלתי מובן באופן אינטואיטיבי ומוגבל לעגת הפסיכולוגיה. הצעת תרגום אחר ואולי מדויק יותר, כגון "יחסאות", לא תפתור את הבעיות האלה. לכן בחרנו באי-רצון במושג "הדדיות" הקולח – אך הלא-מדויק. ממילא זהו מושג מרכזי בגישה ההתייחסותית.¹³

מקוצר היריעה לא נציג כאן ניתוח מקיף של הקשר בין הגישה ההתייחסותית בפסיכואנליזה לגישה ההדדית שלנו, ונסתפק בהערות כלליות. לפי הגדרה ותיקה וסמכותית של הגישה ההתייחסותית, "היחידה הבסיסית למחקר [פסיכולוגי] איננה האינדיבידואל כישות נפרדת שתשוקותיה מתנגשות עם העולם החיצון, אלא שדה של יחסי-גומלין שהאינדיבידואל עולה מתוכו ונאבק ליצור קשר ולבטא את עצמו. [...] התודעה מורכבת מתצורות של יחסים. הפרט הוא בר-הבנה רק בתוך מארג זה של יחסים, עבר והווה."¹⁴ הגישה ההתייחסותית מעניקה אפוא מקום מרכזי למערכות יחסים עם אחרים בעיצוב אישיותו של הפרט ובבריאותו הנפשית, על רקע הכרה בצורך הטבוע בבני-אדם בקשרים עם זולתם. הגישה ההדדית שאנו מציעים היא חלק מהמסורת הזו, מתוך הכרה בכך שקשרי אדם-חיה הם יחסים לכל דבר. במובן זה, גישה הדדית אינה אלא יישום של הגישה ההתייחסותית לתופעות שלא עניינו את רוב התיאורטיקנים ההתייחסותיים, כלומר לקשרי אדם-חיה: אנו טוענים שמצידם של בני-אדם, קשרים בין-מיניים דומים בחשיבותם הנפשית והחינוכית לקשרי אדם-אדם; ואנו טוענים עוד שעלינו לבחון באופן דומה גם את חשיבותו של הקשר הבין-מיני מצד החיה. בחינה באופן דומה אין משמעותה שיתקבלו תוצאות זהות, ואיננו מניחים שהחברותיות של חיות ממינים שונים זהה לחברותיות האנושית, או שחיות מכל מין נקשרות לבני-אדם כפי שהן נקשרות לחיות בנות מינן. אדרבה, כל ניסיון להבין קשרי חיה-אדם במונחים המדויקים של קשרי אדם-אדם יוביל לטעויות מזיקות. לכן הרחבה של הגישה ההתייחסותית (או של כל גישה אחרת במדעי החברה) לבעלי-חיים מסוימים מחייבת לימוד יסודי של תכונותיהם החברתיות המיוחדות. אולם הרחבת הידע כשמעיינים בתופעה חדשה אינה שינוי בגישה אלא רק התאמה הכרחית של אותה גישה.

היבט אחר של הגישה ההתייחסותית הוא ההנחה שההתערבות הטיפולית משיגה את תוצאותיה דרך המפגש בין המטפל למטופל, כלומר בתהליך ששותפים לו שני צדדים פעילים. עמדה זו היא תגובת-נגד היסטורית להנחה בדבר "מטופל שיש לו פסיכופתולוגיה ורופא שבידו התשובה".¹⁵ התיאורטיקנים

¹³ לואיס ארון, **המפגש: הדדיות ואינטרסובייקטיביות בפסיכואנליזה**, תרגמה יפעת איתן-פרסיקו (תל-אביב: עם עובד, 2013), פרק 5.

¹⁴ Stephen A. Mitchell, *Relational Concepts in Psychoanalysis: An Integration* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1988), 3.

¹⁵ גיימס ט. מקלפלן, 1981; מצוטט בתוך: ארון, **המפגש**, 295.

ההתייחסותיים מבקשים להתרחק מאותו חלק במורשת הפסיכואנליזה התולה את התהליך הטיפולי בהצלחתו של מטפל הצופה במטופל ללא מעורבות ומפרש את מניעיו. כנגד עמדה זו, התיאורטיקנים מפתחים חלק אחר במורשת הפסיכואנליזה, ובו התקדמות בטיפול נחשבת כהישג של עבודה משותפת: "פירושים אינם ניתנים למטפל על-ידי האנליטיקאי; התהליך הפרשני מתרחש באופן הדדי. לפיכך לא ניתן לענות בהירות על השאלות מי נתן פירוש מסוים, מי חשב עליו (המטופל או האנליטיקאי), מי היה הראשון שהציע רעיון כלשהו, שכן פירוש טוב מתרחש במרחב המעברי [...] ומשפיע על שני המשתתפים. [...] אנליזה מתרחשת בין המטופל והאנליטיקאי, כשהם עושים אנליזה זה לזה, גם אם לעיתים קרובות חלק גדול מאנליזה זו מתרחש בצורה משתמעת או לא-מודעת".¹⁶

עמדה זו שמה דגש על תקשורת לשונית ועל תקשורת לא-לשונית גם יחד, ובמובן זה היא לא-רלוונטית וגם רלוונטית ליחסי אדם-חיה, כפי שנסביר להלן. הדגש ששמים כלל התיאורטיקנים של הפסיכואנליזה על אנליזה, על פרשנות ועל הבנה מאפיין תהליך שחשיבה לשונית ותקשורת לשונית ממלאות תפקיד מרכזי בו. החוויות העומדות במוקד הטיפול הפסיכואנליטי ההתייחסותי מתווכות ואף מובנות באופן מהותי על-ידי השפה, וחשיבה מילולית עשויה לחולל בהן שיפור עמוק, ריפוי. מובן מאליו שהגישה הזו אינה רלוונטית לחיות (ולבני-אדם לפני שלמדו לדבר): במפגש שלה עם אדם, החיה אינה עוברת שום תהליך לשוני, ובקשר ההדדי עימו היא אינה מעבירה לו תובנות לשוניות משלה, בניגוד למפגש שמתארים תיאורטיקנים התייחסותיים.

עם זאת, הענקת משקל גדול ליחסים מחייבת הכרה במרכיבים לא-מילוליים של היחסים – מרכיבים העשויים להופיע גם ביחסי אדם-חיה: "משעה לשעה נסחפים המטופל והאנליטיקאי בזרם יציב של מידע לא-מילולי: אוושות גוף, תנועות ביציבה, שינויים בנימת או קצב הקול, איכות השתיקה עצמה".¹⁷ הנכונות להכיר במרכיבים לא-לשוניים היא הישג של שחרור ממסורת מוקדמת יותר, במקביל לביקורת על המקום המרכזי שהעניקה הפסיכואנליזה לפרשנות מפי המטפל. נקודת המבט החדשה עשויה להרחיק את הדיון משיטות טיפול מוכרות, ולחייב את המטפל/ת ללמוד לצפות במטופלים כפי שצופים בתינוקות: "זוהי הדרך ללמוד לפענח תנועות, מחוות, קולות ופעולות של מטופלי אנליזה. בהתחלה רואים מעט ומבינים מעט. אולם עם הזמן מתחיל להתגלות עולם חדש – עולם שבו הידיים, הראש והגוף מדברים. לעיתים הם משלימים את מה שנאמר. לעיתים הם סותרים זאת. לעיתים קרובות הם מעירים, מוסיפים או מתקנים את המילה המדוברת".¹⁸

הרעיונות האלה פותחו בהרחבה ביחס לתקשורת בין-בני-אדם, והם אינם אמורים אפוא לעורר מבוכה או התנגדות תיאורטית בשיח הפסיכואנליטי העכשווי. אולם פענוח תקשורת לא-לשונית כרוך לא רק בעמדה תיאורטית אלא גם בנכונות להשקיע מאמץ העלול לחרוג ממסלול ההכשרה המקצועי המקובל. הלכה למעשה, זהו המכשול העיקרי ביישום התיאוריה על חיות: הבניית המשמעות במפגש אדם-חיה מחייבת את המטפל ללמוד אתולוגיה ומדע רווחת בעלי-החיים כדי להבין את מבעיה של החיה, לפענח את משמעות המבעים שלו בעיניה וללמוד כיצד לשפר את התקשורת עימה. שימו לב שדרישות אלה נובעות בהכרח

¹⁶ ארון, המפגש, 160-161.
¹⁷ James T. McLaughlin, *The Healer's Bent: Solitude and Dialogue in the Clinical Encounter* (Hillsdale, NJ: The Analytic Press, 2005), 119.

¹⁸ Theodore J. Jacobs, "Nonverbal Communications: Some Reflections on Their Role in the Psychoanalytic Process and Psychoanalytic Education," *Journal of the American Psychoanalytic Association* 42, no. 3 (1994): 748.

מתוך עקרונות שכבר התקבלו במסורת ההתייחסותית. אם כן, כשמטפל העובד במסורת זו עוסק בקשר בין-מיני ומקדיש את מאמציו להבנת מבעי האדם ותו לא, אין בידיו נימוקים עיוניים משכנעים לכך. טביעת מושג חדש מחדדת את חשיבות המאמץ להבין חיות, אך בעצם הדרישה להשקיע כל מאמץ שיידרש בפענוח מבעים לא-לשוניים של חיות ובשכלול התקשורת עימן אינה נשענת על חידוש תיאורטי.

זיקה חשובה אחרת בין הגישה ההתייחסותית לגישה שאנו מציעים היא ההכרה בפסיכואנליזה כמוסד חברתי. תיאורטיקנים של הגישה ההתייחסותית מכירים בכך שטיפול נפשי הוא מפגש בין שני סובייקטים המשפיעים זה על זה, תוך הכרה בעובדה שההשפעה ההדדית אינה סימטרית, והיא מוכתבת בידי פער הכוחות שבין המטפל למטופל; מיתון השפעתם המזיקה של יחסי הכוחות הלא-שוויוניים מחייב אפוא מאמץ מיוחד. רעיונות אלה מבטאים גישה הדדית, ולמעשה מקורם אינו בפסיכואנליזה אלא ב"רוח הזמן" כפי שהיא באה לידי ביטוי בפמיניזם, בפוסט-מודרניזם ואפילו במדעים.¹⁹ שוב אנו יכולים לראות שמקור הגישה ההדדית הוא רעיונות שהתפתחו במקומות אחרים. עם זאת, שוב מסתבר גם שיישום הרעיונות האלה מחייב למידה נוספת ושינוי דגש, כי אופי היחסים הנפוצים בין בני-אדם לבעלי-חיים אינו דומה ליחסים הנפוצים בין אדם לאדם: מדובר ביחסים הרבה יותר כוחניים. במילים פשוטות, מטופלים אינם מובלים לטיפול כשהם קשורים ברצועה, ומערכות יחסים נורמליות בין אדם לאדם אינן נוצרות מבעד לסורגים. יתר על כן, שיקומן הנפשי של חיות נעשה בידי אותם אנשים העוסקים גם בהצלת החיות ממוות, מהתעללות ומהזנחה, ובטיפול שוטף בצורכיהן הגופניים. הפסיכותרפיה כמקצוע אינה מעורבת במשימות כאלה, שבעולם הטיפול בבני-אדם גורמים אחרים הם המופקדים עליהן. לכן הגישה ההתייחסותית והפסיכותרפיה בכללותה זרות במובן זה לעבודתם ההוליסטית של אנשים העוסקים בשיקום בעלי-חיים. ההבדלים המוסדיים העמוקים האלה בין יחסי אדם-חיה כפי שהם נהוגים בחברה שלנו ובין יחסי אדם-אדם הנחשבים לנורמליים מחייבים חשיבה מחודשת על כל תיאוריה פסיכולוגית וחינוכית, ולחשיבה המחודשת הזו אנו מכוונים בטביעת המושג "גישה הדדית".

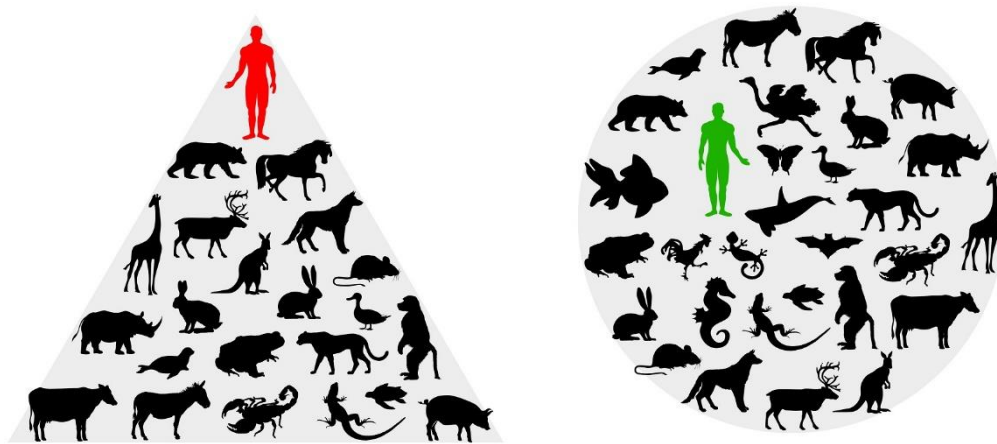
שיקום, חינוך וטיפול בגישה הדדית

הגישה ההדדית שאנו מציעים משתלבת היטב בהכרה ב**זכויות בעלי-חיים**. ב"זכויות בעלי-חיים" כוונתנו לתפיסת עולם מוסרית הכוללת כמה רעיונות בסיסיים. (א) ליצורים ממינים רבים יש מעמד מוסרי הנובע מעצם יכולתם לחוות חוויות, להרגיש סבל והנאה, לרצות ולהתאכזב. המעמד המוסרי של יצור משמעו שיש ערך לצרכים, לרצונות ולרווחה שלו. אפשר לכנות את הערך הזה "זכות". (ב) הערך של חוויות, של צרכים ושל רצונות תלוי בעוצמתם ולא במאפיינים אחרים של היצור המרגיש. למשל, כשמישהו סובל, צריך להתחשב בו בהתאם לחומרת סבלו – ללא אפליה הנובעת ממעמדו החברתי, מהאינטליגנציה שלו, מיופיו, מהזווית שלו (נקבה/זכר), מגזעו, מהמין הביולוגי שלו וכן הלאה. כאב שמרגיש אדם אינו חשוב אפוא יותר מכאב בעוצמה דומה שמרגיש כלב, וכאב בכלב אינו חשוב יותר מכאב דומה בצפרדע (ומובן מאליו שלא קל להעריך את עוצמת החוויה של יצורים ממינים שונים ולהשוות בין החוויות השונות, אך זה איננו אתגר עקרוני אלא אתגר טכני). (ג) ההכרה בזכויות בעלי-חיים אינה עמדה עיונית ורגשית בלבד אלא גם עמדה בעלת השלכות מעשיות מובהקות על התנהגותנו, אפילו במחיר השקעת מאמצים מצידנו, שינוי הרגלים, אי-נוחות, ויתור על הזדמנויות ולעיתים אף הסתכנות. רעיונות אלה זכו לניסוח מפורט

¹⁹ ארון, המפגש, 294-296.

ומשכנע בכתביהם של פיטר סינגר, טום רייגן ואחרים.²⁰ כמה טקסטים המבטאים את הרעיונות האלה בקיצור ובעברית נגישים לכול,²¹ ואין אפוא צורך להרחיב כאן בדיון מוסרי. לכן נעבור להדגשת היישום של רעיונות אלה בעבודה חינוכית, טיפולית ושיקומית בגישה הדדית במסגרת מפגשי אדם-חיה.

להיות יחד: איור זה מופך בגרסאות שונות (לעיתים עם הכותרות "אקו" מימין ו"אגו" משמאל), והוא ממחיש גישה רצויה יותר ורצויה פחות במפגשי אדם-חיה. הגישה הנפוצה והלקויה מיוצגת באיור המשולש: המינים השונים ערוכים במדרג של חשיבות, והאדם ממוקם בראש המדרג. כשמניחים שמין מסוים חשוב יותר באופן גורף מכל מין אחר, מסקנה סבירה היא שכל אינטרס של אדם העובד בפנינת חי או מבקר בה חשוב יותר מכל אינטרס של החיות השוכנות שם, אפילו כשמדובר בהנאה חולפת, ברווח כספי או בתועלת חינוכית/טיפולית בצד האדם – לעומת פחד, כאב וסכנה בצד החיה. הכרעה כזו מראש, ללא התחשבות בפרטי המקרה שעל הפרק, מבטאת אפליה על רקע מין ביולוגי – speciesism, ובעברית: מינאיות.²² האיור העגול מייצג גישה רצויה יותר במפגשי אדם-חיה: חיות ממינים שונים מפוזרות יחד ללא מדרג של חשיבות. בהיעדר מדרג וללא אפליה מינאית, צריך להסתדר יחד ללא הטיה קבועה מראש, ויש להסדיר קונפליקטים לפי טיב האינטרסים העומדים על הפרק בכל מקרה לגופו. לפי גישה זו, תועלת שאדם מפיק מפנינת חי אינה מכריעה מראש שום קונפליקט אלא צריכה להישקל מול התועלת והנזק לבעלי-החיים. (איור: desdemon72 / Shutterstock)

בהקשר שלפנינו, חשוב להדגיש שהמחשבה על זכויות בעלי-החיים לא פותחה בניסיון להתמקד בבעלי-חיים שאינם בני-אדם ואינה מובילה לשום הבחנה עקרונית בין בני-אדם לחיות אחרות. אדרבה, המחשבה על זכויות בעלי-חיים היא יישום קפדני של רעיונות שפותחו במקורם תוך התמקדות בבני-אדם, הרחבה

²⁰ Tom Regan, *The Case for Animal Rights* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1983); פיטר סינגר, **שחרור בעלי-החיים**, מהדורה שנייה, תרגם שמואל דורנר (חולון: אור-עם, 1998); פיטר סינגר, **מוסר הלכה למעשה**, מהדורה שנייה, תרגמה דבי אילון, עריכה והקדמה מרב רוזנטל-מרמורשטיין (ירושלים: י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, 2009). ספריו של רייגן לא תורגמו לעברית, והפריט המתורגם מדבריו המומלץ ביותר הוא נאום עם כתוביות: [Does the Animal Kingdom Need a Bill of Rights](#), The Royal Institution of Great Britain, 1989, reproduced in Go Vegan (YouTube channel), 31 August 2012 (18: 08 min.).

²¹ אריאל צבל, **"זכויות בעלי-חיים – מה זה בעצם?" זכויות בעלי-חיים השבוע**, 285, 16 בדצמבר 2006, עריכה 25 בינואר 2022, אנימלס; אריאל צבל, **"זכויות: מושג פשוט או מוזר? מהיסטוריה של זכויות אדם לתיאוריה של זכויות בעלי-חיים"**, **זכויות בעלי-חיים השבוע**, 387, 29 בנובמבר 2008, עריכה 20 במרץ 2020, אנימלס.

²² אריאל צבל, **"מינאיות (ספישיסם): אידיאולוגיה של כוח, זלזול, עיוורון מוסרי ואפליה לרעה"**, **זכויות בעלי-חיים השבוע**, 5 באפריל 2008, עריכה 26 בינואר 2022, אנימלס.

הכרחית מבחינה לוגית של אותם רעיונות שנועדו להגדיר חברה אנושית מתוקנת – כלומר חברה המנוהלת תוך התחשבות בבני-האדם שאינם במוקדי הכוח החברתי. מסתבר שאי אפשר לנמק בצורה משכנעת התחשבות בבני-אדם חלשים, פגועים, מבודדים, מוחלשים או דחויים בלי שתשתמע מכך גם הכרה בזכויות בעלי-חיים ממינים אחרים. רק רעיונות מוסריים המעניקים זכויות יתר רבות ומהותיות לאנשים בעלי כוח בלבד מאפשרים להתעלם גם מזכויות בעלי-החיים מבלי להסתבך בסתירות. חברה המנסחת עקרונות מוסר נפרדים ביחס לבעלי-חיים אינה יכולה להימנע מפירוק המוסר לגישות שונות גם כלפי בני-אדם מקבוצות שונות, ואילו הכרה בזכויות בעלי-חיים מאפשרת לקדם ללא סתירות גם את טובתם של ילדים, עניים, אנשים פגועי נפש, מהגרים, שבויים וכן הלאה. בקיצור, "זכויות בעלי-חיים" זה לא אוסף של רעיונות על בעלי-חיים אלא רעיונות על חברה – חברה רב-מינית אחת.

על רקע זה יש חשיבות גדולה לפיתוח גישה הדדית הכוללת בתוכה לא רק תובנות מתחום המוסר אלא גם ידע זואולוגי, פסיכולוגי, חינוכי וסוציולוגי – ידע פרטני כפי שהוא משמש במוסדות קיימים. עיון תיאורטי בזכויות בעלי-חיים נוטה להוביל לרעיונות כלליים: הנחיות "אל תעשה!" גורפות, הסתייגות מקיומם של זנים מבויתים, וקריאה לסגור מוסדות כגון משקים חקלאיים, מעבדות, גני חיות ופינות חי – ולשמור מרחק מהחיות הנוטות. רעיונות אלה, גם כשהם מנומקים היטב, רחוקים מהעולם החינוכי, הטיפול והשיקומי, וקשה להבין כיצד ראוי ליישם אותם במפגשים עם חיות מחמד, עם חיות בפינות חי ועם חיות במצבים רבים אחרים של שבי ותלות באדם. יתרה מזו, הקשרים עם חיות במצבים כאלה עשויים להיות מורכבים והדדיים יותר מכפי שהם מוצגים בזרמים המרכזיים של המחשבה המוסרית על חיות. אמנם השיח המוסרי תורם תרומה חיונית בפיתוח רגישותנו לאינטרסים של חיות כקבוצות גדולות במסגרת תהליכים ממושכים, אך לאנשים המעורבים במוסד כגון פינת חי חשוב לא פחות להקשיב לחיה המסוימת שלפניהם כפרט, לדובב אותה, לקיים איתה דיאלוג וללמוד עליה כמו שלומדים על תלמיד, על מטופל או אף על אסיר. מעבר לכך, כשמעורבים בפינת חי חשוב להבין את טיבו של המוסד הזה, את טיבם של המוסדות התומכים בקיומו ואת מניעי התנהגותם של האנשים – ממעסיקים ועד לתלמידים ומטופלים – כלפי החיות שבמוסד.

אחד האתגרים המרכזיים ביישום גישה הדדית בפינות חי ובמוסדות דומים הוא הנטייה הרווחת בתרבות שלנו להתמחות בתחומים צרים ולהתעסקות בדברים מקומיים בלי לגלות עניין בהקשר הרחב. נטייה זו מקלה דרך אגב על העובדים ועל המבקרים בפינת חי למקד את מרב תשומת-לבם באנשים בלבד או בחיות בלבד. יישום גישה הדדית במקום כזה מחייב מאמץ מרבי לגשר בין תחומי ההתמחות הרלוונטיים השונים. לכן יש להדגיש כאן היטב: העיקרון המכוון עבודה חינוכית, טיפולית ושיקומית עם בעלי-חיים בגישה הדדית הוא **דו-תכליתיות**, כלומר שתי מטרות מובחנות ובעלות משקל דומה. מטרה אחת היא טיפול יסודי בחיות ושיקומן במידת הצורך, מתוך תשומת-לב יסודית לרווח שעשויה החיה להפיק מהמפגש עם האדם; והמטרה השנייה היא השגת תועלת ערכית, רגשית והתנהגותית לחניכים (או למטופלים, למשתקמים וכו') ולקהילתם. בתווך נמצאים תהליכים חינוכיים, טיפוליים ושיקומיים שעוברים החניכים – תהליכים מועילים לשני הצדדים. מדובר אפוא בהיבטים שונים המשלימים זה את זה, והם מסוכמים בקיצור בעמוד הבא:

אמצעים חינוכיים, טיפוליים ושיקומיים

לימוד והטמעה של עקרונות, מיומנויות והרגלים : פיתוח כבוד, חמלה ואמפתיה לחלשים, לימוד צורכי הזולת והקשבה לסימני מצוקתו, לקיחת אחריות, גיבוש פתרונות למצבים בעייתיים.

הקשר עם חיה מתבסס על לימוד תכונות המין הביולוגי וצרכיו ועל היכרות עם האישיות, הרצונות והרגשות של אותה חיה כפרט.

הקשר עם חיה מחייב ערנות לצרכים ולמבעים שלה ; כניסה למרחב שלה ומגע ישיר עימה תלויים בהסכמה מצידה או ביוזמה שלה.

הקשר עם בעלי-חיים מתבסס על חיבורים בין עולמו של בעל-החיים המסוים לעולמם של האנשים המעורבים בקשר.

למפגש החניכים עם חיות נלווים דיונים ביקורתיים על קונפליקטים המתעוררים במפגש בין האדם לחיה בשבי.

צוות החינוך/טיפול/שיקום מתייעץ בהתמדה עם שותפים חיצוניים.

השלכות מעשיות : טובת החניכים

חניכים בסיכון מתנסים בחוויה של בית טוב ומוסד חינוכי טוב : צוות מטפל המפגין אחריות, תכנון, השקעה, ותשומת-לב מתמדת למטופלים, ובאופן כללי יותר – קהילה המגלה אחריות כלפי כלל נזקקה ומאפשרת לספק להם תנאים מתאימים.

עם ליווי צמוד ודיאלוג מתמשך, החניכים מועצמים דרך הפגנת אחריות כלפי מוחלשים ונזקקים, והשתתפות פעילה בסיוע להם.

החניכים מקבלים מהחיות תשומת-לב חיובית ומתיידדים איתן – עם ליווי המסייע לחניך/ה להבין את החיה ולווסת את התנהגותו/ה לאור המידע המגיע מהחיה.

החניכים חווים התאמה והיעדר סתירות בין ערכים מוצהרים מצד המוסד החינוכי ובין הפעולות שהמוסד מקיים בשטח.

החניכים שוקלים וחווים מחדש את מצבם בעולם דרך השוואה מתמדת עם מצבן של החיות.

השלכות מעשיות : טובת בעלי-החיים

פינת החי הקיימת עוברת שיפור – מניעת סבל מהחיות שמקורו במחסור, בתנאי שטח לקויים, בהזנחה או בפגיעה מכוונת.

היעדר סבל אינו נחשב למצב רווחה מספק, ולכן ניתן מענה מרבי גם לצרכים התנהגותיים, חברתיים, רגשיים וקוגניטיביים של בעלי-החיים, במגבלות תנאי השבי.

מאמץ מתמיד וכן מצד צוות פינת החי ללמוד ולהבין את צורכיהן ואת העדפותיהן של החיות מוביל ליצירת תנאים ממשיים העונים על התובנות האלה.

פינת החי מהווה בית קבוע לבעלי-חיים הזקוקים לבית, ולשלב מעבר מלא לבעלי-חיים הזקוקים להשבה לטבע.

אין במקום סחר בחיות ובתוצרים שהופקו מהן.

אין בפינת החי רביית בעלי-חיים.

לכאורה, פינות חי אינן מתאימות לעבודה בגישה הדדית, כי שוררים בהן פערי כוחות קיצוניים בין בני-האדם לבעלי-החיים, ולעיתים קרובות מאוד נעשות בהן פשרות קשות על חשבון החיות. אך גישה הדדית איננה שיטה קבועה ומופת אוטופי אלא מקבץ של עקרונות מנחים לשיפור מתמשך, ולכן אפשר ליישם אותה באופן חלקי במקומות שאין בהם אפשרות לממשה באופן מלא. אפשר לפעול בגישה הדדית אפילו בפינת חי בעייתית, גם כשלכאורה אין לך השפעה מספקת כדי לחולל מהפכה במקום: כשאת/ה חלק מצוות – ללא תפקיד ניהולי, כשאת/ה לך תקציב משמעותי, או כשציבור המשתמשים בפינת החי תובע להמשיך בהרגליו הפסולים. במילים אחרות, חוג חיות או טיפול בעזרת בעלי-חיים יכולים לבטא גישה הדדית גם במקום בעייתי, בתנאי שהאדם המוביל את החוג או את הטיפול אינו מקבל את הנורמות של המקום ופועל ללא לאות לשיפור היחסים הקיימים שם בין בני-האדם לבעלי-החיים. לעומת זאת, אם הנהלת מקום מסוים מעוניינת לפרסם פינת חי שנעשית בה עבודה חינוכית וטיפולית מסוימת כ"מקום הפועל בגישה הדדית", היא נדרשת להשקעה מקיפה יותר, בהתאם לסמכותה הניהולית הנרחבת: עליה להפוך את פינת החי כולה למוסד מסוג אחר בעצם, כגון מרכז להצלת חיות בעזרת תלמידים טעוני טיפוח.

כמה מסמכים קצרים עשויים לסייע ביישום גישה הדדית בפינות חי: "מודל למרחב חי", "כללי הבית של מרחב החי" ו"כללי התנהגות במפגש עם חיה שבויה"²³. אנו מגישים גם כאן תמצית של ההגבלות הנדרשות לשם יישום גישה הדדית בתנאים הבעייתיים של פינת חי. ראשית כול, יש להתייחס אל פינת החי כאל המרחב הפרטי של החיות ולגלות רגישות מיוחדת לכך שאפשרויות ההתחמקות שלהן מאתנו במתחם סגור כזה מוגבלות מאוד. לכן יש להימנע מכניסה לחלקים מסוימים של פינת החי – כשנוכחותנו שם צפויה להטריד את החיות. יתרה מזו, גם כשאנו מזהים בחיה סימנים לתגובה שלילית כלפי נוכחותנו, יש להיזהר בהתקרבות אליה. כניסה חד-צדדית למרחב המחיה של חיה מנוגדת לעקרון ההדדיות, וממילא התנהגות אדישה של חיה בנוכחותנו עלולה להיות סימן לכך שחיה זו חוותה פלישה למרחב המחיה שלה עד כדי כך שהיא התייאשה מניסיונות להתנגד. תוכנית ההתקרבות הטובה ביותר היא לאפשר לחיה ליצור איתנו ביוזמתה קשר חיובי, כלומר לאפשר לה להפגין כלפינו סקרנות (נטולת תוקפנות) כשאנחנו רחוקים ממנה ולהניח לה לקבוע את מידת הקרבה שלה אלינו, וכל זאת בלא פיתוי החיה בעזרת אוכל.

חיות רבות הנמצאות בפינות חי אינן מתאימות למפגשים הכוללים מגע עם אדם ואף למפגשים הכוללים התקרבות אדם אליהן. לא לכל חיה יש יכולת ורצון לקיים קשר סביר עם אדם, ולכן מינים רבים אינם מתאימים לעבודה חינוכית, טיפולית ושיקומית בגישה הדדית. זוחלים, דו-חיים ודגים יוצרים קשר עם בני-אדם לעיתים נדירות בלבד, והם נפסלים אפוא כמעט לגמרי מרשימת הקבוצות שאפשר לקיים איתן קשר חינוכי/טיפול/שיקומי הדדי (אפשר לצפות בהם מרחוק, אך במקרים כאלה מרכיב ההדדיות כמעט נעלם). גם עופות ויונקים ממינים רבים אינם נוטים ליצור קשר עם בני-אדם. גם הם אינם מתאימים אפוא לקשר הדדי, ולכל הפחות אינם מתאימים לקשר הכולל מגע. למשל, המנהג הנפוץ של ליטוף ואף הרמה של ארנבונים ושרקנים במסגרות בידור, חינוך וטיפול מתעלם כליל מכך שחיות מהמינים האלה אינן נוטות ליצור קשרים הדוקים עם בני-אדם, ובדרך-כלל הן מתייחסות אלינו (לפחות לאנשים זרים) כאל טורפים ומעדיפות לשמור מרחק מאתנו. (כפי שנראה בהמשך הדברים, רתיעה של חיות ממינים או מזנים גזעיים) מסוימים מבני-אדם היא מצב נתון ורצוי, ולא בעיה המחייבת "שיפור" של החיות האלה).

²³ נועם רוזיך וגל חכים-אשר, [מודל למרחב חי](#), 2018; נועם רוזיך וגל חכים-אשר, [כללי הבית של מרחב החי](#), 2018; אריאל צבל, [כללי התנהגות במפגש עם חיה שבויה](#), המכללה האקדמית לחינוך אורנים, 2019.

ההגבלות האלה מתייחסות למינים ולזנים, אך עבודה בגישה הדדית אינה מאפשרת להסתפק באפיון חיות לפי המין או הזן הביולוגי שלהן. אפילו חיה מזן הנוטה ליצור קשר חם והדדי עם בני-אדם צריכה ללמוד ליצור קשר כזה. ניסיון חיים רע, או תכונות אופי אישיות שאיננו יודעים להסבירן בפרטים ביוגרפיים, עלולים להביא לכך שחיה מסוימת אינה אוהבת חברת אנשים, ובפרט לא חברת אנשים זרים ופעילות מהסוג המתקיים בעת מפגש חינוכי, טיפולי או שיקומי. היכרות אישית עם החיה הכרחית אפוא להחלטה אם לאפשר למפגשים כאלה להתקיים. מעבר לכך, אפילו חיה הנוטה באופן אישי לחבב אנשים עשויה לעיתים להעדיף שיניחו לה לנפשה. צוות החינוך, הטיפול או השיקום צריך אפוא להכיר את החיה היטב, להיות ער למצבי הרוח שלה, לכבד את רצונה לשמור מרחק – ולהמציא מראש פתרונות חלופיים למקרה של ביטול מפגש מתוכנן איתה – מתוך התחשבות במצב רוחה של החיה.

היכרות אישית בין איש/ת צוות ובין חיה מסוימת, ואפילו חברות קרובה ביניהם, אינן ערובות לפתרון כל בעיה במפגשים עם אדם חיצוני. יש מצבים שמוטב להימנע מהם מראש בתוכנית חינוכית, טיפולית או שיקומית, גם אם לכאורה לאיש/ת הצוות יש יכולת מופלאה לטפל היטב בכל מצב. הכוונה היא למפגש עם חיה רגישה במיוחד בנסיבות לחוצות, כגון טיול עם כלב הנוטה להיבהל כשקושרים אותו ברצועה, או כניסה למרחב המחיה של תוכי הנוטה להיבהל מתנועות ידיים בקרבתו; והכוונה היא גם למפגש עם חיה סובלנית במיוחד בנסיבות העלולות להתדרדר מהר משיתוף פעולה ידידותי למעשה של כפייה או לתזכורת מכאיבה לכפייה בעבר, כגון רכיבה על גבו של סוס, או הרמת ארנבון מהקרקע. ייתכן שמטפלת מסוימת מכירה היטב את החיות האלה, מיטיבה לתקשר איתן ולהגיב אליהן – והיא מסוגלת אפוא לקיים איתן מפגש אישי באופן שאינו פוגע בחיה ואף מעשיר את עולמה ונעים לה. ואולם יהא אשר יהא טיב הקשר האישי שבין המטפלת לחיה, אדם זר המכיר את החיה רק במפגש שבועי קצר אינו יכול להגיב היטב במצב רגיש, ואין לצפות שהמטפלת תוכל לנהל בהצלחה מפגש משולש כזה. חיות רגישות ומצבים רגשיים אינם מתאימים אפוא לעבודת חינוך, טיפול או שיקום; במפגש כזה יש להימנע מקשירת כלב רגיש, מהתקרבות לתוכי חששן, מרכיבה על סוס סובלני, מהרמת ארנבון ידידותי וכן הלאה.

לא קשה לזהות הסתייגות של חיה מאתנו ואף אדישות מופרזת מצידה, ובמובן זה לא קשה לכבד את המרחב הפרטי שלה. אולם פעילות חינוכית, טיפולית או שיקומית בגישה הדדית מחייבת יותר מכך. היא מחייבת אותנו גם להכיר את הרקע הבעייתי של קשרינו עם חיות ולהבחין בליקויים סמויים בקשרים אלה בהווה – כלומר לזהות בעיות שהמוקד שלהן רחוק מעינינו ומלבנו, ואולי אף אינו תלוי בנו במישורן. זהו אחד העקרונות החשובים ביותר במסגרת הדיון שלנו: **עבודה עם בעלי-חיים בגישה הדדית מחייבת אותך לא רק להתייחס אל החיה במפגש החינוכי/טיפולי/שיקומי אלא גם להקדיש תשומת-לב לאירועים ולמצבים החשובים בחייה.** האירועים והמצבים החשובים בחייהן של חיות לאו דווקא קשורים במפגש חינוכי, טיפולי או שיקומי שהן משתתפות בו. אדרבה, קרוב לוודאי שהאירועים המכריעים בחיי בעל-חיים אירעו בעבר הרחוק או יתרחשו אי-פעם בעתידו, הרחק מהמפגש המעניין אותך כעת כמחנכת או כמטפלת: הפרדה מהורה, הפרדה מקבוצה, העברה ממקום למקום, מכירה וכיוצא בזה. לכן חשיבה הדדית בנוכחות חיות אינה מאפשרת לך להישאר מחנכת או מטפלת בלבד, גם אם זהו התחום המוכר של הכשרתך המקצועית. עליך לחפש באופן פעיל ומאומץ את הדברים החשובים בעולמן של החיות שאתה/ה עובדת/ת איתן – גם כשהדברים החשובים לחיה בעצם זרים לעבודתך הרשמית מבחינת לוח-הזמנים, המיקום, המטרות והשיטות.

לדוגמה, כשפוגשים בפינת החי תוכי, השיקולים בעד ונגד פעילות איתו אינם מסתכמים ביחס שהוא מפגין כרגע כלפי אנשים זרים. גם אם התוכי נראה מעוניין בקרבת בני-אדם, לא פחות חשובות הן הסיבות להתנהגותו. קרוב לוודאי שהתוכי הזה הופרד בצעירותו ממשפחתו ומתווכים אחרים, והקרבה האנושית נכפתה עליו כתחליף לקרבת בני-מינו ("האכלת יד"), במטרה להרוס את תהליך התכרות הטבעי שלו ולנצל את נטיותיו החברתיות הבלתי מסופקות ליצירת קשר חלופי קרוב עם בני-אדם. המפגש התמים לכאורה עם התוכי בהווה עלול אפוא להיות חלק ממעגל של אלימות וכפייה הנטוע בעבר. בה בעת, מפגש חניכים, מטופלים ומשתקמים עם תוכי בתנאים כאלה עלול לעודד את השתתפותם בעתיד במעגל האלימות כלפי תווכים נוספים, וגם לערב אותם בפעילות פוגענית כזו בהווה – תוך הסתבכות בהסתרת טיבה האמיתי מהם. בעיה דומה קיימת בתחום **הסחר בחיות** ובתחום **השימוש בחיות גזעיות** (תחומים הרלוונטיים לא רק לפינוח חי אלא גם לטיפול בעזרת חיות מחמד). למשל, "תרנגולות נוי" המגלות כעת חיבה לבני-אדם בפינת החי עלולות להיות תוצאה של הרבעה למטרות מסחריות ושל סחר באפרוחים, במסגרת עסק שאין בו כל כבוד לרווחתם ולחיייהם של העופות. כמו במקרה התוכי, גם כאן עלולה הפעילות החינוכית, הטיפולית והשיקומית עם התרנגולות להביא את הצוות ואת החניכים למעורבות עמוקה בעסק הבעייתי ובעסקים דומים. בדומה לכך, הבחירה לעסוק בעבודה טיפולית דווקא עם גולדן רטריבר גזעי – בהנחה שזהו גזע נוח לעבודה טיפולית מסוימת – משמעה תמיכה עקיפה בברירה המלאכותית של גזע הכלבים הזה. הבחירה בכלב כזה עלולה לתרום לטיפול בעיות בריאות האופייניות לגזע ולעודד התייחסות לכלבים כאל "מוצרי מעצבים" שאפשר להתאימם למטרות צרכניות מסוימות.

אם כן, סובלנות או חברותיות רבה של חיות מסוימות כלפי בני-אדם אינה הופכת באופן אוטומטי את העבודה החינוכית, הטיפולית או השיקומית איתן לפשוטה או אף לרצויה. יתר על כן, טיפוח של חברותיות בחיות כלפי בני-אדם עלול להיות תכלית בעייתית. הסובלנות והחברותיות של חיה מזן מבויית כלפי בני-אדם אינן תלויות רק בנסיבות חייה הפרטיות אלא גם בברירה מלאכותית במשך דורות רבים, כלומר בתהליך שחלק מהותי שלו הוא עידוד הקיום והרבייה של חיות שהתנהגותן נוחה באופן חריג לבני-אדם, ומניעת רבייה ואף השמדה של חיות הנרתעות יותר מבני-אדם. תוצאותיו של תהליך היסטורי-אבולוציוני זה כוללות פגיעה בכושר ההישרדות העצמאי של החיות והפיכתן לתלויות בבני-אדם. הנזק הקבוע עלול להופיע בצאצאים תוך דורות מעטים. לפיכך ראוי להימנע לחלוטין מכל טיפוח של חברותיות כלפי בני-אדם ברמה הגנטית, כלומר יש להימנע מעידוד ישיר או עקיף של רביית חיות אוהבות אדם – בשבי (למשל הרבעת שרקנים המתרפקים עלינו) וגם בסביבה החופשית (למשל האכלת תנים הניגשים אלינו). לכאורה, הימנעות כזו מטיפול ידירות עם חיות מנוגדת להדדיות, אך מדובר בסתירה שטחית בלבד. ברובד עמוק יותר, הטיפול הגנטי של חיות ידירות לאדם, כלומר הביות, הוא מעשה כפייה חד-צדדי. חשוב להדגיש שאין בהכרח הזו משום התחמקות מאחריות כלפי אותן חיות רבות שהחברותיות עם בני-אדם כבר טבועה בהן. אדרבה, מדובר בהכרח גם במחויבות שלנו כבני-אדם כלפי המינים והזנים החברותיים בהווה: לא רק שמירה על רווחתן של חיות כאן ועכשיו אלא גם לקיחת אחריות על בעיות שאנו עלולים ליצור בהדרגה, ללא העלמת עין מנזק המצטבר לאט ובהשפעת אנשים רבים מלבדי.

יישום השיקולים האלה בעבודה החינוכית, הטיפולית והשיקומית בגישה הדדית אינו פשוט. התוכי, התרנגולת והכלב שהגיעו אלינו ממערכות של כפייה ואלימות – ברמת הזן וברמת הפרט גם יחד – נמצאים כעת איתנו, ובמצבם הנוכחי אולי הם זקוקים כעת לקרבה אנושית רבה, גם מצד בני-אדם מזדמנים. יתר על כן, חיות שאולי אינן נוטות במיוחד להתקרב לבני-אדם מגיעות לעיתים אל פינת החי כמפלט אחרון –

לאחר שחולצו מנסיבות עגומות הרבה יותר; במצב כזה, הקשר עם הצוות וגם עם קהל לא קבוע עשוי להיות חלק הכרחי מתהליך השיקום של החיות. לכן אי אפשר לפסול באופן גורף כל עבודה חינוכית, טיפולית ושיקומית עם חיות שהחברותיות שלהן כיום כלפי בני-אדם היא תולדה של תהליך בעייתי רחוק. עם זאת, עיון בדילמות כאלה בגישה הדדית מוביל אותנו לניסוח הכלל הבא: **כשעובדים עם חיות מזן מבוית ועם חיות שעברו בחייהן כפייה, אלימות או סחר, האחראית/צריכה/ה להקדיש תשומת-לב מרבית לעבר הבעייתי של החיה ולעתידה, ובמידת האפשר לשתף בכך את החניכים, המטופלים והמשתקמים.** השיתוף יכול להיעשות בשיחות אישיות, בשיעורים ייעודיים, בדפי הסבר ובשלטים, וכל זאת בהתאמה עם היכולות הקוגניטיביות והרגשיות של הנמענים. אם הקהל אינו בשל להתמודדות עם התכנים הקשים, העבודה עם חיות כאלה עלולה לחרוג מהגישה ההדדית.

חשוב להעיר כאן שגישה הדדית בעבודה עם בעלי-חיים אינה מטילה רק הגבלות על מגוון החיות העשויות להיות מעורבות בעבודה. לצד ההגבלות יש גם הרחבה. השתלבות העבודה החינוכית, הטיפולית והשיקומית במיזמים של הצלת חיות ושיקומן מזמנת מפגשים עם חיות רבות שאי אפשר לפגוש בהן בנסיבות אחרות – חיות שחולצו ממשקים, מעבודת פרך וממעבדות, ולעיתים חיות בר בשיקום. יתרה מזו, לעומת המסורת החינוכית והטיפולית הנפוצה של עבודה עם חיות צפויות, מאולפות, גזעיות, ידידותיות ללא סייג ומושלמות מבחינה גופנית, עבודה בגישה הדדית מעודדת קשר עם חיות אחרות. החיות האלה לא דווקא צפויות ונוחות, אך הן מעוררות הזדהות רבה בקרב חניכים, מטופלים ומשתקמים, במיוחד כשמדובר באנשים שבעצמם עוסקים בהתגברות על נסיבות חיים קשות. במילים אחרות, העבודה בגישה הדדית מגבילה הרגלים מקצועיים מסוימים ובו בזמן פותחת אפשרויות מקצועיות חדשות.

דוגמאות מהשטח

בעשור האחרון הוקמו בארץ כמה מרחבי מש"ה (מגורים, שיקום, הצלה) המקיימים פעילות חינוכית לקידום ההגנה על בעלי-חיים, וכן מרכזים דו-תכליתיים העוסקים הן במש"ה בעלי-חיים הן בטיפול בבני-אדם. פעילותם מהווה השראה ללמידה ולשינוי במוסדות אחרים, ובסיס לשיתוף פעולה עם תוכניות לפיתוח מקצועי ועם פעילות אקדמית. לפניכם סיכום תמציתי של כמה מיזמים בולטים. הסיכום מחולק לנושאים (לא למוסדות/ארגונים), ואינו מתיימר להציג את כל הפעילות בשטח.

הכשרה בגישה הדדית מתקיימת בתוכנית להכשרת מטפלים רגשיים בנוכחות בעלי-חיים במכללה האקדמית לחינוך אורנים. התוכנית נוסדה בשנת 2002, ובעשור האחרון היא מנוהלת בידי ענבר בראל וגל חכים-אשר. מדובר בתוכנית תלת-שנתית המיועדת לבעלי תואר ראשון, והיא כוללת התנסות מעשית של הסטודנטים במוסדות שבעלי-חיים מוחזקים בהם, נוסף על עבודה עם כלבי מחמד. בשנת 2018 החל צוות התוכנית לפתח עקרונות ונהלי עבודה בגישה הדדית – בטיפול, בשיקום ובחינוך – עבור בעלי-החיים שנמצאים בפינות חי קיימות בבתי-ספר ועבור הילדים שממילא מגיעים למקומות האלה.²⁴

האתגר הגדול בהכשרת מטפלים בגישה הדדית הוא הרחבת תחום הידע והמיומנויות שהסטודנטים נדרשים לרכוש. ללא צמצום או פשרה בתכנים המקובלים בלימודי פסיכותרפיה, הסטודנטים צריכים

²⁴ [טיפול רגשי הנעזר בבעלי חיים](#) (דף אינטרנט), אורנים המכללה האקדמית לחינוך.

לרכוש גם ידע נרחב על חיות. ידע זואולוגי טכני על תנאי המינימום להחזקת חיות בשבי נחשב לבלתי מספק, ותלמידי התוכנית במכללת אורנים צריכים להתמודד גם עם שאלות אחרות לגמרי. למשל: מה הם תנאים מיטביים לבעלי-חיים, ובפרט לבעלי-חיים ממינים מבויתים – כלומר מינים שאי אפשר להסתמך על חייהם בטבע כעל מופת ישיר לתנאים מיטביים עבורם? מה אני יכול/ה לעשות לא רק כדי שלא אפגע בחיות בלי משים אלא גם כדי שהפעילות שלי תיטיב עימן, בלי קשר ישיר לטיפול בבני-אדם? איך להימנע מלשקוע באינטרסים של המטופל לבדו, כפי שמקובל לעשות בפסיכותרפיה?

לאחר המאמצים המורכבים האלה לתת לבעלי-החיים מקום נכבד יותר בהכשרה המקצועית, חוזרת ההכשרה ופוגשת אתגר מורכב יותר ברובד הפסיכותרפי. אם הנורמה בטיפול בעזרת בעלי-חיים מעודדת שימוש בחיה כמושא להשלכת תכנים סמליים מעולמו של המטופל, גישה הדדית מחייבת תנועה מתמדת

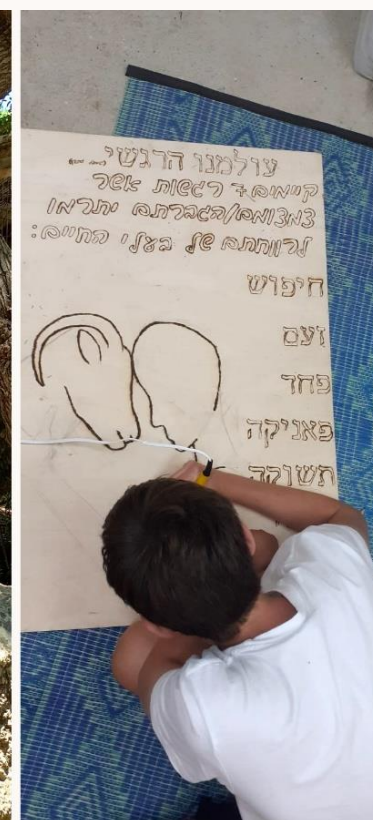
סדנת פתיחת הלימודים לתלמידי שנה א' בתוכנית במכללת אורנים (אוקטובר 2018). הסדנה נערכה בחוות ההצלה נולדו לחיים²⁵ ונועדה להיכרות ראשונית עם מערך טיפולי רצוי – לא בפינת חי טיפוסית אלא בחוות שיקום, עם חיות שחולצו מתעשיות המזון ומפגיעות אחרות. במפגש עם מנהלת המקום, תמר לוי, נחשפה כיתת הלימוד לסיפורים אישיים של חיות החווה. הכיתה התרשמה במיוחד מאוקצ'ה, חזיר הסובל מנכות ברגליו האחוריות ומתגורר במרחב פרטי הכולל חצר וחדר.²⁶ אוקצ'ה יכול לבחור אם להישאר בחדר או לצאת ולפגוש אנשים. בסדנה זו רוב התלמידים/ות פגשו חזיר לראשונה בחייהם, ורבים נדהמו מהחברותיות שלו. בין התגובות: "לא האמנתי שהוא כל-כך חכם וחברותי, כמו תינוק שרק רוצה לשחק." בסדנה נדונו השיקולים להחזקת חזיר במצב גופני כזה ובצירוף לחברת חזירים אחרים. תלמידים/ות בחנו לראשונה את הקשיים ואת האפשרויות במפגש עם חיה נכה, וגם את היתרונות הבולטים עבורם כמטפלים לעתיד במערך טיפולי שיש בו השקעה מרבית בטובת החיה.

²⁵ **נולדו לחיים** (אתר אינטרנט); **חוות שיקום והצלה-Born for Life** (דף פייסבוק).
²⁶ **חזיר ושמו אוקצ'ה** (דף פייסבוק).

בין השלכה ובין התייחסות לחיה הממשית וליחסים הממשיים המתקיימים בינה ובין המטפל והמטופל. החשיבה הסמלית חייבת לעבור בקרה מתמדת דרך עיון במציאות הממשית של היחסים הבין-מיניים. אם כן, הכשרת מטפלים רגשיים בעזרת בעלי-חיים בגישה הדדית מתגלה כתהליך מאתגר יותר מהכשרת מטפלים בגישות נפוצות יותר. תלמידים שעברו בהצלחה את תהליך ההכשרה יציעו למטופלים שלהם תובנות ותמיכה עשירים ומדויקים יותר, נוסף על איכות חיים משופרת לחיות שישתתפו בטיפול.

בשלוש שנות פעילות בדגש על הדדיות ערכו צוות התוכנית ותלמידיה במכללת אורנים מיפוי חלקי של פינות החי הקיימות בפנימיות, בבתי-ספר רגילים ובבתי-ספר לחינוך מיוחד. בעשרות מוסדות, מנהלי המסגרות והאחראים על פינות החי נחשפו לגישה ההדדית והביעו עניין בהצעות השינוי, הכוללות פתרונות לבעיות שצוותי המוסדות מתמודדים עימן בשטח. הודות לעבודת התוכנית במכללת אורנים נעשה שינוי מהותי בפינות חי רבות, ומנהלי מתקנים מסוימים מצליחים למזער באופן משמעותי צער בעלי-חיים ולהעביר מסרים חינוכיים של כבוד, חמלה ואמפתיה. הניסיון שנרכש במכללת אורנים מספק מסגרת מארגנת לקידום תהליך שינוי גם בפינות חי שתלמידי התוכנית לא הגיעו אליהן.

התערבות חינוכית לטובת חיות בפינות חי, במסגרת הלימודים במכללת אורנים (2021). אחת הדרכים המומלצות לעירוב חניכים בטובת בעלי-החיים שבמקום היא מיזם שילוט: דיון על המסרים שרצוי להעביר, ניסוח שלטים על בעלי-החיים, על רגשותיהם ועל התנהגות המבקרים הרצויה במקום, ולאחר מכן עיצוב השלטים ותלייתם. איילין קאלו, תלמידת מכללת אורנים ומנהלת מרחב חי מעגן מיכאל, ניהלה מיזם שילוט כזה במהלך השנה, בהשתתפות תלמידי כיתה ד' בחינוך המשלים. התלמידים החליטו לשלב בשלטים סיסמאות חינוכיות כגון "זהו ביתנו אתם אורחיו", "דמיינו כאילו אתם אלו שבכלוב, תנו לנו כבוד", "כולנו אוהבים בחירה חופשית" ו"אל תחשוב מה החיות יעשו למענך, אלא מה אתה תעשה למענך". תלמיד כיתה ז' הוסיף שילוט על רגשות בעלי-חיים ועל "חמש החירויות". (צילומים: איילין קאלו)

תמיכה מקצועית בגישה הדדית מתקיימת בקבוצה המתכנסת תחת השם **מובילות המהפכה**. בינואר 2021 התקבצו יחד מנהלות של גופים שונים – פינות חי, מקלטים לשיקום בעלי-חיים ומקלטים לשיקום בעלי-חיים ובני-אדם יחד – שכולן לקחו על עצמן להוביל שיפורים בתחום זה בישראל. קבוצת מובילות המהפכה נפגשת מדי שבועיים בהנחיית גל חכים-אשר מטעם מכון אדם וחיה, ובשבוע העוקב מתקיימת הנחיה אישית או התייעצויות בקבוצות קטנות. נקודת המוצא של הקבוצה היא שהקשר בין אדם לחיה יכול וחייב לספק את צורכי שני הצדדים – קשר הדדי, ללא ניצול וללא שימוש בחיה כמשאב בשירות האדם. יישום גישה זו בשטח נעשה בידי משתתפות הקבוצה באופן עצמאי. הקבוצה מאפשרת התייעצות ושיתוף בידע ובניסיון, במטרה ליצור גוף ידע אחיד, ברור ונגיש לכול, ולספק בעתיד בסיס למערכת הכשרה מסודרת להמרת פינות חי בגופים חלופיים המנוהלים בגישה הדדית. מצורפת כאן דוגמה למיזם של הקבוצה – שלט לתלייה בפתח מקומות הפועלים בגישה הדדית (המחשה מקומית).

מכון אדם וחיה לקידום דו-קיום בינו ובין בעלי-החיים

מרחב חי מעגן מיכאל

מקום זה הינו מרחב מכבד ובטוח לאדם ולחיה כאחד

אנו פועלים/ות בגישה הדדית לשיפור חייהם של בני-אדם ובעלי-חיים אחרים, וליצירת קשרים בריאים ומיטיבים בינינו לביןם

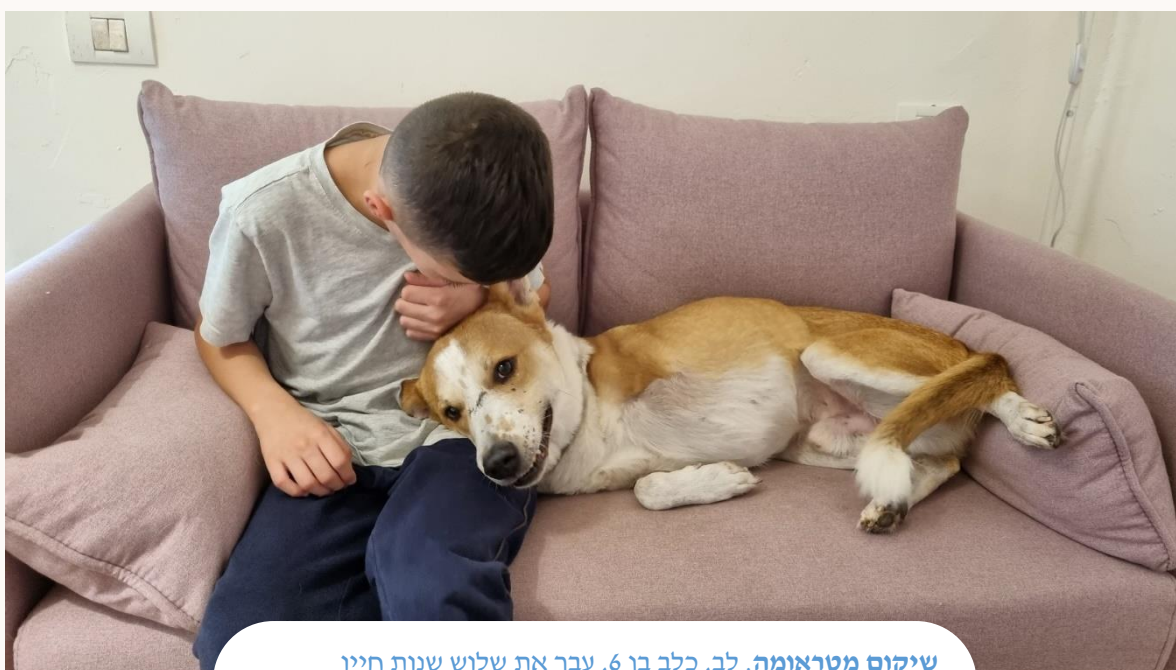
✓ את/ה מוזמן/ת ליצור קשר עם בעלי-החיים – כל עוד בעלי-החיים בוחר להיענות לקשר.	✓ מרחב זה משמש בית לכל החיים לבעלי- החיים המתגוררים בו.
✓ כמו שלכל אדם יש שם, אופי וסיפור חיים, כך גם לכל בעל-חיים.	✓ לבעלי-החיים שנמצאים כאן אין אפשרות לחזור לסביבה טבעית, לצערנו.
✓ אין שני אנשים זהים, כל אדם הוא יחיד ומיוחד, וכך גם אין שני בעלי-חיים זהים. לכן כולם מקבלים כאן טיפול אישי ומותאם להם.	✓ אנו מאמצים/ות בעלי-חיים שנמצאו בתנאי מחיה לא נאותים ושנזקקו לשיקום.
✓ רובנו, וגם חיות רבות אחרות, אוהבים קרבה וליטופים – אך לא תמיד ולא מכל אחד. לכן איננו כופים מגע וקרבה על אף אדם וחיה.	✓ כדי לשמור על רווחת בעלי-החיים, אין במרחב שחר (קנייה ומכירה) או החלפה של בעלי-חיים, ואיננו מאפשרים רבייה.
✓ כאן נעשה מאמץ להתחשב בצרכים חברתיים ולא להשאיר לבד את מי שזקוק לחברה.	✓ אימוץ חיה ממרחב זה לבית אחר מתבצע לאחר חשיבה רבה על צורכי החיה.
✓ לכל בעלי-החיים יש מקום בטוח ומוגן שהם יכולים למצוא בו מחסה, וכל אדם יכול לבחור אם לשהות בחברת בעלי-החיים.	✓ אנו פועלים/ות כדי לשקם בעלי-חיים, להקשיב לרצונות שלהם ולממש את צורכיהם הגופניים, הרגשיים, הקוגניטיביים והחברתיים.
✓ כדי להכיר את הזולת, יש להכיר את רגשותיו ולכבד את השונות שלו. קשה לדעת בוודאות מה מיהו אחר מרגיש וחושב, אך אפשר לנסות!	✓ בעלי-החיים מקבלים טיפול רפואי במצבי פציעה/פגיעה/מחלה, וכן טיפול מניעתי קבוע.
	✓ בעלי-חיים פוחדים כשמזיזים אותם בכפייה מביתם, ולכן איננו מניידים בעלי-חיים.

בעלי-החיים אינם נמצאים כאן עבורנו – הם כאן כי נזקקו להצלה ולבית

נסו להקשיב לרגשות ולרצונות שלהם, וחשבו מה אפשר לעשות כדי ליצור מפגש בטוח התורם לשני הצדדים

פסיכותרפיה בשילוב עם שיקום בעלי-חיים מתקיימת בעמותת פעמוני רוח. העמותה היא גוף דו-תכליתי: בית מחסה לחיות ומרכז טיפולי לאנשים – המתמחה במקרים של פוסט-טראומה ובאוכלוסיות בסיכון. העמותה הוקמה בשנת 2016 בידי ד"ר נועם רודיך, והיא פועלת בבית עם חצר גדולה בשולי עיר. כ-25 חיות – כלבים, חתולים, ארנבונים, שרקנים וחולדות – עוברות בבית המחסה שיקום לאחר שחולצו ממצבים קשים ונקלטו במקום כבית הקבע שלהן. בשיתוף בעלי-החיים הבוחרים בכך, בפעמוני רוח מתקיים טיפול רגשי בנפגעות טראומה מינית, בילדים, בנוער ובמבוגרים עם צרכים מיוחדים.²⁷

העבודה בפעמוני רוח ממחישה את המשקל הטיפולי המכריע שיש להיכרות אישית עמוקה בין המטופל לחיה ולקשר קהילתי בין-מיני. מספרת רודיך: "אני מטפלת בנפגעות טראומה מינית. מטופלת שסובלת מפוסט-טראומה מורכבת שאלה במפגש הראשון בינינו על ששון הכלבה: 'גם היא עברה טראומה?' לטראומה של המטופלת אין מילים, וכך גם לסיפורם של בעלי-החיים. אבל נוצרת שותפות, והיא נקודת הפתיחה לתהליך טיפולי שבו אפשר ליצור קשר קרוב. דרך הקשר יכולה המטופלת לספר על הרצון לרפא את הכאב הפיזי של ששון כתוצאה מההתעללות שעברה, וגם את הכאב שלה עצמה, שגם הוא נוצר כתוצאה מפגיעה קשה. דרכו היא גם יכלה לקבל ולתת מגע גוף מיטיב, שאינו מאיים, ושגם היא וגם ששון יכולות ליהנות ממנו." רודיך מנחה קבוצת מפגשים שבועית של מתמודדות עם פוסט-טראומה, בנוכחות

שיקום מטרומה. לב, כלב בן 6, עבר את שלוש שנות חייו הראשונות בתנאים לא ידועים והגיע לפעמוני רוח לאחר הסגר קשה וניתוח קטיעת רגל, מצולק בגופו ובנפשו. לב חי עם פחדים ומתמודד עם עברו בעודו לומד מחדש ליצור קשר. נוכחותו בטיפול רגשי ממחישה למטופלות/דרכים לחיות עם כאב, עם צלקות ועם פחד. לב בוחר להצטרף לטיפולים פרטניים וקבוצתיים, מפגשים המהווים זירת התמודדות עבורו ועבור האנשים המטופלים גם יחד. כפי שממחישה התמונה, פציעתו של לב בולטת לעין אך הריפוי והאמון בולטים עוד יותר, ולב מסוגל להוביל ביצירת קשר גם כשהמטופל פחות נינוח ממנו. (צילום: טובי הלברייך, 2021)

²⁷ **פעמוני רוח** (אתר אינטרנט); **פעמוני רוח** (דף פייסבוק); "**פרק #405 – ד"ר נועם רודיך ופעמוני רוח**" (ראיון מוקלט עם ראם שרמן), **גיקונומי**, 28 בפברואר 2021, 01:36:20 (שעות).

כל כלבי פעמוני רוח – ששון, קים ולב. לדברי המנחה, "בקבוצה אפשר לדבר על הכול. על הקשר בין הכלבים, על הקשר בין אנשים. המשתתפות יכולות לתת מקום לסיפור שלהן, והן מרגישות חלק. ההתמודדות עם דברים כאובים, עם המחשבות על חיים שאולי יכלו להיות אחרים, עם סימפטומים של פוסט-טראומה, היא עצמה העוגן המשותף. משתתפת אחת מדברת על קושי לתת אמון, ומשווה את עצמה לששון, הכלבה הכי סומכת על האחר שיש. משתתפת אחרת מתמודדת עם קושי אדיר בקבלת טיפול רפואי, ונמצא איתה לב – כלב שביקור אצל וטרינר הוא התמודדות מורכבת עבורו, הטעונה היכרות עמוקה איתו. המטופלות הן חלק מלהקת הכלבים, וגם חלק מהלהקה האנושית שנוצרה מחדש."

שיקום הדדי בהשתתפות אנשים מבוגרים הוא פעילות בולטת בחוות קרן-אור – עמותה שנוסדה בשנת 2017 בידי קרן-אור סולומון. החווה נמצאת בבית ברל (ליד כפר סבא) והיא משכנת כ-450 בעלי-חיים, "ביניהם כלבי בר, כלבים נכים ועיוורים וכלבים וחתולים ניצולי התעללות והזנחה, מכרסמים וציפורים ניצולי פינות חי מזניחות, תרנגולות ניצולות תעשיית הלולים ותעשיית הבשר, יונים מקוסמים, חזיר מתעשיית הבשר, עיזים שנועדו לשחיטה, חמורים מאלטע זאכנים ועוד." במקביל לכך משמש המקום

שיקום הדדי בהשתתפות אנשים מבוגרים. יעקב כץ מבקר בקביעות בחוות קרן-אור, וסיפורו האישי נחשף בסרטוני הסברה שנועדו להצלת החווה במשבר הכלכלי שנגרם בעקבות מגפת הקורונה. לדברי כץ, "אני בא מהשואה. כשהסתכלתי מסביב, רק ראיתי רוע. כשאני בא לפה, הלב שלי נפתח. בעלי-חיים בשבילי זה עולם ומלואו. זה מה שנתן לי להגיע לגיל 88 וחצי. אם לא הם, כבר מזמן הייתי בעולם האחר." מוסיף כץ: "כשאני מגיע לפה זה עושה לי הרבה. זה נותן לי... חשק לחיות, להמשיך לחיות, להמשיך להשתדל להיות בין חיות ולראות רק מה טוב, ואני מרגיש שאני מגיע פה לבית השני שלי." בתמונה: כץ עם אביב, חמור שנמצא כשהוא סובל ממכות ומדלקת ברגליו, והוטרינר נאלץ לקטוע את אחת מרגליו.²⁸ (צילום: קרן-אור סולומון)

²⁸ שירלי ברקוביץ' (בימוי), "האור והצל", כאן 11, 26 בדצמבר 2020, ציטוט: 06:47-06:22; עומר וולבוטר (צילום ועריכה); "מאירים את חוות קרן אור", חוות קרן אור Keren Or Farm (ערוץ יוטיוב), 2 בנובמבר 2020, ציטוט: 00:44-00:29.

כמתקן שיקומי לבני-אדם, תוך הקפדה שהחיות לא ייפגעו כלל מהתכלית הכפולה: "בחוזה השיקומית נהלים וחוקים ברורים, הדואגים לרווחת בעלי-החיים. קודם כול, אין אנו מרימים את בעלי-החיים או רודפים אחריהם, להפך, עלינו לשמור על השקט ועל אווירת הנחת השרויה בחווה. המטרה היא להיכנס לביתם ולהצטרף לעולמם. רק כאשר בעל-החיים בוחר לשתף פעולה, נוצרת אינטראקציה טיפולית ביניהם. [...] הטיפול הינו דרך עולמם של בעלי-החיים: המטופלים דואגים לחיות, לטיפול בהן ולהבראתן ודרך כך משתקמים בעצמם."²⁹

עשרות מתנדבים מסייעים בתחזוקת החווה. חלקם מגיעים דרך סלי שיקום של משרד הבריאות, חלק דרך מרכזי יום, ויש נזקקים המגיעים באופן עצמאי, כגון הלומי קרב.³⁰ לדברי סלומון, "כל מי שמגיע לטפל הוא המטופל וכל מי שמטופל הוא המטפל. אנשים שמגיעים לכאן הם בעלי צורך טיפולי כלשהו, ילדים ונוער בסיכון, חבר'ה מבוגרים על הרצף האוטיסטי, ניצולי שואה, נפגעי ונפגעות תקיפה מינית, ילדי רחוב לשעבר, חיילים בודדים וכן הלאה. כולם למעשה מגיעים לכאן בשביל לטפל בבעלי-החיים הפצועים ועל-ידי כך נרפאים בעצמם."³¹ שמשון איילון, צעיר שהגיע לחווה דרך עמותה לחיילים בודדים, מטיב לסכם את יתרונות המקום לבני-אדם – החל במשפחות עם ילדים, עבור לאנשים שחוו שיפוטיות רבה וכלה בקורבנות אונס: "פה הם מרגישים כאילו שאף אחד לא שופט אותם, לא מתיר אותם מהכלל. הרבה מאוד מבעלי-החיים פה – חלקם נפרדו מההורים בגיל מאוד צעיר, חלקם נמצאו ברחובות אחרי שהם נזרקו על-ידי הבעלים, חלקם הוכו על-ידיהם. יכולים להרגיש איזשהו מכנה משותף, ולראות שאם הוא [בעל-החיים] הצליח לקום וללכת, לאכול ולתפקד ולשחק ולהתלטף ולאהוב – אז גם אני מסוגל לעשות את זה, ולא צריך להיכנס למקום המתמסכן הזה של העבר."³²

טיפול בחברת סוסים ללא כפייה מתקיים במקומות אחדים בארץ. לפני פירוט בנושא נציין שלדעתנו פעילות טיפולית ושיקומית במגע ישיר עם חיות אינה חפה לעולם משליטה בהן, ובפרט כשמדובר בחיות מבויתות – שתכונות תורשתיות רבות שלהן הוטבעו בהן בכפייה. יתרה מזו, מסיבות שציינו לעיל (עמ' 23) רכיבה על גבן של חיות במסגרות אלה עלולה להתדרדר בקלות לכפייה ישירה, ולכן לדעתנו הרכיבה במסגרות טיפול ושיקום פסולה גם אם היא נעשית בהשגחת אדם רגיש וקרוב לחיה.

אחד המיזמים המתקדמים בתחום זה הוא **דיאלוג עם סוסים** של סיוון שפר ושולי כלילי – מיזם הכולל טיפול, סדנאות, הרצאות וקהילה מקוונת. שפר וכלילי למדו רכיבה טיפולית ואף עבדו בתחום זה, וחוו הרגשת אי-נחת גוברת מנורמות השליטה בסוסים הנהוגות במקצוע. בשנת 2014 הן פתחו בפעילות טיפולית, שיקומית וחינוכית עם סוסים, המבוססת על תקשורת ללא הפעלת כוח ("דיאלוג עם סוסים").³³ בעבודתן הן מתמודדות עם אתגר כפול: שיקום סוסים שהורגלו לכפייה ישירה ונוקשה, ושינוי ההרגלים של מטופלים או משוקמים המצפים לקשר הכולל רכיבה, כלומר שליטה כוחנית בסוס. לדברי שפר וכלילי, "לרוב הסוסים מגיעים אלינו לאחר שנים רבות בבתי-ספר לרכיבה ולרכיבה טיפולית. מצבם הרגשי קשה, הם אינם נותנים אמון בבני-אדם ואינם מרגישים בטוחים לבטא את עצמם. כל בניית קשר מחודש עם

²⁹ הציטוטים מתוך: **חוות קרן אור** (אתר אינטרנט), לשונית מי אנחנו < על החווה. ראו גם: **חוות קרן-אור - חוויה הדדית בחווה שיקומית Keren Or Farm** (דף פייסבוק); **חוות קרן אור Keren Or Farm** (ערוץ יוטיוב).

³⁰ ניר סלונים ועמית סלונים, "הבית של הפרה יעל וצביקה החמור הולך ונחרב בגלל גיהנום הקורונה", **וואלה!**, 1 בדצמבר 2020.

³¹ מיכאלה חזני, "לתת 'קרן אור' לבעלי-חיים ולבני-אדם", **ynet ידיעות אחרונות**, 30 בנובמבר 2020.

³² "שמשון היקר מספר על חווית החיילים הבודדים", **חוות קרן אור Keren Or Farm** (ערוץ יוטיוב), 14 באפריל 2020, ציטוט: 01: 55-01: 18.

³³ **דיאלוג עם חיות** (אתר אינטרנט); **דיאלוג עם סוסים** (דף פייסבוק).

סוס בפוסט-טראומה כזו הוא מסע של למידה, סבלנות, הקשבה ותהליך איטי לקראת מערכת יחסים של אמון, ביטחון, דיאלוג, יצירת שפה משותפת ואהבה. הילדים שמגיעים למפגש עם הסוסים לומדים בראש ובראשונה אמפתיה, יצירת מערכת יחסים המבוססת על רגישות הדדית והקשבה, ביטוי רגשי בתוך מרחב בטוח, ומוטיבציה ללמידה ולמשחק משותף. מטופלים רבים שמגיעים ממקומות אחרים מופתעים מהקשר הקרוב שאפשר ליצור עם הסוסים, ומהרגשת האהבה והחיבור שהם חווים לראשונה.

כלילי מתארת טיפול לדוגמה במיכל (שם בדוי) – נערה בת 18 שהגיעה לטיפול לאחר שאובחנו אצלה בעיות בתקשורת. מיכל עברה שבע שנות רכיבה טיפולית, ובמהלכן היא נקשרה לסוסה בשם שלג. "מכיוון שבחווה הטיפולית העבודה הייתה בעיקר על מיומנויות רכיבה ועל 'שליטה בסוסה', כפי שנהוג ברכיבה טיפולית קלאסית, האהבה בין מיכל לסוסה לא הייתה הדדית. שלג לא באמת התייחסה למיכל, לא התעניינה בה ולא יצרה איתה קשר. שלג הקשיבה למיכל ברכיבה, אך לא שמחה לראות אותה או הגיבה אליה באופן אישי. מיכל קלטה את זה ונפגעה." לדברי כלילי, כשהחלה לעבוד עם מיכל ועם שלג "הקשר בין הנערה לסוסה נהפך לקשר שמבוסס על משחק משותף, חיזוקים חיוביים, הקשבה וכבוד הדדי." בתחילת כל מפגש נתנה מיכל לשלג תפוח, והן החליפו נשיקות. לאחר מכן עברו המטפלת והמטופלת להברשה ולניקוי פרסות, משימה לא קלה למיכל "כי היינו צריכות לגייס הקשבה רבה ורגישות לשפת הגוף של שלג, שלעיתים כאבו לה השרירים והיא לא רצתה שיברישו אותה. דיברנו הרבה על הנושא של טיפול מיטיב, טיפוח, הקשבה ותשומת לב לרמזים קטנים שדרכם אפשר ללמוד מה מרגיש מי שעומד לצידנו." אחרי ההברשה נהגו כלילי, המטופלת והסוסה לשחק יחד. למשל, אחד המשחקים נפתח כשמיכל זרק לשלג קובייה. שלג גלגלה את הקובייה בעזרת אפה, ומיכל הזיזה פריט על לוח משחק לפי התוצאה שהתגלתה בקובייה; על הלוח היו מסומנות משימות לפעילות משחקית משותפת עם הסוסה. לדברי כלילי, "לאחר כמה שבועות התחילה שלג לצהול כשהייתה רואה את מיכל מגיעה למפגש המשותף שלהן. שלג עזבה את האוכל, עזבה את העדר ואת החברות שלה ובאה לשער כדי לפגוש את מיכל. הן התחילו לשחק יחד ולשתף פעולה כצוות במשחקים."

בהמשך לתיאור המקרה, כלילי מדווחת שבמפגש הראשון התקשתה המטופלת להסתגל לגישה החדשה: "מיכל חששה לעמוד ליד שלג ולראות אותה בגובה העיניים, כי התרגלה להיות על גבה. אך מהר מאוד, ברגע שראתה עד כמה הדרך הזו גורמת לחיזוק הקשר ביניהן ומשחררת אותה מהצורך המאולץ לשלוט בסוסה שהיא כל-כך אוהבת, מיכל התחברה לדרך ושמחה על השינוי. [...] היא עברה חוויה מיוחדת של הצלחה – לא הצלחה של שליטה בסוסה אלא הצלחה ביצירת קשר חיובי איתה ובשיתוף פעולה ותקשורת

טיפול דרך דיאלוג עם סוסים – לדברי שולי
כלילי, המטפלת שהציגה לעיל מקרה לדוגמה עם הסוסה שלג, בתקופת הטיפול היו לשלג בעיות תקשורת, העדר דחה אותה והיא הייתה מבודדת למדי. המפגש עם הנערה מיכל סיפק לשלג עניין, "וזה גם היה קשר חיובי ובטוח שאפשר לה לקבל טיפול וטיפוח שהיא הייתה זקוקה להם. הקשר עם מיכל עזר להחזיר את האמון של שלג בבני-אדם – לאחר שנים רבות בהן רכבו עליה ושברו לה את האמון ואת הגוף. זה עזר לה להתחזק פיזית ונפשית." (צילום המחשה – אינו קשור למקרה: דיאלוג עם סוסים, 2015)

ביניהן. עבור מיכל [...] היכולת ליצור תקשורת טובה וקרובה עם יצור חי, סוסה שמגיבה אליה, שמחה לראות אותה ובוחרת מתוך חופש מוחלט להישאר, לשחק ולתקשר איתה, הייתה משמעותית מאוד. לאחר כמה חודשים אמרה מיכל שרק עכשיו, אחרי יותר משבע שנים, היא מרגישה שהיא ושלג חברות הכי טובות, ושהקשר ביניהן הדדי ומלא בקרבה ובאהבה."

טיפול בעזרת בעלי-חיים ללא מגע איתם מתקיים במקלט הקופים הישראלי בהנחיית מירי שרון דה פריס. המקום נפתח ב-1996 בידי קרן מקלט הקופים הישראלי, בין לוד למודיעין. זהו מרכז להצלת קופים שהוחרמו על-ידי הרשויות לאחר שהוחזקו בניגוד לחוק ובתנאים קשים, קופים ששוחררו ממעבדות מחקר וכל קוף אחר הזקוק לעזרה.³⁴ במקלט מתקיימת פעילות חינוכית ענפה, אך טיפול רגשי בילדים בתוך המקלט הוא יוזמה אישית של שרון דה פריס – מטפלת רגשית בהכשרתה, שהגיעה למקלט לפני כ-7 שנים כדי לעזור לקופים. שרון דה פריס התאימה את עבודתה כמטפלת רגשית לתכתיב המקובל במקלטים לחיות בר, שם המגע בין החיות למבקרים והאכלת חיות בידי המבקרים אסורים לחלוטין – מחשש לבטיחות כל הצדדים. הלכה למעשה, גדרות מפרידות בין המבקרים לרוב הקופים, שאף עשויים להסתתר היטב מעיני המבקרים, אך קופים אחדים (וגם כמה חיות ממינים אחרים) נמצאים בשטח הפתוח למבקרים, ובאחד המתחמים חיים עשרות קופי סנאי ללא גידור בינם ובין מבקרים.

כבוד לגבולות במקלט הקופים. מטופל של מירי שרון דה פריס מביט על יוג'ין האמו ועל הברווזים בשטח הפתוח שבמקלט. לדברי המטפלת, הילד יודע שלא עוברים את החבלים: "הוא נמצא אצלי בטיפול רגשי כשמונה חודשים. החבל עבורו הוא גבול ברור בין אזור האנשים לאזור החיות. אם הן בוחרות את חברתן, הן תבואנה אלינו מעבר לחבל. זה לא פשוט לילד בן 4 להתמודד עם דחיית סיפוקים. הוא ילד אנרגטי ושובב אבל אינו מנסה לעבור את החבל למרות שהוא יכול בקלות. החבל שמהווה גבול מוחשי הופנם בתודעתו ונהפך לגבול פנימי בין מותר לאסור, בין רצון בעלי-החיים ובחירתם ובין רצון הילד ובחירתו." (צילום: מירי שרון דה פריס, 2021)

³⁴ מקלט הקופים הישראלי (אתר אינטרנט); מקלט הקופים הישראלי - Israeli Primate Sanctuary Foundation (דף פייסבוק).

אם כן, הטיפול הרגשי במקלט הקופים חורג לחלוטין מהרגלי העבודה המקובלים בטיפול בעזרת בעלי-חיים: ללא מגע עם חיות וללא שליטה בעצם נוכחותן בסביבת המטופל, ואפילו ללא שליטה בחשיפתן לעיניו. בתנאים אלה, הטיפול נסמך פחות על היחסים הממשיים בין המטופל לקופים ויותר על השלכה, כלומר על צפייה בקופים ועל פירוש מצבם והתנהגותם בהקבלה לתכנים בעולמו של המטופל. היחסים הממשיים שמתפתחים בתנאים אלה בין הקופים למטופלים כמעט שאינם מורגשים, בניגוד חד למצב המקובל יותר בטיפול בעזרת בעלי-חיים. לדברי שרון דה פריס, במקלט הקופים לא נוצרים קשרים אישיים בין המטופל לקופים כי קשה לפגוש בקביעות קופים מסוימים, קשה לתקשר איתם וקשה אף לזהותם באופן אישי. במובן זה, המפגש עם קופי המקלט אינו כרוך בתקשורת הדדית. עם זאת, קופים בתנאים הטבעיים-למחצה במקלט מפגינים עושר התנהגותי, חברתי ולעיתים אף משפחתי הרבה יותר גדול מחיות בשבי. במובן זה, מקלט הקופים מזמן לשיחות במהלך הטיפול הרגשי בילד תכנים עשירים יותר מהתכנים העולים בעקבות מפגש עם חיה יחידה הנמצאת בשליטת המטפלת ומרוכזת בתקשורת עם בני-האדם, או בעקבות מפגש עם חיות הכלואות בשטח צר ודל בפינת חי.³⁵

תקשורת בין-מינית במקלט הקופים. בתמונה ילד בכיתה א', שלדברי מירי שרון דה פריס "אין לו הרבה חברים, הוא ילד רגיש מאוד שלעיתים מגמגם. הוא אינו אוהב להקריא בקול." בהשראת מיזם הקראת ספרים לכלבים בכלביות, הילד עבר ברחבי מקלט הקופים והקריא לכל החיות. "קוף סנאי קטן וסקרן התיישב על האבן ליד הילד והקשיב לסיפור. הקוף לא צחק על הגמגום, לא העיר על רצף הקריאה, לא תיקן טעויות, פשוט הקשיב. הילד שמח מאוד על הקהל, שהיה יכול בקלות לעלות לעץ אבל בחר להקשיב לו. הוא לא חשב להושיט יד וללטף את הקוף. במקלט הקופים הילדים יודעים שלקופים אין צורך במגע אנושי ושהם אפילו לא נעים להם. המצב שהוא יושב ומקריא ספר לקוף נראית לילד הגיונית לחלוטין. הקוף מקבל עניין והילד מועצם ומשפר את יכולת הקריאה שלו ואת הביטחון לקרוא בקול." (צילום: מירי שרון דה פריס, 2021)

³⁵ אריאל צבל, "טיפול בעזרת בעלי-חיים ללא מגע איתם – הערות בעקבות ביקור במקלט הקופים הישראלי", האתר של ד"ר אריאל צבל, 12 באוגוסט 2019.

למרות התקשורת המזערית עם הקופים, הטיפול הרגשי שעושה שרון דה פריס במקלט הקופים מתקיים בגישה הדדית, ולא רק משום שהוא משולב היטב במיזם להצלת הקופים. בהקשר הטיפולי, המפגש עם חיות במקלט הקופים הוא מערכת יחסים ממשית עם הקופים למרות המרחק מהם: המטופל והמטפלת נמצא במרחב המחיה הממשי של הקופים והם נדרשים להיות קשובים לצורכי הקופים ולהתנהגותם המיידית. בו בזמן, גם הקופים ערניים להתנהגותם של המטפלת והמטופל ומגיבים אליה, גם אם מרחוק. לכן טיפול רגשי בנוכחות חיות (ובכלל זה חיות בר חופשיות) ללא מגע איתן יכול להתנהל בגישה הדדית, למרות המרחק מהחיות ועל אף הדומיננטיות של ההשלכה בעבודה הטיפולית.

כתבות טלוויזיה הממחישות פעילות דו-תכליתית הופקו בידי **תאגיד השידור הישראלי (כאן 11)** בשיתוף פעולה עם כמה גופים המקיימים פעילות בגישה הדדית. כתבות יסודיות אלה עשויות לשמש אנשי מקצוע ואת הקהל הרחב גם יחד כמסמכים על פעילות דו-תכליתית במרחבי מש"ה, ואפשר למצוא בהן דוגמאות עשירות הן ליתרונות של עבודה דו-תכליתית הן למגבלותיה. ביולי-אוגוסט 2020 שידר תאגיד השידור הישראלי (כאן 11) סדרה בת שש כתבות על **חוות החופש**, ובסוף השנה שידר התאגיד כתבה על **חוות קרן-אור**.³⁶ כל הכתבות בנויות על ראיונות אישיים חושפניים עם מתנדבי החוות, בשילוב עם סיפורים על חיה אחת או על כמה חיות בחוות. המתנדבים מוצגים כבעלי נכות גופנית/נפשית או כנפגעי טראומה, והחיות – רבות מהן נכות בגופן או נפגעות טראומה – מוצגות כניצולות של מערכת פוגענית או התפרצות סדיסטית. המתנדבים מטפלים בחיות הנזקקות ובו בזמן מוצאים בעבודה איתן מפגש מנחם לעומת חיי היום-יום, או חוויה מתקנת ביחס לעבר. הכתבות נעות בין סיפורי האנשים והחיות באופן המעודד השוואה בין הדמות האנושית לדמות החייתית, ובמובן זה החיבור בין סיפורי האדם והחיה חושף בשניהם היבטים שקשה להעלות על הדעת כשמתמקדים בכל אחד מהסיפורים בנפרד. עם זאת, כתבות הטלוויזיה נוטות לתת מקום נרחב יותר למונולוג המדויק והמפורט עם הדמות המדברת והמשיבה על שאלות, ואילו הופעתה של החיה בכתבה נסמכת על צילום אקראי יותר ועל סיפור שמספרים עליה האנשים. פער זה בהתייחסות לאדם ולחיה ממחיש שתשומת-לב סימטרית לכאורה בתיאור מפגשי אדם-חיה אינה מניבה תמונה מאוזנת, כי כשמנסים להציג את המפגש בין האדם לחיה באמצעים דומים נוטה סיפורה של החיה להידחק מפני סיפורו של האדם – אם לא עקב עמדת המספרת, אז לפחות בגלל כוונתה להתאים את הסיפור לעמדתו המשוערת של הקהל. הקושי ליצור כתבה מאוזנת מחדד קשיים דומים ביצירת מיזם חינוכי או טיפולי דו-תכליתי ובמימושה של גישה הדדית בתחומים אלה.

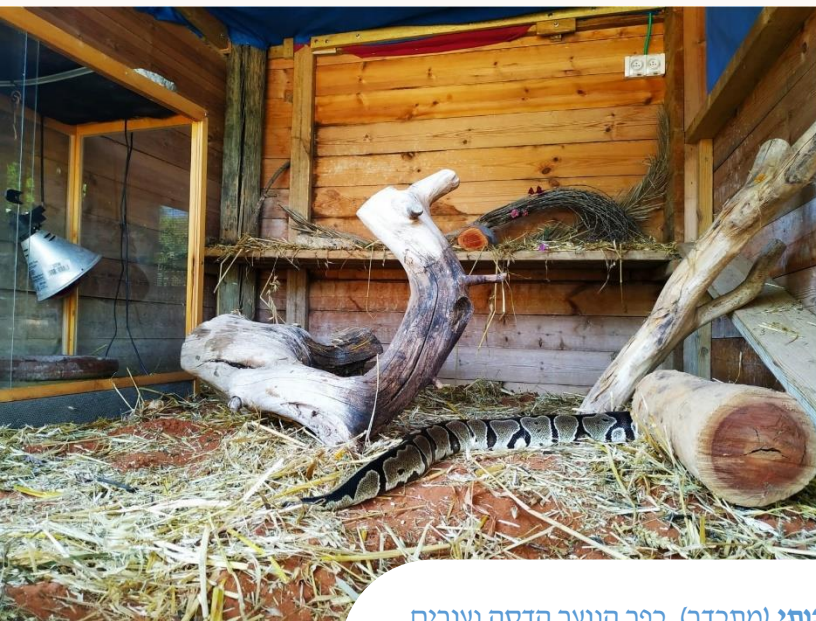
הטמעת גישה הדדית בפינת חי מתקיימת בכמה מקומות בארץ, וביניהם **כפר הנוער הדסה נעורים**. בשנת 2020 החל צוות כפר הנוער לפעול בגישה החדשה, ולניהול פינת החי הוותיקה של הכפר מונתה רבקה לב, שהייתה אז סטודנטית שנה ג' בתוכנית במכללת אורנים (לעיל). חניכי כפר הנוער הם שותפים מלאים בשיפור תנאי המחיה בפינת החי. הוחלט שצירוף חיות חדשות למקום יעשה רק לאחר שקילת צורכיהן ואפשרויות הטיפול בהן, ושיתקבלו חיות רק אם הן נטושות וזקוקות לבית קבע או שהן זקוקות לשיקום שיאפשר את שחרורן לטבע.³⁷ "חמש החירויות" נקבעו כעיקרון ניהולי, עם תשומת-לב רבה ל"חופש לבטא התנהגות נורמלית על-ידי הקצאת מרחב מספיק, מתקנים הולמים וחברה של בני-מינה של החיה" (סעיף

³⁶ טליה פינקל (בימוי), **חוות החופש** (סדרה – 6 סרטונים וידאו), כאן: **תאגיד השידור הישראלי**, יולי-אוגוסט 2020; שירלי ברקוביץ' (בימוי), **"האור והצל"** ("לא רק לאנשים יש סיפור – גם לחיות": חוות השיקום שבסכנת סגירה), כאן 11, 26 בדצמבר 2020, (57: 13 דקות).

³⁷ **מרחב החי הדסה נעורים**, כפר הנוער הדסה נעורים (אתר אינטרנט).

4), בתוספת דגש מיוחד על מימוש צרכים חברתיים ועל מגע וקרבה ההולמים את צורכי החיה.³⁸ הנהלת המקום ערה לכך שעדיין נדרש שיפור משמעותי בתנאי המחיה של חלק מהחיות, ושהשיפור הוא תהליך בלתי פוסק. למשל, בימים אלה מתוכננת העברת הציפורים ל"כלוב תעופה" גדול.

הדרכת החניכים בפינת החי כוללת דיון ער והתבוננות על הצרכים, הרצונות והרגשות של החיות, וזאת דרך היכרות עם סיפור החיים, הקשיים, האישיות וסגנון ההתקשרות המאפיינים כל חיה וחיה המתגוררת במקום. בעקבות זאת לומדים החניכים לזהות את הדומה ואת השונה בינם ובין בעלי-החיים המסוימים שלפניהם, ולפתח אמפתיה והיכרות עם עצמם ועם זולתם. הקשר המורכב והממושך בין החניכים לבעלי-החיים מאפשר עבודה חינוכית וטיפולית עם החניכים במקביל לשיקום בעלי-החיים.

החלפת מרחב המחיה של פיתון מלכותי (מתכדר), כפר הנוער הדסה נעורים
(2019-2020). רפי, פיתון בן ארבע באורך כ-1.5 מ', הוחזק כל חייו בטרריום שאורכו ורוחבו כאורך גוף הנחש (בצילום הימני). רבקה לב וחניכי כפר הנוער החליטו שרפי לא יהיה עוד פריט בתצוגה, ויש למצוא עבורו מרחב מחיה ראוי הכולל מסתור מעיני המבקרים. לב והחניכים למדו על הצרכים של פיתונים מלכותיים ותכננו מקום גדול יותר מהטרריום, שרפי יכול לנוע בו במצב אופקי וגם לטפס, להרגיש מרקמים שונים, להתכדר ולנוח במסתור, בלי שירימו אותו (משמאל). קרבתו של מתחם החמוסים חייבה את הצוות לעקוב במשך חודשים אחר הפיתון והחמוסים כדי לוודא שאף אחד מהם אינו מפגין סימני מצוקה. הסימן הראשון להצלחת המיזם זוהה חודשים אחדים אחרי שעבר רפי לביתו החדש: לאחר שכל חייו הוא התנשל בחלקים (סימן לבעיות רווחה), לראשונה ירד ממנו הנשל בחתיכה אחת. כ-35 חניכים השתתפו בתהליך, בקבוצות קטנות, במסגרת שיעור שבועי, וכעשרה מהם נהגו ליטול חלק בטיפול בפיתון גם מעבר לשעות הלימודים. (צילומים: רבקה לב)

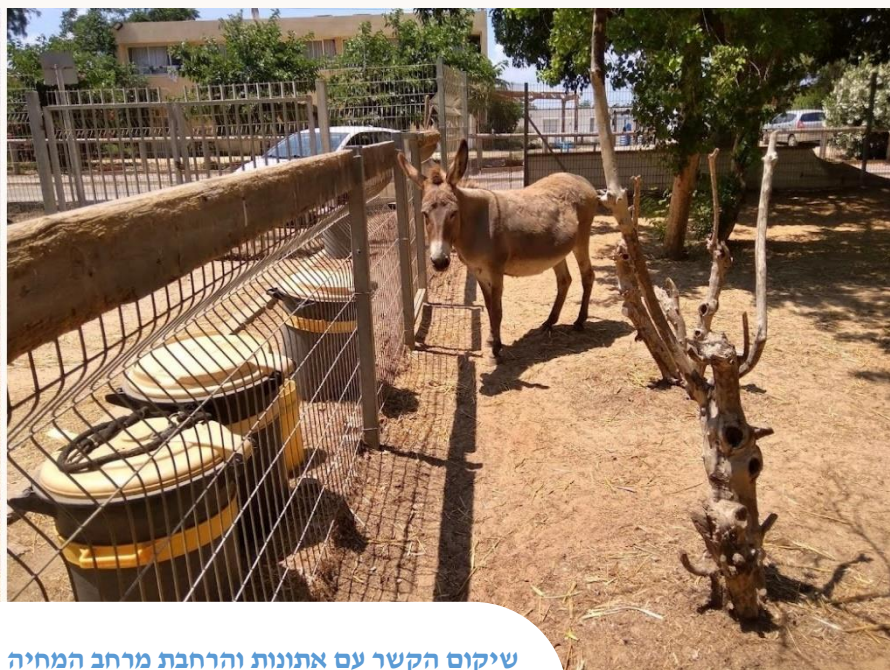
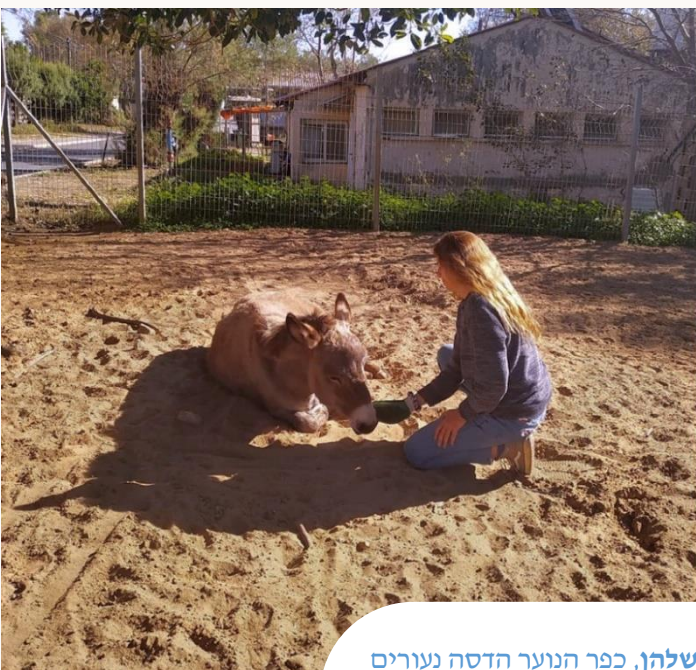
³⁸ חמש החירויות הן כללי רווחת בעלי-חיים שניסחה המועצה לרווחת חיות משק (FAWC) בבריטניה ב-1979. הניסוח עבר עדכונים ונהפך לבסיס של חקיקה ופעילות וולונטרית לרווחת בעלי-חיים בעולם:

[Five Freedoms](#), Farm Animal Welfare Council.

הנוסח של FAWC אומץ בידי גופים רבים בעולם, גם בהקשרים של פינות חי, חיות מחמד וכדומה, למשל: S. Newbury et al., [Guidelines for Standards of Care in Animal Shelters](#) (USA: The Association of Shelter Veterinarians, 2010), 4.

בין חניכי כפר הנוער יש ילדים ונוער בסיכון, וניהול פינת החי בגישה הדדית מאפשר התייחסות לרווחתם הנפשית דרך חוויה של התנסות במופת ראוי של טיפול בזולת. רבים מהחניכים חוו טלטלות בבית, עברו ממקום למקום והם כמהים להרגיש שייכים ובטוחים. לכן הם זקוקים למסר שכפר הנוער הוא בית קבע לבעלי-החיים ולחניכים גם יחד. פינת החי המנוהלת בגישה הדדית משמשת אפוא כמקום לדיון עם החניכים על המשמעות של בית – יציבות, קביעות וביטחון, ועל ההשלכות של היעדר מסגרת ביתית יציבה. העבודה החינוכית בתחום זה נעשית בלי להתעלם מההבדלים שבין מצב החניכים למצב החיות השבויות, והצוות מקיים אפוא עם החניכים תקשורת פתוחה על הדילמות המוסריות של החזקת בעלי-חיים בשבי, תוך התמודדות משותפת עם המסקנה שחיות ממיינים רבים לא היו צריכות להגיע לשבי מלכתחילה.

נושא אחר העולה בפעילות החניכים במקום הוא מגע: חופש הפרט לבחור אם לאפשר לאחרים לגעת בו, לבחור סוג מגע ולבחור מי נוגע. ההדרכה עוסקת גם במצב הפרט בעת בידוד או סגר בימי הקורונה – כלומר ללא חברה ובהיעדר אפשרות לנוע בחופשיות. בכל הנושאים האלה בולט הדמיון בין מצב החיות בשבי ובין מצב החניכים בנסיבות חייהם השונות, ואיכות העבודה החינוכית והטיפולית בחניכים דרך הקבלה והשלכה מחייבת אפוא השקעה מוסדית שיטתית בטיפול מיטבי בחיות.

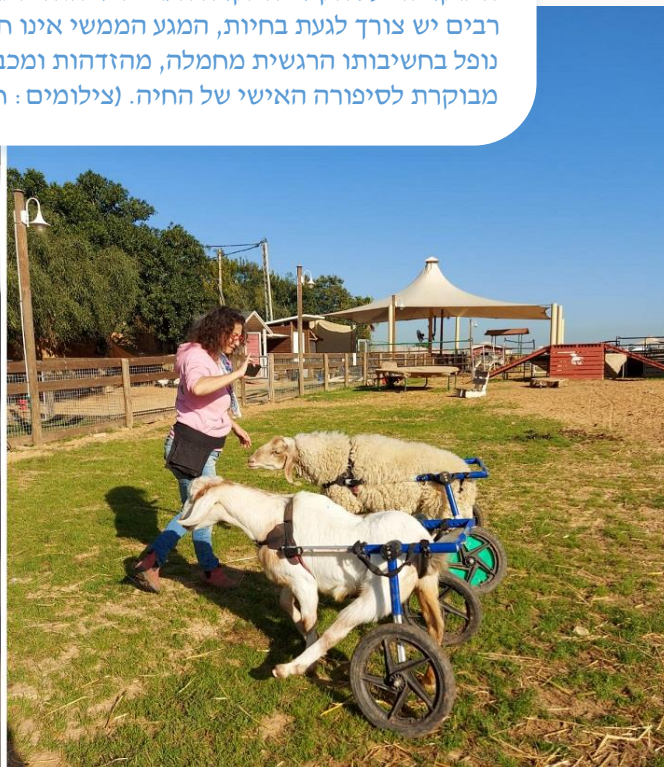

שיקום הקשר עם אתונות והרחבת מרחב המחיה שלהן, כפר הנוער הדסה נעורים (2021-2019). במשך שנים הוחזקו פסי ומיקה בחצר ששטחה 7x7 מ' ויצאו ממנה רק כשלא היו חניכים בסביבה. שלושה חודשים לאחר תחילת שיקום היחסים עם האתונות כתבה רבקה לב: "בתחילת הדרך פסי ומיקה נרתעו מאוד מאנשים, והיה מפחיד לשחרר אותן כשאנשים הסתובבו בשטח. בתהליך ארוך, התחלנו להבריש אותן יום-יום יחד עם מזון שהן אוהבות ולהראות להן שקרבה אנושית לא חייבת להיות טראומתית ויכולה להיות נעימה ומכבדת. התהליך נמשך שנתיים, כולל סגרים ובידודים באמצע. מרגש לראות ולהרגיש שפסי נותנת בי כזה אמון שהיא מסכימה לשכב לידיי" (מימין פסי החששנית לפני התהליך, ומשמאל פסי מגלה אמון בלב העוטה על ידה מברשת כפפה שהאתונות אוהבות). עשרות מחניכי הכפר השתתפו במיזם; בתחילתו יצרו כעשרה מהם קשר אישי קרוב עם האתונות, ומספרם גדל בשנה השנייה. כיום נעות פסי ומיקה כרצון במתחם ששטחו דונם, פוגשות עיזים ונוהגות להתקרב ביוזמתן לצוות ולחניכים בכפר הנוער, בהפגנת סקרנות וחיה. (צילומים: רבקה לב ודנה ניסנקורן)

תוכנית חינוך לקהל הרחב בחוות הצלה החלה לפעול בספטמבר 2020 **בחוות החופש**, בהנחיית דני פודים. חוות החופש נוסדה כמרכז חינוכי חברתי וכמקלט לבעלי-חיים שניצלו מתעשיות המזון. נקלטו בה מאות בעלי-חיים – חלקם הגיעו לחווה כשהם סובלים מנכויות פיזיות או רגשיות, ובחווה דואגים לשיקומם הגופני, הרגשי, הקוגניטיבי והחברתי.³⁹ בחווה מתקיימות כמה תוכניות חינוך. אחת הוותיקות שבהן פועלת ארבע שנים – תוכנית לדיירי הוסטל בגילאי 20-25 שאובחנו כלוקים בהפרעה על הרצף האוטיסטי. לאחר תקופת הסתגלות ממושכת לבעלי-החיים, לעבודה ולכלל, הדיירים מסייעים בתפעול השוטף של החווה. לדברי אחד מהם, "אני רוצה לעזור לבעלי-החיים בחווה כמו שהמדריכה שלי עוזרת לי לנקות את החדר שלי בהוסטל. הם לא יכולים לעשות את זה לבד, הם צריכים אותנו כדי שיהיה להם נעים." מיום חינוכי אחר נפתח השנה עם נוער מהמגזר הערבי, דרך פנימייה שהנערים נמצאים בה בצו בית-משפט. העבודה ההתנדבותית בחווה נועדה לפתח בנערים את ההבנה ש"מגע בין סובייקטים חייב להיות בהסכמת שני הצדדים", כדברי מנחת התוכנית. כבר לאחר המפגש הראשון הביעו שניים מהנערים רצון להתנדב בחווה לאחר סיום הצו שלהם.

תוכנית החינוך המרכזית של החווה מופיעה במערכת גפ"ן (גמישות ניהולית פדגוגית, תוכנית 10164) של משרד החינוך – מערכת המאפשרת להשתמש בתקציבי משרד החינוך למטרות שהוגדרו על-ידו, וביניהן "למידה רגשית-חברתית ומניעת אלימות". התוכנית נוצרה בדיאלוג עם שפ"י והיא מתקיימת במסגרות

היכרות מקוונת בשידור חי מציעה חוות החופש עם כמה מחיות החווה, וביניהן בילי, תיש נכה המשתמש במתקן גלגלים המאפשר לו פעילות מגוונת, ואמיר, כבש שעבר התעללות אך פיתח אמון בבני-אדם עם שיקומו בחווה. בתום אחד המפגשים הפנתה דני את המצלמה לעבר בילי ואמיר שהלכו אחריה, ותלמידות חטיבת-ביניים בכיתתן קמו בהתרגשות מהכיסאות וחיבקו את התמונות המוקרנות על הקיר. המקרה הלא-נדיר הזה ממחיש שאף-על-פי שלחניכים רבים יש צורך לגעת בחיות, המגע הממשי אינו חיוני ליצירת קשר אמפתי, והוא נופל בחשיבותו הרגשית מחמלה, מהזדהות ומכבוד המתעוררים עם חשיפה מבוקרת לסיפורה האישי של החיה. (צילומים: חוות החופש, 2020)

³⁹ [חוות החופש](#) (אתר אינטרנט); [חוות החופש](#) (דף פייסבוק); [חוות החופש](#) (ערוץ יוטיוב).

חינוך לכל הגילאים ולמגזרים שונים, עם גמישות בתוכן ובמבנה לשם התאמה לאוכלוסיות שונות ולנסיבות שונות. בתוכנית שהותאמה לנהלי הקורונה השתתפו קרוב ל-3,000 תלמידים בשנה. התוכנית כוללת 4-10 מפגשים המתקיימים בכיתה, בשידורים חיים מהחוזה (זום) ובחוזה עצמה, והם מתמקדים בנושאים ערכיים-חברתיים הרלוונטיים לחיי היומיום של החניכים, כגון חופש וצרכים, אמפתיה וחמלה, קשרים משפחתיים וחברתיים, דעות קדומות וכן אחריות כלפי בעלי-חיים והקשבה לצורכיהם. בתוכנית מושם דגש גם על פיתוח אחריות כלפי השונה – תוך התייחסות נרחבת לנכות, על בסיס הזדהות עם החיה הנכה. במשוב שנכתב בתום סיור וירטואלי בחוזה (2020) מסכמת שרון גונן, מנהלת בית-ספר משה שרת בתל-אביב: "הרגשתי שבכל פעם שאמרת 'בעלי-חיים' הייתי יכולה להכניס במקום את המילה 'ילדים' וזה היה בדיוק אותו דבר."

נקודת המוצא בשיעורים המקוונים היא סיפורים אישיים מעוררי השראה מחייהם של בעלי-החיים בחוזה; ההתמודדות שעוברת החיה מקבילה להתמודדות שעוברים גם החניכים בחייהם, וההזדהות עם החיה היא אפוא כלי מרכזי לפיתוח שיחה בנושא השיעור. לא מדובר בשימוש חד-צדדי בחיה בלתי מוכרת כסמל לתכנים מעולמם של החניכים בלבד, אלא בתהליך הנשען על היכרות אמפתית עם החיה, ולכן השלכת תכנים מעולם החניכים עליה משקפת היכרות והזדהות עימה. פודים מציגה לדוגמה את אחד הסיפורים שהיא מספרת בשיעור בנושא חמלה ואמפתיה: "שירלי נולד בלול תרנגולי הודו כשהוא עיוור ולא מסוגל להגן על עצמו או למצוא אוכל ומים. הוא ניצל בזכות משפחה שהגיעה לביקור בלול: מאחר

מפגש לאחר הכנה מקוונת. לאחר שיעורים מקוונים הכוללים הדרכה על יצירת קשר עם תרנגולות באופן ראוי, ולאחר היכרות מקוונת עם חיות בחוזה, תלמידי תוכנית החינוך של חוות החופש פוגשים את החיות באופן אישי. התלמידים שבתמונה חיכו בסבלנות עד שהתרנגולות עצמן יצרו עימם קשר והתקרבו אליהם. שימו לב לידי הילדים המונחות בצד, בלי להפריע לתרנגולות העסוקות. המזון שמונח על התלמידים הוא ירקות קצוצים דק ומותאמים לתרנגולות האלה. לדברי מנחת התוכנית, דני פודים, "הקשר המקדים מאפשר לתלמידים להסתכל על הציפורים הללו כמו שהם מסתכלים על חתולים או כלבים וכך להגיע איתן למגע הדדי ונכון." (צילום: חוות החופש)

שהוא לא ידע לאן לברוח, הוא ברח לכיוון ההפוך מכולם והגיע לזרועותיה של המשפחה – וכך ניצל. כשהגיע לחווה היה מפוחד ולא בטח בבני-אדם, אך לאחר שזכה לאהבה ונבנה עברו מקום מותאם, שירלי פיתח אמון מחודש בבני-אדם ואישיות ייחודית לו. לאחר זמן מה הגיעו למתחם של שירלי תרנגולות צעירות. בגלל משקלן הכבד הן לא יכלו לעלות לגובה בלילות, ולכן נשארו על הקרקע וצייצו בפחד. שירלי הבין אותן והחביא אותן בלילות תחת כנפיו וסיפק להן הגנה ואהבה. הוא נהפך לאימא עבורן. לדברי פודים, הסיפור הזה מעורר השתאות והתרגשות בקרב תלמידים בכל הגילאים, והם שואבים השראה וכוונת משיירי ומהדרך שעשה. הצלחת גישה זו באה לידי ביטוי במשובים. למשל, באוקטובר 2020 אילץ גל קורונה את מערכת החינוך להרבות בלמידה מרחוק, ובעקבות שיעור מקוון ראשון מטעם החווה כתבה איילת ליכטר, מורת כיתה ה' בבית-ספר כצנלסון בחולון: "ראיתי משהו שכל-כך התגעגעתי אליו – וזה הברק בעיניים של הילדים/ות שלי. [...] שאלו שאלות והצביעו עד שניתנה להם רשות או עד שנשרה להם היד! בחיי! הם גילו סקרנות וחדוות למידה שהרבה זמן לא הצלחתי לעורר בהם אני מעבר למסך."

אחד הכלים ששוכללו בתוכנית החינוך של חוות החופש הוא בנייה הדרגתית של קשר עם בעלי-חיים מסוימים. המפגש הממשי עם החיות אמנם נחשב לשיא, אך השיא מגיע רק בעקבות הכנה שהתקיימה מרחוק. החניכים מכירים את סיפור חייהן של חיות מסוימות לפני שהם פוגשים אותן, והם מכירים את אותן חיות לא רק מתמונות אלא גם ממפגשים מקוונים שהמדריכה משדרת מתוך החווה כשהיא בקרבת החיות. החניכים יכולים אפוא לעבד ביסודיות תכנים השלכתיים הקשורים בחיה כשהם נמצאים הרחק ממנה, ללא הקונפליקט האופייני לפעולות חינוכיות וטיפוליות בפינוק חי – קונפליקט בין התעסקות בעצמם ובין תשומת-לב לחיה הממשית שלפניהם. החיות מצידן אינן חשופות ללחץ רב העלול להופיע במפגש ממשי עם אנשים לא מוכרים, והמבקרים מגיעים אליהן עם הבנה עמוקה יותר של צורכיהן וידע אישי על ההתנהגות הרצויה מהם.

תוכנית חינוך בית-ספרית במקלט בעלי-חיים התקיימה בחוות **להתחיל מחדש** ביוזמתה של תום קורדובה. החווה הוקמה בשנת 2017 כמקום להצלת בעלי-חיים מהתעללות, מהזנחה ומנטישה, ולשיקומם לאחר שחולצו מהרחובות או מתעשיות החי.⁴⁰ מיזם חלוצי של פעילות נוער מתמשכת נעשה בחווה במהלך שנת הלימודים 2019-2020 בהשתתפות **הבית העגול** – בית-ספר דיאלוגי מפרדס חנה.⁴¹ המפגשים התקיימו מדי שבוע במשך שלוש שעות בבוקר, בהשתתפות כ-20 תלמידות ותלמידים בגילאי 12-15 ובליוי חונך מבית-הספר.

לעומת עבודת נוער בחווה חקלאית – המקדשת עבודת כפיים כמטרה בפני עצמה, ההתנסות בחוות להתחיל מחדש גויסה לטובת שיקום ופיתוח חמלה. בתחילת כל מפגש לקחו התלמידים חלק פעיל בתפעול השוטף של החווה – האכלת החיות, ניקיון המתחמים, מילוי שקי חציר ובנייה. בעבודה זו נוצרו קשרים קרובים עם החיות, והיכרות עם הצרכים והרצונות שלהן. פיתוח יכולתם של התלמידים להבחין בייחוד האישי של כל חיה נעשה גם בתרגילים ייעודיים. למשל, התלמידים התבקשו לצפות בלהקה של תרנגולות שבעיניים אנושיות נראות דומות זו לזו, לחשוב על שם מתאים לכל תרנגולת ולזהות פרטים במראה שלה ובהתנהגותה המיוחדים אותה משאר הלהקה. לדברי קורדובה, "כשהילדים מכירים את בעל-החיים ומחוברים אליו, הם רוצים מתוך אכפתיות ודאגה אמיתית ליצור בשבילו סביבה נעימה ונקייה, ומבינים

⁴⁰ **להתחיל מחדש – מקלט שיקומי לבעלי-חיים** (אתר אינטרנט); **להתחיל מחדש – מקלט שיקומי לבעלי-חיים** (דף פייסבוק).
⁴¹ **הבית העגול** (אתר אינטרנט).

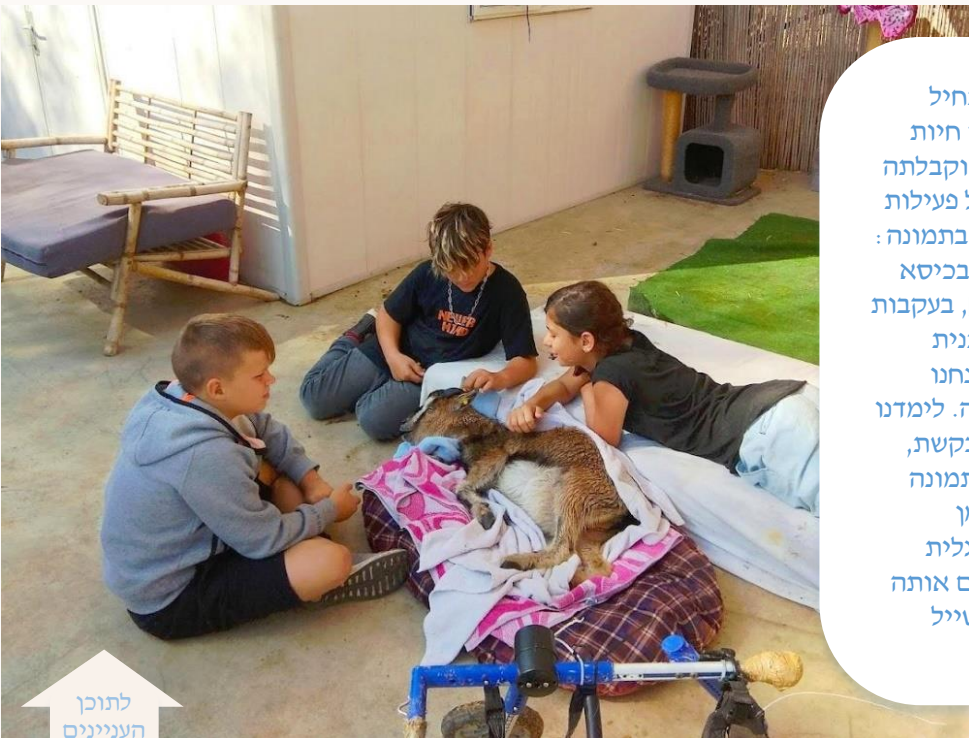
את החשיבות של תחזוק המתחם עבורו. אין כמו לראות חמור שמח שמתגלגל ומתפלש בחול אחרי ניקיון המתחם שלו."

בחלק השני של כל מפגש השתתפו התלמידים בטיפול ובשיקום: פיזיותרפיה לחיות הסובלות מקשיים נוירולוגיים, רחצת סוסים, הברשת חמורים ועיזים, סבב מתן תרופות, טיפול בכלובי המרפאה, הכנת משחקי העשרה, עבודה התנהגותית המבוססת על חיזוקים חיוביים עם חיות החוששות מבני-אדם, ועוד. קורדובה מדגישה ש"נעשתה חשיבה אם לחשוף את הילדים למקרים רפואיים מסוימים, או למקרי פגיעה קשים בבעל-חיים."

סלפי עם אתון. צילום עצמי עם חיה ופרסומו ברשתות חברתיות הם מנהג נפוץ המשלב הצהרה גאה על זהות מסוימת עם ניסיון להפיק תגובות אוהדות מצד הקהילה. ברשתות החברתיות יש מיליוני תמונות של אנשים, צעירים יותר ופחות, שצילמו את עצמם עם החיה האהובה עליהם בהבעה אינטימית – כמעט תמיד עם חתול או עם כלב, באווירה של ביתיות, שמחת חיים וחמידות מודגשת. כשטליה הצטלמה באופן ספונטני בסגנון כזה עם האתון נינה בחוות להתחיל מחדש, היא המחישה דרך אגב איך המפגש של נוער עם חיות ניצולות התעללות והזנחה בהיקף המוני מקבל בקלות משמעות אופטימית אישית שהנוער מביא איתו. ההיכרות בין טליה לנינה התפתחה בביקורים שבועיים בחווה של קבוצת תלמידי בית-הספר הבית העגול מפרדס חנה (2019-2020).

אמנון מרום, חונך מבית-הספר הבית העגול שהנחה את מפגשי התלמידים בחוות להתחיל מחדש, תיארה את החוויה במילים אלה: "אנחנו פוגשים חיות שניצלו ממוות ומחיי סבל, ומעניקים להן חיים של שמחה. העבודה בחווה היא עבודה של תיקון וריפוי, והיא גם מעשה של לקיחת אחריות על פעולות של שאר בני-האדם. לתקן, לטפל ולקחת אחריות – אלה המונח הזדמנויות לגדול ולהתפתח (ולחשוב שאפשר להרוויח כל-כך הרבה מגריפת קקי!). [...] היחס של המקום לחיות לימד אותנו לא לוותר על אף חיה שנמצאת בסביבתנו. הדרך שבה לא מוותרים על אף עכבר או קרפדה, לא משנה כמה הם קטנים או כמעט חסרי סיכוי לשרוד, לימדה אותנו על האפשרות הזו, לראות בעלי-חיים באופן הזה. [...] המקום הזה לא רק היה מקום שבו מטפלים בחיות. הטיפול בחיות היה מעשה טיפולי עבורנו. המפגש עם החיות במקום כזה אפשר לילדות/ים להחזיק באחריות, לקחת חלק בעבודה קשה, והכי חשוב ומרגש – להביע רכות ועדינות שרבים מהם לא הצליחו להביע במקומות אחרים."

סיוע לבעלי צרכים מיוחדים. חוות להתחיל
מחדש מזמנת למבקרים מפגש קרוב עם חיות נכות, והמפגש מאפשר הסתגלות לנכות וקבלתה דרך מעורבות. תום קורדובה מספרת על פעילות תלמידי בית-הספר העגול (2019-2020), בתמונה: "גלית היא עז שמתניידת ברחבי החווה בכיסא גלגלים המותאם לה [בתחתית התמונה], בעקבות בעיה נוירולוגית. גלית שלנו היא עז דעתנית שידעת לדבר ולהגיד מה היא רוצה, ואנחנו מנסים להיות כמה שיותר קשובים אליה. לימדנו גם את הילדים לשים לב למה שגלית מבקשת, למשל שהיא רוצה לנוח במיטה שלה. בתמונה רואים את הילדים בהפסקת מנוחה בזמן הפעילות בחווה. הם מארחים לחברה לגלית אחרי שהיא ביקשה לנוח והם עזרו לשים אותה במיטה, עד שהיא תבקש לעמוד שוב ולטייל ברחבי החווה."

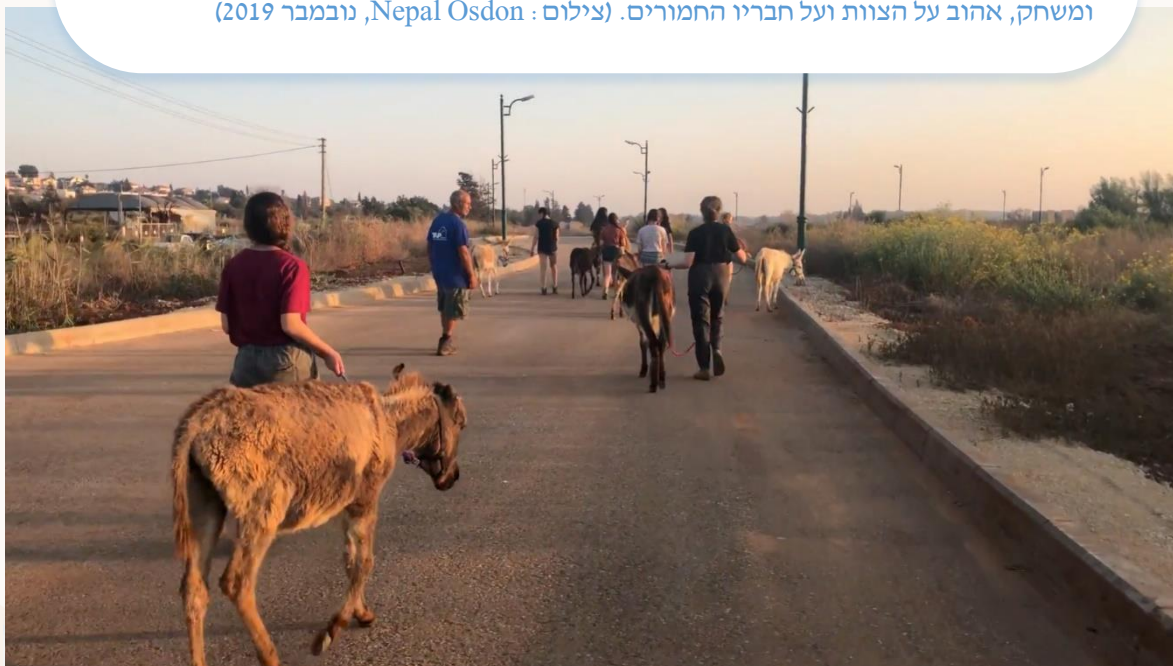
לתוכן
העניינים

התנדבות מרוכזת במקלט בעלי-חיים התקיימה בחוות להתחיל מחדש עם תלמידי תיכון אדם – בית-ספר ירושלמי הפועל בגישה אנתרופוסופית.⁴² מדובר בהרחבה חלוצית של ביקורי כיתות התנדבותיים חד-פעמיים במרחבי מש"ה; התנדבות במקום כזה תוך שהות ממושכת ורצופה בו מספקת אפשרויות חינוכיות משופרות, החל בהיכרות יסודית יותר עם החיות ועם עולמן, וכלה בהטמעת הלמידה דרך חוויה רגשית עזה הנלווית לשהות קבוצתית במקום יומם ולילה. הפנייה לחוות להתחיל מחדש הגיעה מתלמידת בית-הספר שביקשה לממש בחווה נוהג קבוע של תיכון אדם – שבוע פעילות מרוכזת מחוץ לבית-הספר. בנובמבר 2019 עברו כ-20 תלמידות ותלמידי כיתה י' מתיכון אדם חמש יממות רצופות של עבודה התנדבותית ולינה באוהלים בשטח החווה, שהייתה ממוקמת אז במושב גאולי תימן. לדברי מנחת הפעילות מטעם החווה, תום קורדובה, "התלמידים השתלבו מהר מאוד בשגרה ובעבודה של החווה, וגם לקחו על עצמם יוזמות כגון בניית מתחם חדש לארנבונים שניצלו ממעבדת ניסויים. הארנבונים עדיין הוחזקו בתא באורווה, ותוך חמישה ימים הספיקו שני נערים לבנות לארנבונים בית זמני בחוץ, עם מקומות מסתור וקומה שנייה, שם יחיו עד שיימסרו לאימוץ. העברנו יחד את הארנבונים למתחם החדש וראינו אותם קופצים, שמחים ומסתגלים." במהלך ימי ההתנדבות בחוות להתחיל מחדש השתתפה הכיתה גם בפעילויות בהנחיית מורה הכיתה, שלקח חלק פעיל ומשמעותי בעבודה בחווה. אחר הצהריים יצאו התלמידים עם החמורים לשטח פתוח מחוץ לחווה "לטיול של כיף ומרעה בעשב טרי". ברוב מקלטי ההצלה אין מקום מספיק לצמיחת עשב ושיחים; הוצאת חיות למרעה טבעי מחייבת השגחה צמודה, ולכן היא תלויה בתוספת כוח אדם. עזרה כזו מצד תלמידים היא גם הזדמנות בשבילם להכיר את החיות הרועות במצבן הטבעי, כשהן עסוקות בחיפוש מזון ובברירה עצמאית של המזונות המועדפים עליהן – ולא כיצורים סבילים וחסרי יכולת בחירה כפי שעלולות חיות להצטייר במצבי שבי טיפוסיים.

⁴² [אודות תיכון אדם](#), בית ספר אדם (אתר אינטרנט).

אחת התלמידות שהשתתפו במיזם, קשת דפן, סיכמה את החוויה: "זכינו להכיר בעלי-חיים מדהימים, כל אחד עם אישיות משלו וכל אחד מקבל יחס מיוחד. במהלך השבוע, כל אחד או אחת מאיתנו מצא מקום שבו הוא יכול לעזור ובעלי-חיים איתם הוא התחבר יותר. בכל בוקר קמנו לעבוד, לנקות, לבנות ולאהוב את בעלי-החיים, בישלנו לעצמנו ארוחות טבעוניות, העברנו הרבה שעות עם בעלי-החיים וגם אחד עם השני בצורה שלא הייתה לנו בעבר. בערבים שרנו וניגנו בגיטרה והלכנו לישון בשקי שינה בשטח החווה, מכורבלים עם חתולים. זו הייתה חוויה מגבשת ומקרבת גם בפן הכיתתי וגם במובן שלנו עם בעלי-החיים. בחווה היינו מוקפים ברוגע ובשלווה, והתחושה הייתה שתמיד יהיה מישהו שיעזור, גם לבעל-חיים שזקוק לעזרה וגם לחבר כשקשה לו. [...] תמיד יעלה בנו חיוך כשניזכר בגלית העז המיוחדת, בפינקי החמור הוורדרד ובכל החוויות המופלאות שהיו לנו בחווה." הדברים האלה נכתבו כשנתיים לאחר המבצע הביתי-ספרי בשנת 2019, וכפי שמעידה דפן, מעבר החווה למושב חירות סיפק עילה לשבוע התנדבות כיתתי נוסף בשנה הבאה: "החלטנו לחזור אל החווה הקסומה כי היה לנו כל-כך טוב ומשמעותי. באנו להתנדב שבוע נוסף, שהיה מופלא לא פחות מן השבוע הראשון. חלק גדול מאיתנו אפילו ישמח לחזור ולהתנדב בחווה גם במסגרות אחרות בהמשך." בימים אלה בודקות כמה מבוגרות המיזם של תיכון אדם את האפשרות לקיים שנת שירות במקומות העוסקים בשיקום בעלי-חיים.

לטייל עם חמורים. בשבוע ההתנדבות של תלמידי תיכון אדם בחוות להתחיל מחדש, חמורי החווה מיהרו ללמוד את שגרת הטיול היומי והמתינו לתלמידים בציפייה. לירון, החמור פגוע האוזן (בחזית התמונה), הגיע לחווה כעיר קטן ופצוע קשה לאחר התקפת תנים. מספרת אחת התלמידות, עפרי ענבר: "כשניקיתי את 'מתחם התקווה' של החמורים שעוד לא לגמרי השתקמו הבחנתי בחמור קטן, חסר אוזן ובעל פרווה מדובללת. ישר התחברתי אליו, הבטתי בעיניים העמוקות שלו וליטפתי אותו. אחרי הצהריים הציעה לנו תום לצאת עם החמורים לטיול, ואני כמובן ביקשתי את לירון. [...] לירון אכל כל עשב שנקרה בדרכו ושמח, אז גם שמחתי. למחרת בסוף יום העבודה יצאנו שוב לטיול, נכנסתי עם הראשייה [רצועות לקשירת הראש] ולירון בא ונתן לי לשים אותה עליו. אחרי שני טיולים משותפים ופגישות חטופות באמצע העבודה, אני ולירון כבר חברים טובים. אני מחכה לבוא לכאן יום אחד, לירון כבר יהיה גבוה וגדול, וישהה במתחם הגדול של החמורים המשוקמים. אני אביט בו ואזכר בחמור הקטן וחסר האוזן שראיתי אז, ואחייך אליו." לאחר שנה פגשה שוב ענבר את לירון – חמור גדול ובריא, שמח ומשחק, אהוב על הצוות ועל חבריו החמורים. (צילום: Nepal Osdon, נובמבר 2019)

שיקום הדדי של נוער ובעלי-חיים מתקיים כשיתוף פעולה של חוות להתחיל מחדש ופנימיית דארנא. פנימיית דארנא – בית רועי הוקמה בשנת 2015 כמסגרת חינוכית-טיפולית לנערים בגילאי 14-18 בסיכון גבוה. הנערים מופנים לפנימייה מתוקף חוק הנוער על-ידי משרד הרווחה ובתי-המשפט. לפי אתר הפנימייה, "חלק ניכר מהנערים גדלו במשפחות מורכבות ממעמד סוציו-אקונומי נמוך. הם מתאפיינים בהיסטוריה של הישגים לימודיים נמוכים, קשיי קשב וריכוז, לקויות למידה ובעיות התנהגות קשות ולעיתים פגיעות עצמיות. רבים מהם הסתבכו בעבריינות רכוש ושימוש בסמים." הגישה החינוכית-טיפולית בפנימייה מבוססת על קרימינולוגיה חיובית, שבמרכזה ההנחה שאפשר "להשפיע על ההתנהגות באמצעות חוויות חיוביות וחשיפה לנדיבות, כמיטיבים וכמוטבים. זאת, בשונה משיטות הטיפול המקובלות המתמקדות במאפיינים השליליים ובהתנהגות הלא-נורמטיבית."⁴³ ברוח זו פועלת בפנימייה תוכנית "ממשקם למשקם" המתמקדת ב"ראיית האחר", בפיתוח אמפתיה וביחסי תורם-נתרם. במסגרת זו, באוקטובר 2018 החלו נערי הפנימייה לבקר מדי שבוע כמתנדבים בחוות להתחיל מחדש.⁴⁴

טובי הלברייך, שותפה בצוות ההקמה וההיגוי של הפנימייה ולימים תלמידת התוכנית במכללת אורנים (בתיאור לעיל), היא שיזמה את הפעילות בחוות להתחיל מחדש. בשנים 2018-2020 שימשה הלברייך כרכזת המיזם מטעם הפנימייה. היא מדגישה שהשתתפות הנערים במיזם התנדבותית (במסגרת חובותיהם הם רשאים לבחור פעילות קלה יותר), ורמת היענותם גבוהה. המיזם תוכנן ונוהל בשיתוף פעולה הדוק עם רכזת מטעם החווה, תום קורדובה. נציגת החווה, כמי שמעורבת בטיפול בבעלי-החיים במקלט במסגרת עבודתה השוטפת, הכירה את החיות ואת סיפור חייהן הייחודי, את הקשיים ואת

נוער בסיכון והתמודדות עם נכות. פינוקיו הוא כבש שהובא לחוות להתחיל מחדש כטלה קטן עם בעיה נוירולוגית שמנעה ממנו ללכת. אחד ממתנדבי פנימיית דארנא השתתף בטיפול בפינוקיו, לרבות הזנה, פיזיותרפיה ודחיפה קדימה באמונה שהכבש יצליח ללכת באופן עצמאי. פינוקיו אכן הצליח בהדרגה ללכת בעזרת מתקן גלגלים ואף בכוחות עצמו. הנער השתלב בצוות המתנדבים בחווה, ובמסגרת זו סיפר לקהל המבקרים במקום את סיפורו של פינוקיו. כשהיה פינוקיו בן שנה התדרדר מצבו והוא לא שרד. לדברי טובי הלברייך, "הקשר ביניהם נקטע באופן בלתי צפוי. המשך התהליך כלל עיבוד של הפרדה עם הצוות המלווה את הפרויקט לאורך תקופה. הנער המשיך להתנדב במקלט." (צילום: טובי הלברייך, פנימיית דארנא, יוני 2019)

⁴³ דארנא (אתר אינטרנט), הציטוט מתוך לשונית "דארנא".
⁴⁴ "במסגרת פרויקט ממשקם - למשקם [...]", 14 בפברואר 2018 (לפני תחילת המיזם); "נערי דארנא עוזרים לחיות [...]", 24 באוקטובר 2018; "אחצץ של פינוקים [...]", 22 בינואר 2019; "התמונות של הנערים שלנו [...]", 12 בפברואר 2019; "נערי דארנא בהתנדבות [...]", 19 ביוני 2019; "יום בחירות בדארנא [...]", 19 בספטמבר 2019; "נערי דארנא בהתנדבות [...]", 19 בנובמבר 2019, (פוסטים), דארנא – הבית להצלחה שלנו (דף פייסבוק).

הצרכים של כל אחת מהן, ואילו הרכזת מטעם הפנימייה הכירה את הנערים, את סיפור חייהם ואת הקשיים המלווים אותם. צוות זה בנה את תוכנית המיזם, ליווה את כל המפגשים בשטח ושמר על קשר שוטף במשך השבוע לצורך עדכונים הדדיים במצבם של בעלי-החיים ושל הנערים, לטיפול בדילמות העולות במסגרת המפגשים, ובמקרה הצורך גם לתיאום התייחסות נוספת לנושאים אלה בידי צוות הפנימייה. הלביריך מצינת שהפעילות התקיימה בקבוצות המונות עד 4 נערים בלבד – הגבלה שנועדה לשמור על ביטחון הנערים והחיות גם יחד. המפגש השבועי ארך כשלוש שעות, ובמהלכן לקחו הנערים חלק בעבודות תחזוקה שוטפת (ניקיון, האכלה ושיפוצ), וכן בשיקום של חיה קבועה שכל נער בחר ללוות בתקופת התנדבותו. המפגש כלל גם שיחות לעיבוד תכנים ודילמות מתוך עולם שיקום החיות ועולמות תוכן מקבילים של הנערים עצמם. הנערים קיבלו הכשרה בהיבטים שונים של טיפול בחיות, כגון תזונה, פיזיותרפיה, טיפול בפצעים, ניקוי והברשה, ותקשורת המבוססת על חיזוקים חיוביים. במפגשים ניתן גם מקום לדיונים על זכויות בעלי-חיים ועל מצבם בארץ, ובסוף השנה ביקרו הנערים בבית-החולים הווטרנרי בבית דגן ובכמה מקלטי בעלי-חיים. פעילות הנערים במתכונת הבסיסית נמשכה כשלושה חודשים, ולאחר מכן עברה קבוצה חדשה תהליך דומה. הנערים ותיקי התוכנית הוזמנו להמשיך להתנדב בחוות להתחיל מחדש באופן עצמאי, כחברי צוות לכל דבר. מתוך 13 נערים שעברו את התהליך בשנים 2018-2020, ארבעה נשארו להתנדב בחווה הרבה מעבר לשלושת החודשים הבסיסיים.

נוער בסיכון ומשבר משפחתי. שלי (הסוסה הבהירה) הגיעה לחוות להתחיל מחדש כשהיא עיוורת והרה, וההגנה עליה מחייבת להחזיקה במתחם נפרד לסוסים עיוורים. כשנולד הסייח שלה, סער, היא זכתה בחברה חיונית, אך עם התבגרותו של סער דרשה טובתו שיצטרף לעדר העיקרי, ולשם כך היה צורך להרחיקו מאימו. שלי הגיבה בחרדה עד כדי כך שהצוות נאלץ לעכב את יציאת הסייח לעדר. אחד מנערי פנימיית דארנא השתתף בטיפול בסער, ובין השאר הרגיל אותו לחבוש רצועות ("ראשייה", בחזית התמונה) כדי שהסייח יוכל לעבור טיפולים רפואיים. הנער ליווה את הלבטים על הפרדתו של סער מאימו העיוורת כדי לאפשר לו לחיות חיים טובים יותר כסוס בוגר – תהליך קשה גם לנער, שאף הוא נאלץ לאפשר לסער להתרחק ממנו. טובי הלביריך השתתפה בתהליך, שכלל "ליווי צמוד של הנער, של שלי ושל סער, תוך שיחות על הקושי שכרוך בפרידה בין שלי לסער, על מה שטוב לכל אחד מהם, על מה שאפשר לעשות כדי לסייע להם לצלוח את הפרידה, ועל תכנים מקבילים שעלו מעולמו הפנימי של הנער לאור הרקע המשפחתי שלו." (צילום: טובי הלביריך, פנימיית דארנא, מרץ 2019)

משתתפי התוכנית מיטיבים לסכם את חווייתם. בסרטון על התוכנית אומר אחד הנערים, תוך כדי ליטוף חמורים: "באיזשהו מקום חמורים הם מאוד בני-אדם, הם מאוד כמו בני-אדם. דבר ראשון, הם חיה מאוד מאוד חברותית, צריכה חברה. מאוד מאוד רגישים, מאוד מאוד פגועים... מאוד מאוד חמודים! לכל חיה בעצם, לא רק לחמורים, מגיעות עוד הרבה הזדמנויות. אני בא לפה בערך שנה [...] גם אם לי קשה בעבודה עם החמורים, או בכללי עם כל החיות שנמצאות במקלט הזה, ובסופו של דבר אני מצליח – אז אני חושב שאני יכול להצליח עוד הרבה דברים שהם מחוץ למקלט. זה עבודה קשה, להשקיע במה שאתה

עושה, ולאהוב את מה שאתה עושה, ובסוף זה משתלם.⁴⁵ מוסיף נער אחר, בעודו חובש את רגלה הקטועה של אתון: "אם היית שואל אותי לפני שלוש שנים, לא הייתי מאמין [...] שזה מה שאני עושה בכלל. [...] המקום הזה בהחלט יוצר אצלי שינוי, של סבלנות במיוחד. הרבה פעמים בעלי-חיים – כואב להם, וצריך לחכות, וצריך בעדינות, וצריך לאט, וצריך להתנהג בסבלנות – ואת זה לא היה לי פעם. חמורים לא מדברים, הם מדברים עם שפת גוף ועם מבט בעיניים. היה מרתיע במיוחד לדעת שאנשים עשו את זה, שלא בטעות, או נפלה, או עשתה את זה לעצמה... ואז אני רואה את השיפור שלה, את איך שהיא מתקדמת."⁴⁶

תוכנית יחד לשיקום הדדי של אסירים וכלבים נפתחה בשנת 2018 ב**כלא חרמון**, כמיזם משותף של **שירות בתי הסוהר** (שב"ס) ועמותת **תנו לחיות לחיות** (תל"ל).⁴⁷ התוכנית נוצרה במתכונת הפועלת במאות בתי סוהר בארצות-הברית ובסיוע מומחה אמריקני, פרופ' פיליפ טדסקי מבית-הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת דנבר. מאמנת הכלבים המובילה בתוכנית היא אפרת נופך-כנרי. בתוכנית יחד משתתפים כלבים בגדלים שונים, לאחר שעברו מבחן המוודא שאינם תוקפניים. מדובר בכלבים נטושים שהוחזקו במכלאה במשך תקופה ארוכה, לעיתים ניצולי התעללות או משתקמים ממשבר בריאותי קשה, רובם סובלים מחרדה, וחלקם אינם מורגלים לחיים בחברת אדם או שנפגעו בעבר מבני-אדם, והם זקוקים אפוא לשיקום אמנם באנשים.

ייחודה של התוכנית בכלא חרמון הוא החיבור בין כלב מסוים לאסיר מסוים בתהליך השיקום כולו, הנמשך 4-6 חודשים. רוב האסירים משתתפים במחזורי שיקום אחדים עם כלבים שונים, במשך 8-12 חודשים. הכלב מתגורר עם האסיר בתאו, מתלווה אליו בפעילותו היומיומית ברחבי הכלא, מתרגל לחברה צמודה של בני-אדם ולשגרה של חיים משותפים, פוגש (בהשגחה) כלבים אחרים – ואף לומד להישאר לבד כדי שיתרגל לשגרת הפרדות הטיפוסית לחיים בבית. סידור הרהיטים בתאי האסירים כולל אזור מיוחד לכלב – כלוב עם מיטה וכלים למים ולאוכל. בחצר יש מתחם עם מתקנים לריצת כלבים, שם נפגשים הכלבים כלהקה. מחוץ לחדרים רוהטו אזורים מסוימים באופן המדמה סלון ביתי – עם ספות, טלוויזיה, אוכל וכיוצא באלה. כלבי כלא חרמון נמצאים רק בתאי האסירים האישיים ובחללים המשותפים; אין בשטח הכלא מתחם נפרד לכלבים ("כלבייה"). תוכנית יחד מעניקה דגש לתהליך השיקום ההדדי, לשימוש בגישה חיובית המבוססת על קשר ואמון, לכבוד ולשיתוף פעולה, להתבוננות באחר והכרה בצרכיו, ולאמפתיה וחמלה. כל זאת ללא כפייה, ללא השפלה וללא גרימת כאב.

כלב המשתתף בתוכנית יחד חווה לראשונה בחייו קשר בטוח המבוסס על אמון, כבוד והנאה. האסירים גם מלמדים את הכלב תרגילי משמעת, נימוסים והליכות, שליטה בצרכים ושליטה בתגובות לגירויים פתאומיים. הכנה זו נחוצה לשחרור הכלב מחיי שבי ולהשתלבותו בבית חדש וקבוע. כשהכלב מוכן לכך, הוא מוצע לאימוץ. לדברי נופך-כנרי, משפחה המבקשת לאמץ כלב מגיעה לכלא, פוגשת את הכלב עם האסיר, שומעת מפיו על הכלב ומקבלת ממנו יומן, שם "מפורט תהליך השיקום והלמידה של הכלב, סיפור חייו, תיאור המצב הנפשי והגופני של הכלב כשהגיע לתוכנית, והשינוי שעבר לקראת המעבר למשפחה המאמצת. היומן כולל דגשים המסייעים למאמצים להבין למה זקוק הכלב כדי לחיות ברווחה מרבית.

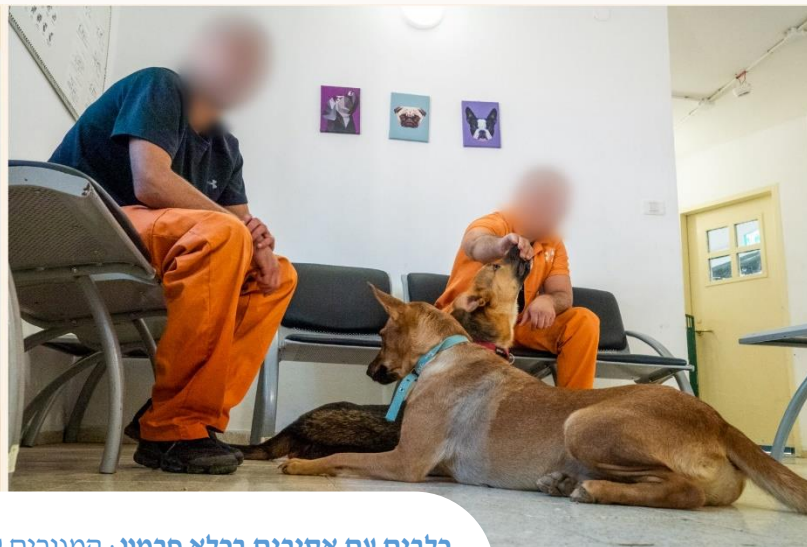
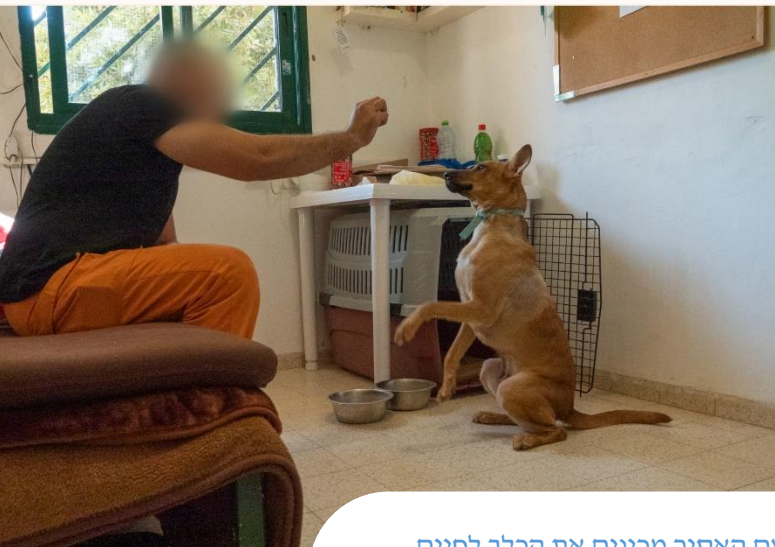
⁴⁵ "נערי דארנא מתנדבים במקלט לבעלי חיים 'להתחיל מחדש'", דארנא הבית להצלחה שלנו (ערוץ יוטיוב), 25 בספטמבר 2020, ציטוט: 02: 58-02: 19.

⁴⁶ "נערי דארנא מתנדבים במקלט לבעלי חיים 'להתחיל מחדש'", ציטוט: 01: 53-01: 13.

⁴⁷ **יחד** (אתר אינטרנט), תנו לחיות לחיות; "חברו הטוב של האסיר", העולם הבוקר, ערוץ 13 (משועתק: תנו לחיות לחיות let the animal live, ערוץ יוטיוב), 30 בספטמבר 2018 (05: 58 דקות); שירות בתי הסוהר, ארגון כליאה לאומי, "שיקום כלבים נטושים בבית סוהר חרמון", שירות בתי הסוהר (ערוץ יוטיוב), 17 בדצמבר 2018 (01: 41 דקות).

האסיר מצרף ליומן גם מכתב אישי המיועד לכלב ולמשפחה. "המשפחה המאמצת זכאית למפגשי הדרכה חנים עם מאמנות התוכנית. בתוכנית יחד מוצעים לאימוץ כ-15 כלבים חדשים מדי ארבעה חודשים.

לא כל אסיר רשאי להשתתף בתוכנית. לפי אתר יחד, "על האסירים הנבחרים להשתתף בתוכנית להיות ללא רקע של התעללות בבעלי-חיים [...] נבדקים פרמטרים חשובים כמו מידת המוטיבציה איתה מגיע האסיר לתוכנית ופריסת הקבוצות הטיפוליות והחינוכיות המתקיימות במהלך השבוע. בנוסף, נבדקת היכולת שלהם לטפל/להיות אחראי על משהו אחר. "בראיון בערוץ 13 הוסיפה גנ"מ דפנה דואיב, ראש מחלקת חינוך, טיפול ושיקום בשב"ס: "לא כל סוג עבירה נכנס לפרויקט כזה. אסיר שצריך לעבור טיפול גמילה מסמים יעבור את הטיפול הזה ורק לאחר מכן ייכנס לפרויקט הזה, [...] וצריכה להיות איזו חיבה בסיסית של האסיר לבעלי-חיים."⁴⁸ משתתפי התוכנית עוברים הכשרה תיאורטית ומעשית בידי צוות מטעם תל"ל ושב"ס, בניהולה המקצועי של נופך-כנרי. אסיר בוגר התוכנית מקבל תעודה שתאפשר לו לעסוק בעתיד בכלבנות או אף באימון, חינוך ושיקום כלבים. לפי אתר התוכנית, "החיבור בין אסירים לכלבים מקנה חום ומגע, מפיג את הרגשת הבדידות ומקל בהתמודדות עם לחצים ומתחים. השתתפות האסירים בתוכנית הנעשית ללא שיפוטיות וסטיגמות מלמדת אותם שחיזוקים חיוביים הם דרך אפקטיבית יותר ואלטרנטיבה בריאה יותר לאלימות." כמו כן, לאסירים "ניתנת תחושה של משמעות ותכלית על-ידי הידיעה שיש להם את היכולת ואת הכלים להשפיע באופן חיובי על החברה."⁴⁹

כלבים עם אסירים בכלא חרמון: המגורים עם האסיר מכינים את הכלב לחיים במקום הדומה לחדר מגורים, בחברת דייר היכול לשהות עם הכלב ולהקדיש לו תשומת-לב יותר מרוב האנשים. הכלבה שבתמונות, פפר, נמצאה לצד כביש בצפון הארץ כשהיא סובלת משבר ברגל ומדלקת חמורה ברחם. פפר טופלה על-ידי תנו לחיות לחיות והתגלתה ככלבה שובבה "מכריחה" את האדם שאיתה לשחק ומלמדת אותו להשתטות וליהנות. לדברי מאמנת תוכנית יחד, אפרת נופך-כנרי, פפר היא "כלבה שמפילה חומות של קשיחות והגנה, תקשורתית וחברתית מאוד, וזה מגיע עם היפר אקטיביות ואנרגיות גבוהות מאוד" ולכן היא זקוקה לאדם שיידע "לאסוף אותה כשצריך ויעזור לה ללמוד ויסות ושליטה עצמית". פפר עברה אפוא להשגחתו של אסיר ש"יודע להתמודד עם פצצת אנרגיה כזאת ולהעריך מחוות של תקשורת כל-כך פעילה" – אדם שכבר שיקם בתהליך שארך שנה כלבה שלא הייתה רגילה כלל לחברת בני-אדם. (צילומים: שירות בתי הסוהר, נובמבר 2020)

⁴⁸ "חברו הטוב של האסיר", ציטוט: 32: 04-50: 04.

⁴⁹ יחד (אתר אינטרנט), ציטוטים: אודות < איך נבחרים האסירים המשתתפים בתוכנית; אודות; דף הבית.

סיכום

מפגש בין אדם לבעל-חיים עשוי להיות אירוע חשוב בחיי שניהם. בפינת חי, החיות השוכנות במקום עשויות לעבור במפגש חוויה מעשירה ולזכות בעזרה, אך הן גם עלולות להיחשף להתנהגות מסוכנת ומציקה ואף להתעללות מכוונת. המפגש עשוי לתרום להפיכת מפגשים עתידיים עם בני-אדם לחוויה רצויה בחייהן של חיות המקום, או דווקא לסיוט שכל חיה תעשה ככל יכולתה כדי להימלט ממנו. תלמידים, מטופלים ונציגי אוכלוסיות בשיקום המגיעים לפינת חי עשויים להושיט שם עזרה בשיקום חיות ולתרום לשיפור חייהן, אך הם גם עלולים לפגוע בחיות – בטעות או בכוונה. הם עשויים ללמוד בפינת החי חמלה, כבוד ומחויבות שיעצבו את היחסים שלהם בעתיד עם חיות ועם בני-אדם גם יחד, אך לא פחות מכך הם עלולים ללמוד אדישות, זלזול והתנערות מאחריות שיתקבעו באישיותם ובהתנהגותם כמידות רעות. לבסוף, הם עשויים לעבור במקום חוויה חיובית עשירה מבחינה רגשית, קוגניטיבית, חברתית וגופנית, ריפוי עמוק של מצוקות המלוות אותם ממקומות אחרים, אך החוויה גם עלולה להתדרדר בקלות לפחד, לסלידה, לכעס, ולאשמה – ולהותיר צלקות נפשיות לשנים. חוויות כאלה עשויות לעבור בהיסח הדעת בעת התרחשותן, אך השפעתן השלילית תתפרץ ותעלה למודעות כעבור שנים. השפעות בין-מיניות מורכבות כאלה מתקיימות כמובן לא רק בפינות חי אלא גם בכל מפגש בין-מיני אחר – בכיתה, במשק חקלאי, בחוות רכיבה וכדומה, וגם בחצר פתוחה או בשטח בר.

מה יהיה טיבו של המפגש בין האדם לחיה הלכה למעשה? התשובה לכך תלויה רק במידה מעטה בחיות, באדם הפוגש בהן או במזל. במרחב מגודר או סגור מכל עבר, החיות והמבקרים גם יחד פועלים לפי תכתיבים שנקבעו בנהלים המוצהרים של המקום, בתרבות הניהולית שלו בפועל, בהכשרת הצוות ובעיצוב המרחב. המפגש הוא חומר ביד ההנהלה והצוות. לכן אי אפשר להפריז בחשיבות ההכשרה של ההנהלה ושל הצוות – ולא רק בהיבטים טכניים של העבודה אלא גם בחשיבה על העקרונות המכוננים אותה.

הכרה בזכויות בעלי-חיים היא יסוד לכל עבודה רצויה עם בעלי-חיים – זכויות בעלי-חיים כתפיסת עולם שהתפתחה לשם הגנה על המוחלשים והנזקקים בחברה, בני-אדם וחיות אחרות גם יחד. כשחיות משוכנות בפינת חי כמצב נתון, ניהול המקום חייב להיעשות באופן דו-תכליתי, כלומר לטובת המבקרים ולטובת החיות גם יחד. יש להודות כי כשעלינו להתמודד עם סתירה בין שתי התכליות, קל להתמקד בטובתם של הלקוחות המדברים והמשלמים – ולהעלים עין ממי שתלויים בנו לחלוטין ואינם יכולים לייצג את עצמם מולנו. לכן עלינו לעשות מאמץ מוגבר ללמוד על טובתן ועל רעתן של החיות, ולהכריע לטובתן אפילו כשנדמה שהתחשבנו בהן יותר מדי.

השמירה על שלומם של בעלי-החיים בפינות חי ובמתקנים דומים היא חובת ההנהלה והצוות, אך זוהי לא יותר מחובה בסיסית שמילויה אינו מספק כלל. אין זה מקרה שהצהרה כגון "צריך לשמור על רווחת בעלי-החיים" אינה מרתיעה אף מנהל בית-ספר – גם אם במוסד שלו פועלת פינת חי שנהוג בה לטלטל חיות, לכפות עליהן מגע מעיק לפי גחמות התלמידים ולתת להן טיפול המחזיק אותן בחיים ללא התייחסות לאיכות חייהן. לא מקרה שהצהרה כזו אינה מקוממת גם אף מנהלת פינת חי המאפשרת לחיות שבאחריותה להתרבות ללא הגבלה או מחליפה אותן וסוחרת בהן, וההצהרה אינה מאיימת על אף איש צוות הנוהג להכניס לפינת החי כיתות שלמות שיתרוצצו ליד החיות ואף ביניהן. בהיעדר התחייבות למחיר מוגדר ולווייתורים מוגדרים, הצהרות כגון "צריך לשמור על רווחת בעלי-החיים" ואפילו "צריך לכבד את זכויות בעלי-החיים" נותרות סיסמאות שיווקיות ריקות. הכרה אמיתית בזכויות בעלי-חיים מחייבת

לקבוע שטובת החיות היא ההצדקה הבלעדית להחזקתן בפינת החי, ולכן בעצם יש להפוך את פינת החי למוסד מסוג אחר – גוף שייעודו הוא הצלת חיות, שיקומן והענקת מקום מגורים להן לכל חייהן (מש"ה). רק מקום כזה מעניק לחיות את מה שאנו חייבים להן, ורק מקום כזה גם מתגמל באופן שלם את המבקרים בו – דרך למידה חברתית-רגשית (SEL) המפתחת מודעות עצמית וחברתית, ניהול עצמי ומיומנויות בין-אישיות.

הדרך המרכזית שאנו מציעים לשינוי הגישה האמור עוברת בהכרה שביקור בפינת חי או מפגש בין-מיני דומה הוא מפגש חברתי. לא ביקור של סקרנים במקום שיש בו חיות לצפייה, לא חשיפת תלמידים לדוגמאות מעולם החי, לא הזדמנות לספק הנאה מיידית ודחף ללחץ, לא הפעלת אמצעים טיפוליים ושיקומיים על מטופלים, ובקיצור – לא מפגש סובייקט-אובייקט אלא מפגש סובייקט-סובייקט. פינת חי היא אתר מיוחד למדי: החיות מרגישות היטב בנוכחותו של המבקר, מגיבות אליו ועשויות ליזום פעולה לקראתו ולנסות לתקשר איתו. אם בחיק הטבע ובמשקים חקלאיים הקשר השכיח בין אדם לחיה מתאפיין בצורות שונות של ניכור, בפינות חי נוטים התנאים לעודד תקשורת בין-מינית, יחסים והדדיות. פינת החי היא אפוא זירה אפשרית לפיתוח קשרים בין-מיניים ויכולות חברתיות בין-מיניות משני הצדדים, ואגב כך עשויים להתפתח גם קשרים ויכולות חברתיות בין אדם לאדם ובין חיה לבנות מינה. אמנם אי אפשר לממש את האפשרות הזו מתוך אופטימיות תמימה בדבר אופיו של המצב החברתי בפינת החי; זה איננו אתר שכולו רצון טוב וידידות. רק כשמכירים בנזקים הקשים שעלול המקום לגרום לחיות ולמבקרים, אפשר למנוע את הנזקים ולהגשים את הפוטנציאל החיובי של המקום. רק כשמכירים בכך שהחיות שבפינת החי תמיד כלואות, תלויות ונזקקות, שלעיתים הן עוינות, שזהו ביתן שאינן יכולות לעזוב ואילו למבקרים זהו אתר לביקור בלבד, שכהנהלה וכצוות מוטלת עלינו אחריות מוחלטת לכל מה שמתרחש בתחומי פינת החי – רק אז אפשר לטפח במקום כזה קשרים בין-מיניים טובים והדדיים. (וכמעט מיותר להדגיש שלמרות היתרונות האפשריים של מקום מנוהל היטב, הבעיות המהותיות למוסד פינת החי פוסלות בעליל הקמת פינות חי חדשות למטרות חינוך, טיפול או שיקום בני-אדם).

יש רוח של שינוי באוויר. יותר ויותר אנשים מכירים בכך שניצול חיות רע לחברה בכללותה. מוסדות חברתיים גדולים מאמצים הגבלות על הפגיעה בחיות, ובחיי היום-יום זכויות בעלי-חיים מקבלות ביטוי גובר – בצריכת מוצרי מזון ולבוש, במפגשים עם חיות בר, בהתנהגות כלפי חיות בית ובבחירה במקומות בילוי ובידור. גם ההתייחסות לפינות חי משתלבת במגמה הזו. נשים וגברים בתחומי הניהול והאחזקה של פינות חי, עובדות ועובדים במקצועות חינוכיים, טיפוליים ושיקומיים, הורים לילדים העוברים פעילות במסגרת אלה, וגם ילדים ומטופלים בוגרים – בכל הקבוצות האלה מתחזקים בשנים האחרונות הקולות הקוראים להפסיק את העוולות שגורמים בני-אדם לבעלי-חיים בתואנות של תועלת חינוכית, טיפולית או שיקומית. היוזמות החלוציות שסקרנו בחוברת זו אינן מבודדות אלא הן ביטוי של תהליך חברתי שבסיסו מתרחב במהירות.

הנימוק המרכזי נגד פיתוח יוזמות כאלה הוא המחיר שלהן – בכסף, בשטח, בכוח אדם, בהכשרה הנחוצה לצוות ובפשרות חינוכיות, טיפוליות ושיקומיות. נימוק זה אינו משכנע. ראשית כול, אף-על-פי שקשר מיטבי עם חיות אכן כרוך בהשקעת משאבים מסוימים, בהיבטים אחדים ההשקעה דווקא מצטמצמת: שיפור ההוראה ללא מפגש ממשי עם חיות והרחבת העניין בחיות חופשיות מבטלים את ההוצאות על החזקת חיות; ביסוס פינת חי על אימוץ בלבד מבטל את ההוצאות הסחר בחיות; הגבלת הרבייה – וכתוצאה מכך הפחתת מספר החיות בפינת החי – מצמצמת את ההוצאות השוטפות; וכשמשכנים בפינת החי חיות

בהיכרות אישית וקרובה בלבד, לא רק מספר החיות נוטה להצטמצם אלא גם מגוון המינים, ומצב זה מאפשר צמצום גם בסוגי ההתמחות הנדרשת מהצוות ובסוגי המתקנים שבפינת החי. הנימוק שלעיל נגד החידושים שסקרנו אינו משכנע גם מסיבה חשובה יותר: ניהול מפגשים עם חיות בגישה הדדית מבטיח יתרונות גדולים מבחינה חינוכית, טיפולית ושיקומית לעומת השיטות המקובלות יותר – החזקת חיות בשבי במוסדות חינוך, ביקורים במתקנים חיצוניים כמו פינות חי ומשקים, וניוד חיות מסביבתן הבטוחה והמוכרת לכיתות ולחדרי טיפול. ניהול המפגש עם חיות בגישה הדדית מאפשר להשיג בקלות את רוב המטרות המשמשות כהצדקה לשיטות נפוצות ופסולות אלה, להשיג מטרות נוספות ולהימנע מהסתבכות בהשפעות השליליות האופייניות לשיטות הפסולות. לכן יש לגישה ההדדית פוטנציאל להתפשט בהצלחה בבתי-ספר ובגני ילדים, במערכות בריאות הנפש ובגופים שיקומיים.

למרות המגמות החברתיות הכלליות המבטיחות, השיטות הפסולות לא ייעלמו מעצמן. יתר על כן, אף-על-פי שעקרונות הגישה החלופית כבר ברורים למדי, לעיתים קרובות לא ברור איך ליישם אותם. יש צורך דחוף בידע טכני חדש, בדוגמאות נוספות להצלחת הגישה בשטח, בדוברים משכנעים של הגישה ובהכשרה מסודרת לצוותי חינוך, טיפול ושיקום. התפשטות והתבססות הגישה ההדדית במפגשים הבין-מיניים השונים תלויות אפוא בשותפים חדשים – החל באנשי מקצוע המנהלים יוזמות עצמאיות וכלה במוסדות שלמים: שותפים המסבים פינות חי למרחבי סיוע לבעלי-חיים, ושותפים המפתחים עבודה חינוכית, טיפולית ושיקומית במפגש עם חיות חופשיות, בצפייה בחיות מרחוק, במפגש עם חיות בתיווך של פעילות מקוונת, ובמפגש עם חיות – בעיקר כלבים – הנהנות לפגוש אנשים זרים. יחד נוכל לאתר את הבעיות, להגדיר אותן במדויק, להגות פתרונות חדשים ולנסותם בשטח, ולפרסם את המידע החדש בצורה ברורה ונגישה. העבודה המשותפת תקל על כולנו להפנות את תשומת-לבם של אחרים לבעיות שבעלי-חיים מתמודדים איתן במפגש עם בני-אדם בכלל ובחיי השבי בפרט, ולהציע שיפורים העונים היטב על צרכים חינוכיים, טיפוליים ושיקומיים של אוכלוסיות שונות.

